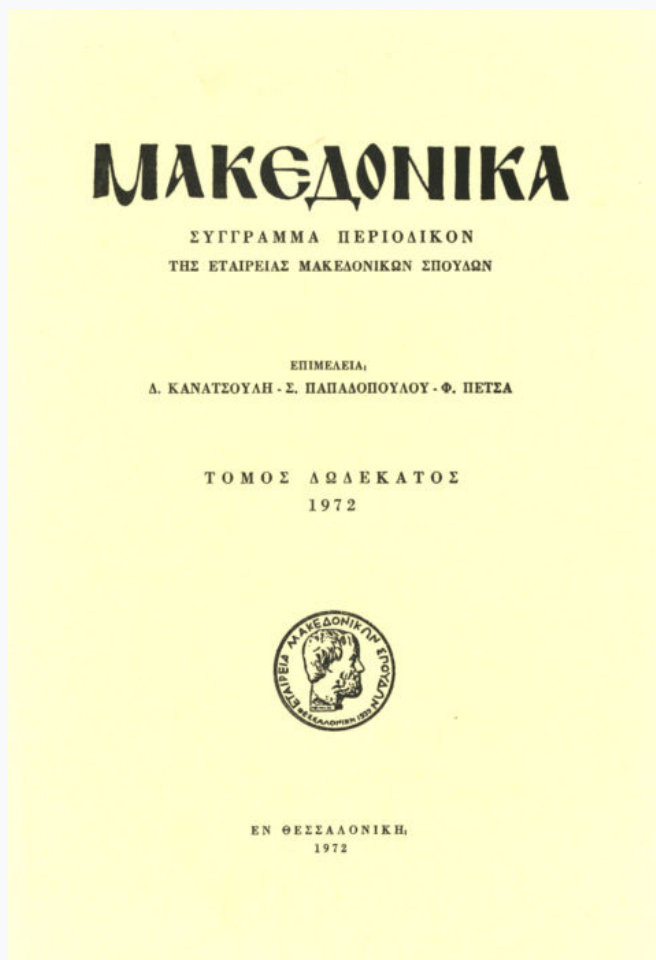

Μακεδονικά

Τόμ. 12 (1972)

Αφιερύεται εις την μνήμην Γεωργίου Θεμελή, Χαραλάμπους Λέκα

Τα χωριά Άνω και Κάτω Μπεάλα: Λιμνολεκάνη Στρούγας-Αχρίδος

Αναστάσιος Τοπάλης

doi: [10.12681/makedonika.1015](https://doi.org/10.12681/makedonika.1015)

Copyright © 2015, Αναστάσιος Τοπάλης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Τοπάλης Α. (1972). Τα χωριά Άνω και Κάτω Μπεάλα: Λιμνολεκάνη Στρούγας-Αχρίδος. *Μακεδονικά*, 12, 424–491. <https://doi.org/10.12681/makedonika.1015>

ΤΑ ΧΩΡΙΑ ΑΝΩ ΚΑΙ ΚΑΤΩ ΜΠΕΑΛΑ. ΛΙΜΝΟΛΕΚΑΝΗ ΣΤΡΟΥΓΑΣ-ΑΧΡΙΔΟΣ

Είναι φυσικό, ό κάθε άνθρωπος, όταν φθάση στη γεροντική ηλικία, νά θυμάται νοσταλγικά τή γενέτειρά του, είτε αυτή είναι ή ήταν σημαντικός οικισμός, είτε είναι ή ήταν άσημαντος. Όλα τής γενέτειρας πατρίδας του είναι υπεραγαπητά, όποιαδήποτε κι ύν είναι αυτή. Οί άναμνήσεις τής παιδικής ηλικίας άλλωστε κατά κανόνα είναι οί ζωηρότερες και οί πιό επιθυμητές. Έτσι κι εγώ τώρα, σέ προχωρημένη ηλικία, νοστάλγησα τή γενέτειρά μου, πού,άλλοίμονο, είναι ήδη κατερειπωμένη και θέλησα νά τής αφιερώσω γι' άνάμνηση λίγες γραμμές γιά τήν άλλοτε ζωή τής.

Είχε, φρονώ, τήν προτεραιότητα άπ' όλα τά βλαχοχώρια τής Βόρειας Μακεδονίας πού, όπως είναι γνωστό, σιγά-σιγά σβήνουν άπό τό χάρτη είτε βρίσκονται στο έλευθερο έλληνικό έδαφος είτε σέ ξένο, νά σβήση πρώτη. Μιά έκκλησία, στο όνομα τής πολιούχου τών Βλάχων 'Αγίας Παρασκευής, θά θυμίζη (δέν ξέρω γιά πόσο άκόμη καιρό) τή θέση, τόν τόπο, όπου ήκμασε ένα βλαχοχώρι, άπό τά όνομαστά άπόκεντρα τέτοια τής Δυτ. Μακεδονίας, ή Μ π ε ά λ α.

Γράφω μάλλον άναμνήσεις γιά τό χωριό μου Άνω Μπεάλα, γιατί έργασία συστηματική θά μπορούσε νά γίνη στά νεανικά μου χρόνια. Η μακρινή άπόστασή του όμως, ό φραγμός τών κρατικών συνόρων και τά διαδραματισθέντα μεγάλα γεγονότα τών δύο παγκοσμίων πολέμων, δέν μου έδωσαν τίς κατάλληλες πρός τοϋτο εύκαιρίες. Ός μαθητής του Διδασκαλείου Μοναστηρίου, τό 1911-1913, είχα γράψει μερικά σημειώματα γιά τά ήθη και έθιμα του χωριού. Αυτά όμως, λόγω τής άνωμάλου φυγής μου άπό τό σερβικό στο έλληνικό έδαφος και λόγω του ότι άμέσως έπακολούθησε ό Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος, κατεστράφησαν. Έτσι μόνον άναμνήσεις και λίγα στοιχεία πού συγκέντρωσα άπό γραίες γιά τά τραγούδια του χωριού κατά τήν όλιγοήμερη έπίσκεψή μου στα μέρη εκείνα, μου επέτρεψαν νά γράψω τίς λίγες αυτές γραμμές γιά τή γενέτειρά μου.

Άς λογισθούν τά όσα γράφω γιά τή νεκρή άγαπημένη μικρή πατρίδα σάν ένα μνημόσυνο τής ίερό. Ίκανοποιείται με αυτό και μία ψυχική άνάγκη και θέληση του γράφοντος.

Έγραψα σάν συνέχεια του χωριού μου στα πεταχτά και γιά τό δίδυμο του άλλο βλαχοχώρι, τήν Κ ά τ ω Μ π ε ά λ α. Έπίσης λίγα γιά τή λιμνολεκάνη Άχρίδος-Στρούγας, όσα, έννοείται, ήτο δυνατό νά γράψω.

Α'. ΤΟ ΧΩΡΙΟ ΜΠΕΑΛΑ

Ἄνω Μπελίτσα ἢ Βέλιτσα εἶχε τὴν ἐπίσημη ὄνομασία τοῦ ἐπὶ τουρκοκρατίας, Μπεάλα ὁμῶς ἀπλᾶ τὴν ἔλεγαν οἱ γηγενεῖς καὶ τῶν δύο χωριῶν, οἱ ὅποιοι τὴν Κάτω πεδινὴ συνώνυμη τὴν ὀνόμαζαν ἀπλῶς «Κάμπου». Ἄμφότερα ἀποτελοῦσαν ἓνα δίδυμο καὶ ἀποκλειστικὰ βλάχικο χωριὸ τῆς δυτικῆς περιοχῆς Στρούγας-Ἀχρίδος.

1. ΘΕΣΗ ΚΑΙ ΙΔΡΥΣΗ ΤΟΥ ΧΩΡΙΟΥ

Ἡ Ἄνω Μπεάλα βρισκόταν στὰ βορειοδυτικὰ τῆς πόλεως Στρούγας, σὲ ἀπόσταση 10 χιλιομέτρων ὑψηλότερά της, σὲ ἀνατολικὴ πλαγιὰ τοῦ ὄρους Γιαμπλάνιτσα καὶ σὲ ὑψόμετρο 1.300-1.350 μ., παρὰ τὰ ἀλβανογιουγκοσλαβικὰ σύνορα. Στὰ Β.Δ. ὑψώνεται ἡ κορυφὴ Γιαμπλάνιτσα μὲ ὕψομ. 2.259 μ. Δυτικὰ εἶχε τὸ ὄρος Σεμπενίκουτ (ὑψόμ. 2.180 μ.), τοῦ ὁποίου ὁ κύριος ὄγκος βρίσκεται σὲ ἀλβανικὸ ἔδαφος. Νότια καὶ νοτιοδυτικὰ ὑψώνεται τὸ ὁμώνυμο βουνὸ (Μπέλισκο Μπάρδο κατὰ τὸν χάρτη) καὶ δυτικώτερά του τὸ ὕψωμα Τσοῦμα (=κορυφὴ) μὲ ὑψόμ. 2.200 μ.

Ἡ τοποθεσία τοῦ βρίσκεται σὲ πλαγιὰ κατὰφυττῆ, ποῦ περιβάλλεται ἀπὸ δάση κυρίως ὄξυᾶς (φηγοῦ) (εἰκ. 1). Τὰ σπίτια τοῦ ἦσαν κτισμένα ἀμφιθεατρικά. Στὴν ἀνατολικὴ ἄκρῃ τῆς τοποθεσίας αὐτῆς ὑψωνόταν βράχος ἀπότομος καὶ ἀπρόσβατος ἀπὸ τὶς τρεῖς πλευρῆς, προσιτὸς δὲ μόνο ἀπὸ τὴ βόρεια πλευρά. «Μπαρτσίρε» δηλ. Βράχο, τὸν ἀποκαλοῦσαν. Κυριαρχοῦσε μὲ τὸ ὕψος τοῦ ὄλου τοῦ χωριοῦ καὶ τῆς γύρω περιοχῆς του. Στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ βράχου αὐτοῦ ἀπλωνόταν μικρὸς κάμπος, πάνω δὲ σὲ λοφίσκο σῶζονταν ἐρείπια ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Γεωργίου καὶ παλιὸ νεκροταφεῖο. Στὴ βόρεια πλαγιὰ, ποῦ ἦταν δασωμένη, ὑπῆρχε μεγάλη πηγὴ κατὰψυχρου νεροῦ, τὸ ὁποῖο κατηφόριζε στὸ χωριό. «Βρύσια» τὴν ἔλεγαν, ἂν καὶ βλαχόφωνοι. Στὰ βόρεια εἶχε δασωμένες παρυφῆς τοῦ βουνοῦ. Στὰ νότια εἶναι τὸ ποτάμι Μπεάλα (ἢ Μπελίτσα) καὶ ἐπάνωθὲ τοῦ ὑψώνονται οἱ πλαγιῆς τοῦ Βλάχικου βουνοῦ, ὅλες δασωμένες. Τὸ ποτάμι κυλάει τὸν κατήφορο μὲ τὰ κρῦα δροσερὰ νερά. Ἔχει τὶς πηγῆς του στοὺς πρόποδες τῶν κορυφῶν Τσοῦμας καὶ Γιαμπλάνιτσας καὶ μὲ διαδρομὴ μέσα ἀπὸ μεγάλῃ χαράδρᾳ μὲ πελώριους βράχους, ξεχύνεται στὸν κάμπο, χαρίζοντας τὰ νερά του στὴν Κάτω Μπεάλα. Στὴ διαδρομὴ τοῦ αὐτῆ σχηματίζει μικροὺς καταρράκτες καὶ κοιλώματα βάθους 2-3 μέτρων γεμάτα μὲ τὶς ὀνομαστῆς πέστροφες (ψάρια τῆς λίμνης Ἀχρίδας), ποῦ φθάνουν ἔως κοντὰ στὶς πηγῆς του. Στὰ δυτικὰ ἀνοίγεται κοιλάδα μικρὴ, ποῦ ὀδηγεῖ πρὸς τὴν Ἀλβανία ἀπὸ τὴν τοποθεσία «Κροῦτσε» (=Σταυρὸς) σὲ ὑψόμ. 1.700 μ. περίπου.

Οἱ τοποθεσίαι τῆς περιοχῆς τοῦ χωριοῦ εἶχαν τὰ ἐξῆς ὀνόματα: Στὰ βόρεια μικρὴ πεδιάδα κατηφορικὴ «Πάτλα-Μαρτίνη», ἀνατολικὰ ὕψωμα

γυμνὸ «Κουρία», ἄλλο τὸ «Κατοῦνι» κι ὁ βράχος «Μπαρτσιρε». Δυτικὰ λειβάδια μὲ ὀνομασίες «Παδδίτσια» καὶ «Ντομνιάσκα». Στὰ νοτιοανατολικά μικρὸ ὕψωμα τραπεζοειδὲς κατὰφυτο, «Εἰκόνα» τὸ ἔλεγαν. Ἐπὶ τὴν «Εἰκόνα» ἀγνάντευε κανεῖς, μέσα ἀπὸ τὸ ἄνοιγμα τῶν ἀνατολικῶν ὑψωμάτων πρὸς τὸν κάμπο κι τῶν ἀντερείσμάτων τοῦ ὁμώνυμου τοῦ χωριοῦ βου-

Εἰκ. 1. Ἐξ ἀποψὸς τοῦ χωριοῦ Ἄνω Μπεάλα

νοῦ, τὸ νότιο μέρος τοῦ κάμπου Ἀχρίδας, τὴν πόλη Στρούγα κι ὅλη σχεδὸν τὴ λίμνη τῆς Ἀχρίδας. (Ἀπὸ τίς πηγὲς τῆς λίμνης ποὺ βρίσκονται κοντὰ στὴ Μονὴ τοῦ Ὁσίου Ναοῦμ—νοτιοανατολικά—διακρινόταν ἀπὸ τὸ ὕψωμα «Εἰκόνα» κι ἄλλα τέτοια τοῦ βουνοῦ—περιέργως—γραμμὴ ὑδάτινη ἄσπρη πάνω στὴν ἐπιφάνεια τῆς λίμνης κατὰ μῆκος αὐτῆς ἕως τίς ἐκβολὲς τοῦ ποταμοῦ Μ. Δρίνου παρὰ τὴ Στρούγα σὲ σχῆμα ἀκριβῶς ρέοντος ποταμοῦ).

Ἀνατολικώτερα τοῦ χωριοῦ, πρὸς τὸν κάμπο τῆς Στρούγας, εἶναι τὸ ὕψωμα «Κρεάστα» (=λόφος) μὲ κορυφὴ τραπεζοειδῆ «Τσιτάτε», πάνω στὴν ὁποία σώζονταν ἐρείπια κάστρου. Τοῦτο δεσπόζει τοῦ κάμπου Στρούγας καὶ ἰδίως τῆς διαβάσεως Ντομπογιάν τοῦ Δρίνου καὶ πρὸς Δίβραν.

Ὁ δ ε ὑ σ ε ι ς. Ἐπὶ τὴν Στρούγα, ἀκολουθώντας μέρος τῆς Ἐγνατίας ὁδοῦ ἕως τὸ ὕψος τοῦ χωριοῦ Ραδολίσστε καὶ ἀπὸ ἐκεῖ διὰ τῶν ὑψωμάτων τοῦ σλαβικοῦ χωριοῦ Βίσνιε, σὲ 2 1/2 ὥρες ἀνήφορο μὲ ἡμιονικὸ δρόμο, φθάνει κανεῖς στὸ χωριό. Ἄλλος δρόμος ἀπὸ τὸν Κάμπο (ἀπὸ τὴν Κάτω Μπεάλα) πρὸς βορρᾶν ἀπὸ τὰ χωριά Ὀχτήσι καὶ Βέφτσανη κι ἀπὸ τὸ δεύτερο πρὸς δυσμὰς ἀνηφορικῶς ὁδηγεῖ σὲ 2 πλέον ὥρες. Κατσικόδρομος

διὰ μέσου τῆς «Κρεάστας», ποὺ σπάνια τὸν χρησιμοποιοῦσαν, ὀδηγοῦσε σὲ 1 ἢ 1 1/2 ὥρα στὸ χωριὸ ἐπίσης ἀπὸ τὴν Κάτω Μπεάλα.

2. ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΙΔΡΤΣΕΩΣ ΤΟΥ ΧΩΡΙΟΥ

Πότε ἀκριβῶς πρωτοικίσθηκε τὸ χωριὸ δὲν εἶναι ἐξακριβωμένο. Ὅπως ἔλεγαν οἱ παραδόσεις του, ἡ ἀρχικὴ θέσις τῆς Ἐνω Μπεάλας ἦταν κοντὰ στὸ σημερινὸ χωριὸ τοῦ κάμπου Β ε λ ε σ τ α, ἀνάμεσα ἀπ' αὐτὸ καὶ τὸ μικρὸ χωριὸ Ντομπογιάν, κοντὰ στὴ γέφυρα τοῦ Μαύρου Δρίνου (ποταμοῦ), ποὺ εἶναι στὰ στενὰ τὰ ὁποῖα ὀδηγοῦν πρὸς τὴ Δίβρα. Ἡ Βελέστα καὶ τὸ Ντομπογιάν εἶναι ἀρβανίτικα (μουσουλμανικὰ) χωριά. Ὑποτίθεται, καὶ ἴσως εἶναι βέβαιο, ἀπὸ μερικὰ τεκμήρια τοῦ θά ἀναφέρω παρακάτω, ὅτι οἱ κάτοικοι αὐτῆς τῆς Μπεάλας (Βελίτσης) ἐκτοπίσθηκαν ἀπὸ Ἀρβανίτες σ' ἄγνωστη χρονολογία, πιθανῶς στὸ τέλος τοῦ 17ου αἰώνα. Ἐγκαταστάθηκαν τότε οἱ περισσότεροι μὲν κάτοικοι στὴν ὄρεινὴ θέσις (ὅπου ἦτο ἡ Ἐνω Μπεάλα), οἱ λιγώτεροι δὲ ἔμειναν πλησίον τῆς Βελέστας, στὴ θέσις τοῦ σωζομένου καὶ σήμερα χωριοῦ Κ ά τ ω Μ π ε ά λ α (Κ ά μ π ο υ).

Τὸ τελευταῖο αὐτὸ χωριὸ, ὅπως θὰ γράψω γι' αὐτὸ σὲ ξεχωριστὸ κεφάλαιο, δὲν διαφέρει οὔτε κατ' ἐλάχιστον ἀπὸ τὴν Ἐνω. Εἶναι ὁ δίδυμος ἀδελφὸς καὶ μοιάζαν σ' ὅλα σὰν δυὸ σταγόνες νεροῦ.

Τὸ χωριὸ ἀναφέρεται ὡς Β ε λ ι τ σ α ἀπὸ τὸν 12ον αἰώνα. Ἡ Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαίδεια τοῦ Πυρσοῦ (Τόμος ΙΔ', σ. 546) γράφει: «Κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα Κλήμης μαθητῆς τοῦ Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου... μετὰ τὴν κήρυξιν τοῦ Εὐαγγελίου εἰς τὴν Μοραυίαν ἐξεδιώχθησαν ἐκ Μοραυίας ἐπτὰ τῶν μαθητῶν τούτων, ἐν οἷς ὁ Κλήμης. Οὗτος κατέφυγεν εἰς ... Βουλγαρίαν καὶ ἐγένετο ἀρχιεπίσκοπος τῆς πρὸς βορρᾶν τῆς Ἀχρίδος Βελίτσης».

Δὲν ἦταν λοιπὸν δυνατόν ἡ Βελίτσα νὰ βρισκόταν τότε στὴν ὄρεινὴ θέσις, ὅπου ὑπῆρχεν ἕως τὸ 1941. Θὰ ἦταν ἀσφαλῶς, ὅπως ἀναφέρει καὶ στὸ βιβλίον του «Ἡ καταγωγὴ τῶν Ἀρμανιῶν» ὁ φίλτατος Σωκράτης Ν. Λιάκος, στὴ θέσις παρὰ τὴ Βελέστα.

Φαίνεται, ὅτι ἀπὸ τὸν καιρὸ τῆς ρωμαϊκῆς κατάκτησης οἱ κάτοικοι τῆς Βελίτσης (Μπεάλας) ἦσαν ἐγκατεστημένοι παρὰ τὴ διάβασις τῆς γέφυρας τοῦ Μαύρου Δρίνου, ὅπου ὑπῆρχε ὁ σταθμὸς Pons-Servilius. Ἦσαν δηλ. φύλακες τῆς διαβάσεως αὐτῆς ἀπὸ τὴ δυτικὴ στὴν ἀνατολικὴ ὄχθη τοῦ Δρίνου. Ἐπίσης ἦσαν φύλακες καὶ τῆς Ἐγνατίας ὁδοῦ ἀπὸ τὸ σημερινὸ χωριὸ Λ ὺ ν (Κ ἰ ἄ φ α - Θ ἰ ν), «Πυλὼν τῆς Λυχνιδοῦ,» ἕως τὴ μοναδικὴ τότε γέφυρα τοῦ σημερινοῦ χωριοῦ Ντομπογιάν.

Ἡ Ἐγνατία ὁδὸς τότε ἀπὸ Ἐλμπασάν καὶ διὰ τῶν στενῶν τῆς διαβάσεως Κιάφα-Θάν περνοῦσε ἀπὸ τὶς παρυφῆς τῶν ὑψωμάτων τοῦ βουνοῦ τῆς Μπεάλας (Μάλι-Βλάϊ) καὶ «Κρεάστας», κοντὰ ἀπὸ τὰ σημερινὰ χωριά Φράγκοβα - Ραδολίσστε - Ζαγρατσάνι - Κάτω Μπεάλα - Βελέστα - Ντομποβ-

γιάν κι ἔφθανε στή γέφυρα τοῦ Δρίνου. Καί τοῦτο, διότι ὁ ποταμός Μ. Δρίνος, πηγάζοντας ἀπό τή βόρεια πλευρά τῆς λίμνης Ἄχριδας, ξεχυνόταν μέ πολλά στόμια στόν κάμπο πρὸς βορρᾶν κι ἀποτελοῦσε βάλτο ἀδιαπέραστο.

Ὁ βάλτος αὐτὸς ἐκτεινόταν ὅσο κι ὁ κάμπος τῆς Στρούγας μέχρι τῆς γεφύρας τοῦ Δρίνου παρὰ τὰ στενὰ πρὸς Δίβρα, στὰ ὁποῖα μπαίνει τὸ ποτάμι αὐτὸ και διασχίζει τὴν Ἄλβανία στὸ βορειοανατολικὸ μέρος. (Τμῆμα τοῦ βάλτου αὐτοῦ στὸ δυτικὸ μέρος τοῦ Δρίνου παρὰ τὰ χωριά Ζαγρᾶτσανι-Βράνιστα - Λιβαδιά - Βάλτος Shoum ὑπῆρχε ἕως τὸ 1960, ὁπότε ἀποξηράνθηκε).

Ἡ Ἐγνατία ὁδός, πρὸ τοῦ 10ου αἰώνα, ἀκολουθοῦσε τὴν ἀνωτέρω γραμμὴ ἕως τῆ γέφυρα τοῦ τωρινοῦ χωριοῦ Ντομπογιάν και ἐκείθεν πρὸς ἀνατολὰς ἀπὸ τὰ ἄρβανίτικα χωριά Μουρουνίστε - Τατέτσι - Δολογκόσδδα - Κοροσίστε - Ζαπὶν - Τρεμπενίστε, κατέληγε στὴν Ἄχριδα, ὁπότεν διὰ τοῦ Πέτρινου Ὁρους - Ρέσνας - διάβασης Διαβατοῦ (Περιστέρι) κατέληγε στὴν Πελαγονία.

Ἡ διάνοιξη τῆς ὁδοῦ διὰ μέσου τῆς σημερινῆς πόλης Στρούγας, κατὰ τὴ βυζαντινὴ ἱστοριογράφου Ἄννα Κομνηνὴ, ἔγινε στὴν ἐποχὴ τοῦ φερόμενου ὡς βασιλιᾶ τῶν Βουλγάρων Σαμουήλ, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἐπαναστατήσει κατὰ τῶν Βυζαντινῶν μέ πρωτεύουσα ἀρχικὰ τὴν Πρέσπα και ἔπειτα τὴν Ἄχριδα. Αὐτὸς θὰ ἦταν μᾶλλον Βλάχος, ὅπως και πολλοὶ στρατηγοὶ του, ὄχι δὲ Βούλγαρος, ὅπως χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν ἱστορία. Ὁ Σαμουήλ, κατὰ τὰ τέλη τοῦ 9ου αἰώνα, ἀποξήρανε τὰ ἔλη ἀνοίγοντας μεγάλα κανάλια και παρὰ τὴν ἐκβολὴ τοῦ Δρίνου ἔκτισε τὴν πόλη Στρούγα (στρουγία=στόμια, ἀπὸ τὸ στραγγὸς-strictus) και γέφυρα, γιὰ τὴν ἄμεση διάβαση τῆς Ἐγνατίας ἀπὸ τὸ τωρινὸ Ραδολίστε και βόρεια τῆς Γκάλιστας (Γκιάλιστ) μέσφ Στρούγας, κάτω ἀπὸ τὰ ὑψώματα τοῦ Ἁγίου Ἐρασμου, δηλ. ἀπὸ τὴ βορεινὴ παραλία τῆς λίμνης. Ἔτσι ἀποφευγόταν ὁ κύκλος τῆς Ἐγνατίας ἀπὸ τὴ διάβαση Ντομπογιάν.

Μίλησα παραπάνω, κατὰ τὴ γνώμη μου, γιὰ τεκμήρια τῆς παλιᾶς θέσης τῆς Μπεάλας παρὰ τὰ τωρινὰ χωριά Βελέστα και Ντομπογιάν (ἄρβανίτικα), γιατί:

α) Ἡ περιοχὴ δυτικὰ τῶν χωριῶν τούτων ἀνῆκε κατὰ κυριότητα ἐπὶ Τουρκοκρατίας, μαζί με τὴ δασωμένη περιοχὴ τῶν ὑψωμάτων «Κρεάστα» (μέ πυκνὰ δάση ἀπὸ καστανιές), στὰ δύο δίδυμα χωριά Ἄνω και Κάτω Μπεάλα, τὰ ὁποῖα ἐκαρποῦντο τὶς ἄφθονες καστανιές του.

β) Πάνω στὴν «Κρεάστα» ὑπάρχει κορυφὴ «Τσιτάτε» (=κάστρο) ἀποκαλουμένη, ποῦ δεσπόζει κυριολεκτικὰ τῆς διαβάσεως τῆς γεφύρας Μ. Δρίνου (Ντομπογιάν) και πάνω σ' αὐτὴ ὑπῆρχαν ἴχνη κάστρου.

γ) Οἱ Ἄλβανοὶ ὀνομάζουν τὰ ὑπὲρ τὴ διάβαση Κιάφα-Θάν (Λὸν) πρὸς

Ἐλμπασάν ὑψώματα Μάλι - Βλάι¹ (βουνό τῶν Βλάχων), κι ὄλο τὸ βορειοδυτικώτερα του (ἀπὸ τὸ Κιάφα-Θάν ἕως τὸ σημερινὸ σλαβόφωνο χωριὸ Βίσνιε) βουνὸ λέγεται ἀπὸ τοὺς Σλάβους Μπέλσκο-Μπάρδο (=βουνὸ Βλάχικο τῆς Μπεάλας, ὑψ.μ. 1.946-1.642 μ.) νοτιοανατολικά τῆς Μπεάλας.

δ) Μέρος τῆς περιοχῆς τῆς ἐπὶ τοῦ ἀλβανικοῦ ἐδάφους κοιλάδας Ράιτσας - Μόκρας στὰ νοτιοδυτικά τοῦ βουνοῦ τῆς Μπεάλας, ὅπου ὑπῆρχε πυκνὸ δάσος πεύκων καὶ ἐλάτων, ἀνῆκε ἐπὶ τουρκοκρατίας κι αὐτὸ στὴν Μπεάλα.

ε) Τὰ ὅσα ἀναγράφει κι ἡ Μεγάλῃ Ἑλλῆν. Ἐγκυκλοπαίδεια Πυρσοῦ (τόμος ΙΔ', σ. 546) περὶ τῆς ἔδρας τοῦ ἀρχιεπισκόπου Βελίτσης.

στ) Τὰ δυτικά σύνορα τῆς περιοχῆς τοῦ χωριοῦ πρὸς τὴν Ἀλβανία (Τσερμενίκα) ἦσαν στὴ διάβαση τοῦ ὑψώματος «Σταυρὸς» (Κροῦτσε), ἀνάμεσα στὰ ὑψώματα Γιαμπλάνιτσας (2.259 μ.) καὶ κορυφῆς Τσοῦμας (2.200 μ.). Ἐκεῖ δὲ βρίσκονται καὶ σήμερα τὰ ἀλβανογιουγκοσλαβικά σύνορα.

Σ' ἄγνωστη λοιπὸν χρονολογία οἱ κάτοικοι τῆς Μπεάλας (Βελίτσης), ἀναγκάσθηκαν ἀπὸ ἐπιδρομὴ Ἀλβανῶν προφανῶς (ἴσως τὸ 1710) νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν τοποθεσία τῶν χωριῶν Βελέστα - Ντομπογιάν. Κατέφυγαν, ὕστερα ἀπὸ αἰματηροὺς ἀγῶνες καὶ συγκρούσεις πρὸς τὰ στίφη τῶν Ἀρβανιτᾶδων, στὰ γύρω βουνά.

Κατέληξαν ἔτσι στὴν ὄρεινὴ τοποθεσία ποῦ περιγράψαμε. Ἴσως κατ' ἀρχὰς νὰ ἴδρυσαν συνοικισμό σὲ τοποθεσία ἀνατολικά τοῦ χωριοῦ «Ἄγιος Γεώργιος», ὅπου σώζονταν ἐρείπια ἐκκλησίας καὶ ἀρχαίου νεκροταφείου (νεκροταφεῖο σύγχρονο τοῦ χωριοῦ ἐκεῖ δὲν δικαιολογεῖται, γιατί βρίσκεται σ' ἀρκετὴ ἀπόσταση ἀπ' αὐτὸ καὶ τὸ χειμῶνα, μὲ τὰ πολλὰ χιόνια, ἦταν ἀδύνατη ἡ μεταφορὰ τῶν νεκρῶν).

Κατὰ παλιὰ παράδοση καὶ ἀφηγήσεις γερόντων, πάνω στὸ βουνὸ καὶ σὲ θέση ποῦ ὀνομαζόταν «Κρεμνὸς τῶν νυφῶν» (*Κούβα ἀ μβιάστι-λόρ*) 100 νύφες καὶ κορίτσια, γιὰ νὰ μὴ πέσουν στὰ χέρια τῶν Τούρκων ἀναγκάσθηκαν, σὰν τίς Σουλιώτισσες, νὰ ριχθοῦν στὸ βάραθρο προτιμώντας τὸ θάνατο ἀπὸ τὴν ἀτίμωση.

Ἡ παλιὰ ἐκκλησία τοῦ χωριοῦ τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς ἔφερε χρονολογία ἰδρυσέως τῆς τὸ ἔτος 1819. Αὐτὸ διαπιστωνόταν ἀπὸ ἐπιγραφή πάνω στὴν πύλη τῆς ἐρειπωμένης ἐκκλησίας, ποῦ σωζόταν ἕως τὸ 1964 κατὰ τὴν ἐπίσκεψή μου ἐκεῖ. Ἴσως, κατὰ συμπερασμὸν ἢ καταστροφὴ τῆς Μπεάλας (Βελίτσης) νὰ ἔλαβε χώραν στὰ τέλη τοῦ 18ου αἰῶνα (1790-1800). Καμιά ὁμως παράδοση δὲν ὑπῆρχε γιὰ προέλευση τῶν κατοίκων τοῦ χωριοῦ ἀπὸ

1 Ὑπάρχει καὶ σήμερα χωριὸ μὲ τὴν ὀνομασία «Μάλι Βλάι» παρὰ τὴν Κιάφα-Θάν βλάχικο μὲ 60-70 οἰκογένειες, τὸ ὁποῖο, φαίνεται, εἶναι ἐποικισμὸς τῆς Ἐνω Μπεάλας ἀπὸ τὰ παλιὰ χρόνια.

ἄλλα μέρη. Ἴσως νὰ κατέφυγαν πρόσφυγες στὴν Μπεάλα μερικοὶ ὁμόγλωσσοι, σὺν σὲ ἀδελφὸ χωριό, ἀπὸ τὰ μέρη τῆς Ἡπείρου, ὡς ἀπὸ τῆ Γράμμουστα, Νικολίτσα, Μοσχόπολη κ.ἄ.

Βέβαιο εἶναι ἀκόμη ὅτι τὰ δυὸ αὐτὰ βλαχοχώρια, Ἄνω καὶ Κάτω Μπεάλα, ἀπέφυγαν μὲ δέος καὶ μὲ θρησκευτικὴ εὐλάβεια κάθε ἐπιμιξία τοὺς μὲ τοὺς σλαβόφωνους γύρω πληθυσμούς, ἂν καὶ αὐτοὶ ἦσαν χριστιανοὶ ὀρθόδοξοι. Ἐπιγαμίες εἶχαν ἀποκλειστικὰ μεταξύ τους, ἐνίοτε ὅμως καὶ μὲ βλάχικα χωριά τῆς περιοχῆς Πόγραδετς, συχνότερα μάλιστα μὲ τὸ χωριὸ Λάγγα, τὸ ὁποῖο ὅμως ἔπαιρνε κορίτσια ἀπὸ τὴν Μπεάλα, ὄχι δὲ ἡ Μπεάλα ἀπ' αὐτό. Ἐπειδὴ δὲ εἶναι φυσικὸν τὸ τέκνο νὰ διατηρῆ σχέσεις μὲ τὴ μητέρα, μποροῦμε νὰ υποθέσουμε ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς Λάγγας ἴσως νὰ εἶχαν τὴν προέλευση ἀπὸ τὴν Μπεάλα. Ἄλλως αὐτοὶ θὰ προσέτρεχαν σ' ἄλλα χωριά τῆς Β. Ἡπείρου.

3. ΤΟ ΚΛΙΜΑ ΤΟΥ ΧΩΡΙΟΥ

Στὸ ὑψόμετρο 1.300-1.350 μ., ποὺ βρισκόταν τὸ χωριό, τὸ κλίμα του φυσικὰ τοὺς μὲν καλοκαιρινοὺς μῆνες ἦταν πολὺ δροσερὸ κι εὐχάριστο, διότι οὐδέποτε τὸ θερμόμετρο, κατὰ τοὺς ζεστοὺς μῆνες Ἰούλιο - Αὐγούστο, ἀνέβαινε πάνω ἀπὸ + 20° Κ. Ἦταν ἀπὸ τὰ καλύτερα θέρετρα μὲ ἄφθονες βρῦσες ποὺ εἶχαν δροσερὸ νερό.

Ὁ χειμώνας ἀντίθετα ἦταν βαρύτατος. Ἄρχιζε συνήθως τὸ Νοέμβριο καὶ τελεῖωνε τὸν Ἀπρίλη. Τὸ ὕψος τοῦ χιονιοῦ ἔφθανε τὰ 3-4 μέτρα. Κάθε ὀδικὴ συγκοινωνία μὲ ζῶο πρὸς τὸν κάμπο διακοπτόταν τελείως. Οἱ παγετῶνες στὰ ὀλόγυρα νερά εἶχαν ἄρκετὸ πάχος. Κρύσταλλα, σὲ σχήματα φαντασμαγορικά, κρέμονταν ἀπὸ τὶς στέγες τῶν σπιτιῶν. Κρύος καὶ σφοδρὸς βορειοδυτικὸς ἄνεμος ἀπὸ τὸ ὕψωμα «Τσοῦμα» καὶ τὸ ἀνατολικὰ του ἄνοιγμα ξαπολυόταν καὶ ἔδερνε ἄρκετὰ τὸ χωριό. Δρόμοι ἀνοίγονταν διαρκῶς μὲ τὰ φτυάρια μέσα στὸ χωριό. Κάθε οἰκοδεσπότης εἶχε προβλέψει νὰ ἐφοδιασθῆ ἐγκαίρως μὲ τὰ ἀπαραίτητα τρόφιμα, νομῆ γιὰ τὰ ζῶα καὶ καύσιμα γιὰ ὅλη τὴ δύσκολη αὐτὴ περίοδο.

4. ΒΛΑΣΤΗΣΗ - ΠΑΝΙΣ

Ὅλα τὰ γύρω δάση ἦσαν πυκνὰ μὲ κύριο δέντρο τὴν ὀξυά (φηγὸ) κατὰ τὸ πλεῖστον. Πεῦκα καὶ ἔλατα ὑπῆρχαν στὸ νοτιοδυτικὸ μέρος τοῦ βουνοῦ, ὅπου ζοῦσαν πολλὲς ἀρκούδες. Στὰ δάση αὐτὰ ὑπῆρχαν πριονιστήρια γιὰ οἰκοδομικὸ ὕλικό (σανίδια, καθρόνια, δοκοὶ κ.λ.).

Τὸ κάθε σπίτι εἶχε τὸ μικρὸ κῆπο, ὅπου φύτευαν λίγα κρομμύδια, σκόρδα, πολλὲς πατάτες, ἄφθονα λουλούδια καὶ λίγες πιπεριές καὶ ντομάτες, ποὺ ὠρίμαζαν τὸν Αὐγούστο. Ὅπωροφόρα δένδρα εἶχε πολλὲς κερασιές κι ἄγριες δαμασκηγιές (κορόμηλα). Τὰ κεράσια ἀφθονοῦσαν τὸν Ἰούλιο

κι Αύγουστο. Λεπτόκαρα και φράουλες ευωδιαστές υπήρχαν στις πλαγιές του βουνού.

Οί γύρω πλαγιές του χωριού ήταν καταπράσινες με το άφθονο χόρτο των λειβαδιών που θερίζονταν συνήθως τα τέλη Ιουλίου και τον Αύγουστο. Αυτόφυες άφθονο και μεγάλο χόρτο βρισκόταν στο βουνό, το δε ύψος του υπερέβαινε το μέτρο. Το άδέσποτο αυτό χορτάρι το θέριζαν και το μάζευαν το καλοκαίρι για τη διατροφή των αγελάδων κάθε οικογενείας. Σ' αυτά τα ώραια λειβάδια του βουνού έβοσκαν τα πολυπληθή κοπάδια των προβάτων και αγελάδων. Στο βουνό υπήρχαν ακόμα πολλά χόρτα κατάλληλα για τα γιατροσόφια και το πρωινό ρόφημα.

"Αγρια ζώα ζούσαν πολλά στα δάση, λαγοί, άλεπούδες, λύκοι, άρκουδες, ζαρκάδια, κουνάβια κ.ά. (Ρώσσοι πρόσφυγας φυσιοδίφης, έγκατασταθείς το 1920 στη Στρούγα, δημιούργησε ζωολογικό κήπο και μουσείο εκεί από την ποικιλία της πανίδος του βουνού της Μπεάλας και από τα διάφορα είδη πτηνών και πετρωμάτων της περιοχής της. Το μουσείο αυτό σωζόταν και το 1964, μάλιστα με την επιμέλεια ειδικών κυβερνητικών υπαλλήλων ήταν περισσότερο πλουτισμένο).

Κάθε σπίτι έτρεφε μιá έως τρεις αγελάδες για το γάλα και το τυρί της οικογενείας, που είχε συνήθως όλο το χρόνο. Είχε διαμορφωθεί χωριστός τύπος αγελάδας βουνήσιας, που έβοσκε στα κοινοτικά άφθονα χορτάρια του βουνού.

Έπίσης σε κάθε οικογένεια απαραίτητη ήταν ή διατροφή ενός ή δύο χοίρων. Είχε έτσι το απαραίτητο κρέας. "Απ' αυτά έκαναν παστοურμά, τα λουκάνικα, το λίπος και τις τσιγαρίδες για τη χειμερινή περίοδο. Οί χοίροι σφάζονταν το Νοέμβριο ή Δεκέμβριο, πάντοτε πρό των Χριστουγέννων.

"Αλλά και τις απαραίτητες κότες είχαν. "Η βοσκή τους το καλοκαίρι ήταν ελεύθερη κι άφθονη.

Κάθε οικογένεια είχε ακόμα και τα απαραίτητα αίγοπρόβατα. Οί πλούσιες οικογένειες είχαν 1.000 και πλέον κεφάλια, ενώ οί φτωχότεροι 10-20. Τα πλούσια αυτά κοπάδια του χωριού διαχειμαζαν στη Μουζακιά της Άλβανίας (κάμπος βορείως του Αύλωνος) και στην περιοχή Καβάγιας (βορείως του Σκοῦπι ποταμού). Έρχονταν τον Άπριλι κι έφευγαν στο χειμαδιό το φθινόπωρο. Οί τσομπάνοι (ποιμένες) των κοπαδιών αυτών ήταν Άρβαντιόβλαχοι. Κανένas άπολύτως κάτοικος γηγενής της Μπεάλας δεν έκανε τον τσομπάνη. Τη δουλειά κι επίβλεψη των κοπαδιών των αίγοπροβάτων του χωριού είχαν αποκλειστικά οί Άρβαντιόβλαχοι (Φαρσαριώτες τους λέγαμε) με άμοιβή, που έπαιρναν από τα προϊόντα των αίγοπροβάτων με ειδική συμφωνία των κατόχων τους, που κύριο έπάγγελμα είχαν το εμπόριο. Οί Φαρσαριώτες αυτοί, κάτοχοι κι αυτοί ποιμνίων έφεραν την άνοιξη στο χωριό και τις οικογένειές τους. Το φθινόπωρο έφευγαν όλοι με τις οί-

κογένειες. Οἱ στάνες τῶν αἰγοπροβάτων στήνονταν ψηλά στο βουνό, ὅπου, ὅπως εἶπαμε, ἔβρισκαν ἄφθονη βοσκή τὰ ζῶα.

Τὸ σύνολο τῶν αἰγοπροβάτων τοῦ χωριοῦ, στὰ καλὰ χρόνια ἐπὶ τουρκοκρατίας, ἔφθανε τὶς 30.000. Μετὰ τὸ 1912 ὁμως, ὅποτε ἡ Ἄλβανία ἐγίνε ἀνεξάρτητο κράτος, δὲν ἐπετρέπετο ἀπὸ τοὺς Ἄλβανούς τὸ παραχείμασμα τῶν ποιμνίων τοῦ χωριοῦ στὰ μέρη ὅπου εἶχαν προηγουμένως τὰ χειμαδιά τους. Γι' αὐτὸ οἱ Φαρσαριῶτες χόρισαν τὰ κοπάδια τους καὶ ἀφοῦ ἀπέκτησαν τὴν ἄλβανικὴ ὑπηκοότητα, ἐγκαταστάθηκαν μονίμως πιά στὴν Ἄλβανία. Ἔτσι τὰ περισσότερα αἰγοπρόβατα ποὺ ἀνήκαν στοὺς γηγενεῖς κατοικοὺς τῆς Μπεάλας πούληθηκαν καὶ λίγα κοπάδια μὲ 10.000 περίπου κεφάλια ἐπετράπη ἀπὸ τὸ Ἑλληνικὸ Κράτος νὰ διαχειμάζουν στὴν περιοχή Χαλκιδικῆς καὶ Κιλκίς ἕως τὸ ἔτος 1916. Κατὰ τὸ 1916, λόγῳ τῆς καταλήψεως τῆς περιφερείας Ἀχρίδος ἀπὸ τὰ βουλγαρικὰ στρατεύματα καὶ τῆς ἐκτοπίσεως τῶν κατοίκων Ἄνω καὶ Κάτω Μπεάλας στὴν Βουλγαρία, ἡ κτηνοτροφία αὐτῆ τοῦ χωριοῦ, μαζί μὲ τὰ ἄλλα ὑπάρχοντά του, καταστράφηκε ἐντελῶς.

5. ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΤΟΥ ΧΩΡΙΟΥ

Οἱ κάτοικοι τῆς Ἄνω Μπεάλας, βλαχόφωνοι ὄλοι, ἀνέρχονταν κατὰ τὴν τελευταία στατιστικὴ τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, τοῦ ἔτους 1905, σὲ 350 οἰκογένειες καθαρῶς ἑλληνοχριστιανικῆς, γιατί σ' αὐτὴ κατοικοῦσαν καὶ περὶ τὶς 20 οἰκογένειες βλαχόφωνες, μουσουλμανικῆς ὁμως τὸ θρήσκευμα. Οἱ μουσουλμάνοι κάτοικοι μιλοῦσαν κι αὐτοὶ στὰ σπίτια τους βλάχικα. Ἐρχονταν σὲ ἐπιμιξία μὲ τὰ γύρω μουσουλμανικὰ ἄρβανίτικα χωριά, γι' αὐτὸ στὰ τελευταία χρόνια εἶχαν καταντήσει δίγλωσσοι. Λεγόταν ὅτι ἀλλαξοπίστησαν σὲ ἐπιδρομὴ Ἄλβανῶν ἀκολουθώντας ἀρχηγό τους, ὁ ὁποῖος ἐπεδίωξε ὀφέλη ἀπὸ τὴν τουρκικὴ κυβέρνησι καὶ φυλάρχους Ἄλβανούς. Παρὰ ταῦτα οἱ συγκάτοικοι αὐτοὶ μουσουλμάνοι οὐδέποτε ἔβλαψαν τὴν Ἑλληνικὴ Κοινότητα, μᾶλλον ὑπεστήριζαν στὴν τουρκικὴ κυβέρνησι τὰ ζητήματά της καὶ γενικὰ καὶ ἰδιωτικὰ. Εἶχαν τὸ τζαμί τους, ἀλλὰ στὰ σπίτια τους διατηροῦσαν κρυφὰ εἰκόνες τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς καὶ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου καὶ δὲν παρέλειπαν, κατὰ τὶς χριστιανικῆς γιορτές, νὰ στέλνουν στὴν ἐκκλησία τῆς Ἁγ. Παρασκευῆς κεριά μὲ τὴν ὀκὰ καὶ λάδι μὲ τενεκέδες.

Τὸ καλοκαίρι, ἀπὸ τὸ μῆνα Ἀπρίλη (ἀπὸ τὸν Ἄη-Γιῶργη, 23 Ἀπριλίου) ἕως τέλος τοῦ Σεπτεμβρίου, ὁ πληθυσμὸς τοῦ χωριοῦ αὐξάνονταν. Ἐφθάναν ἀπὸ τὴ Μουζακιά καὶ Καβάγια τῆς Ἄλβανίας οἱ Φαρσαριῶτες (Ἀρβαντόβλαχοι) μὲ τὰ κοπάδια τῶν αἰγοπροβάτων τοῦ χωριοῦ, ποῦ, ὅπως ἀναφέραμε καὶ στὸ ἄμεσως προηγούμενο κεφάλαιο, διαχειμάζαν ἐκεῖ. Ἐφεραν μαζί τους καὶ τὶς οἰκογενεῖς τους, οἱ ὁποῖες ἀνέρχονταν σὲ 40-50. Ἔτσι

ὁ πληθυσμὸς τοῦ χωριοῦ τοὺς καλοκαιρινοὺς μῆνες ὑπερέβαινε κατὰ πολλὴ τὶς 450 οἰκογένειες.

Οἱ ξενητεμένοι ἄνδρες τοῦ χωριοῦ, σὰν ἔμποροι οἱ περισσότεροι στὰ μέρη τῆς Ἀλβανίας (Δίβρα, Μάτι κ.λ.), προτιμοῦσαν νὰ μείνουν στὰ σπίτια τους γιὰ 2-3 μῆνες, γιὰ νὰ ἀπολαύσουν τὶς δροσιεὶς τοῦ καλοκαιριοῦ καὶ τὰ ἀγαθὰ τῆς οἰκογενείας.

Τὰ σπίτια τοῦ χωριοῦ κτισμένα ἀμφιθεατρικὰ ἦσαν ἀπὸ πέτρα κι ἀσβεστη, μὲ πρόσοψη ἀσβεστωμένη κάτωσπρη. Ἡ σκεπὴ τους ἦταν ἀπὸ χονδρὰ σανίδια δξύσια· ἐλάχιστα σπίτια εἶχαν σκεπὴ ἀπὸ σχιστολιθικὴς πλάκες. Λαμαρίνες ἐκεῖνο τὸν καιρὸ ἢ δὲν ὑπῆρχαν ἢ ἦσαν πολλὴ ἀκριβές. Κεραμίδια δὲν ἄντεχαν στὸ βάρος τῶν χιόνων καὶ στοὺς παγετῶνες. Οἱ σκεπὲς τῶν σπιτιῶν ἀποχιονίζονταν τακτικά, γιὰ νὰ ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ τὸ βάρος τοῦ χιονιοῦ ποῦ ἔφθανε συνήθως τὰ 3-4 μέτρα. Τὰ χιόνια ἔλυναν τὸν Ἀπρίλη ἢ Μάη.

Τὰ κτήρια, δίπατα ἢ τρίπατα, στὸ ἰσόγειό τους εἶχαν ἀποθήκες καὶ βοθηθικὸς χώρους. Στὰ ἐπάνω πατώματα εἶχαν, τὰ πλεῖστα, δωμάτια καθημερινά, ὕπνου καὶ ὑποδοχῆς στρωμένα πάντοτε μὲ φλοκάτες κόκκινες καὶ μὲ μεντέρια. Καρέκλες σπάνιζαν, ὡς καὶ ἰδιαίτερα κρεβάτια, χαλιὰ ὅμως πολύχρωμα καὶ ἄλλα μάλλινα στρωσίδια ἦσαν ἀπαραίτητα.

Ἔως τὸ ἔτος 1912, ὅποτε αὐτὰ τὰ μέρη κατελήφθησαν ἀπὸ τὸ σερβικὸ στρατό, τὸ χωριὸ βρισκόταν σὲ ἀκμῇ. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ὅμως αὐτῆς ἄρχισε σιγά-σιγά νὰ φθίνει. Μερικὴ καταστροφή τῶν κτηρίων του ἔπαθε τὰ χρόνια 1916-1918, ὅποταν οἱ κατακτητὲς Βούλγαροι ἐξετόπισαν τὸν πληθυσμὸ τοῦ (σὰν γραικομάνικο) στὴν παλιὰ Βουλγαρία (στὰ μέρη τῆς Σούμλας καὶ Βιδινίου) καὶ στὴν παλιὰ Σερβία, μέρος τῆς ὁποίας κατεῖχαν τότε.

Μετὰ τὴν ἀνακωχὴ τοῦ Α' Παγκοσμίου πολέμου, τὸ 1918-1919, ἐπανῆλθε ὁ μισὸς πληθυσμὸς τοῦ χωριοῦ, ἐνῶ ὁ ἄλλος ἀποδεκατίσθηκε ἀπὸ τὶς κακουχίαι καὶ τὴν ἀρρώστεια τῆς ἰσπανικῆς γρίπης. (Πολλοὶ τότε ἀπὸ τοὺς ἐπιστρέφοντας ἀπὸ τὴ Βουλγαρία μέσφ Θεσσαλονίκης ἐξέφρασαν τὴν ἐπιθυμίαν νὰ ἐγκατασταθοῦν στὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ δυστυχῶς καμιά προσοχὴ δὲν δόθηκε ἀπὸ τὸ ἐπίσημο Κράτος).

Τὸ τελικὸ ὅμως χτύπημα, τὸ θανατηφόρο, τὸ δέχθηκε τὸ 1941-1944, ὅποτε κατεστράφη τὸ χωριὸ ἐκ θεμελίων ἀπὸ τοὺς κατακτητὲς Ἴταλοὺς καὶ Ἀλβανούς, γιὰτὶ χρησίμευε ὡς καταφύγιο τῶν ἀνταρτῶν τοῦ Τίτο (ἀρχηγοῦ τότε τῶν Γιουγκοσλάβων παρτιζάνων). Μένει ἀκόμα ὄρθια μόνον ἡ ἐκκλησία τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς, ἔτσι δὲ αὐτὴ θὰ θυμίζει, ποῖος ξέρει γιὰ πόσο ἀκόμη καιρὸ, ὅτι ἐκεῖ ὑπῆρξε κι ἔζησε ἕνας ἀκαμαῖος οἰκισμὸς.

Οἱ κάτοικοι τῆς Ἐνω Μπεάλας βρίσκονται σκόρπια ἐγκατεστημένοι στὴν Κάτω Μπεάλα, Στρούγα, Ἀχρίδα, Βελιγράδι καὶ Ἀμερική.

6. ΑΣΧΟΛΙΕΣ ΤΩΝ ΚΑΤΟΙΚΩΝ

Οί άνδρες, όλοι σχεδόν, από τὰ πρῶτα χρόνια τῆς τουρκοκρατίας, ασχολούνταν με τὸ ἔμπόριο, περισσότερο μανιφατούρας καὶ εἰδῶν παντοπωλείου. Στὶς πόλεις Στρούγα, Ἀχρίδα, Τίρανα καὶ Δυρράχιο οἱ μεγαλύτεροι ἔμποροι ἦσαν ἀπὸ τὴν Μπεάλα (εἰκ. 2,3). Οἱ περισσότεροι ὁμως ἦσαν σκορπισμένοι στὰ χωριά τῆς Δίβρας καὶ Μάτι (Ἀλβανίας) (εἰκ. 4). Λίγοι

Εἰκ. 2. Ἐμπόρος τῆς Μπεάλας τὸ ἔτος 1912

εἶχαν ἐγκατασταθῆ μονίμως στὸ Δυρράχιο καὶ Τίρανα, ὅπου εἶχαν εὐδοκιμήσει ὡς ἐργοστασιάρχες σαπωνοποιίας κ.λ. καὶ ἐπιστήμονες. (Τέτοιες ἦσαν οἱ οἰκογένειες Χοβδάρη καὶ Παντέκη, μέλη δὲ τῆς τελευταίας εἶχαν ἐγκατασταθῆ καὶ στὸ Ἐλμπασάν). Εἶχαν φθάσει ἀκόμη ὡς ἔμποροι καὶ στὴ Σερβία (Ζεμονὸν καὶ ἄλλου), ὅπως ἀναφέρει στὸ βιβλίο του ὁ καθηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου Βελιγραδίου Πόποβιτς. (Τὸ βιβλίο τοῦτο ἐξεδόθη τὸ 1927 με τίτλο «Κουτσόβλαχοι-Συμβολὴ στὴ δημιουργία τῆς Σερβικῆς ἀγορᾶς», ὀνομάζει δὲ σ' αὐτὸ τοὺς Κουτσοβλάχους «Ἐλληνισμένους Βλάχους»).

Σὲ ὅλα σχεδόν τὰ σπίτια τοῦ χωριοῦ, ὅπως καὶ στὸ πατρικό μου σπίτι βρισκόνταν παμπάλαια ἀρματολικά κειμήλια, τουφέκια, καρνοφύλλια μακρύκανα, κουμπούρια με ἀσημένια λαβή, γιαταγάνια καὶ σπαθιά καὶ πολλὰ ἄλλα ἐξαρτήματά τους. (Μὲ τὰ ἐμπροσθογεμῆ τέτοια ὄπλα, ποὺ στὸν ἐπικρουστήρα εἶχαν τσακμακόπετρες, πυροβολούσαμε στὶς γιορτὲς καὶ πηγαίναμε καὶ κунήγι).

Οἱ γυναῖκες καὶ τὰ κορίτσια ἦταν νοικοκυρές. Ἀσχολίες, ἐκτὸς τῶν οἰκιακῶν, εἶχαν τὴ βιοτεχνία χαλιῶν, βελέντζας, φλοκάτης, ὕφανση μάλ-
λινων καὶ βαμβακερῶν ὕφασμάτων, πλέξιμο καλτσῶν κ.ἄ. Τὸ ὕφαντήριο
σὲ κάθε σπίτι ἔπιανε ἰδιαίτερο μέρος κι ἦταν ἀπαραίτητο. Ἡ ρόκα κι ἡ
ροδάνη μὲ τὸ κάτωσπρο μαλλί γιὰ τὸ γνέσιμο ἀποτελοῦσαν τὰ ἀπαραίτητα

Εἰκ. 3. Οἰκογένεια ἐμπόρου ἀπὸ τὴ Μπεάλα, ἐγκατεστημένη στὴ Στρούγα

ἐργαλεῖα, ἰδίως τῶν γραιῶν. Στὰ ὕφαντήρια ὕφαιναν μάλλινα καὶ βαμβα-
κερὰ ὕφασματα, ἀφοῦ τὰ τέντωναν καὶ τὰ ἄσπριζαν στὸν ἥλιο, τὰ κατεργά-
ζονταν γι' ἄσπρόρουχα, ἐνδυμασίες, ὑποκάμισα κ.λ. Τὸ κέντημα τοῦ χε-
ριοῦ ἀπέδιδε ὥραϊα χειροτεχνήματα κι ἦταν κύριο μέλημα τῶν κοριτσιῶν
καὶ τῶν νεαρῶν γυναικῶν. Τὸ κέντημα τοῦ χεριοῦ εἶχε προοδεῦσει κι ἀπὸ
τὴ διδασκαλία τῶν κοριτσιῶν στὸ σχολεῖο ἀπὸ τὶς νεαρὲς δασκάλες καὶ
προπάντων τὰ τελευταῖα χρόνια.

Κάθε νοικοκυρὰ φιλοτιμιόταν γιὰ τὴν καθαριότητα τῶν ἀσπρορούχων
καὶ γενικῶς τοῦ ὄλου νοικοκυριοῦ, ποῦ ἔπρεπε νὰ εἶναι ἄμμεπτη. Ὅλα τὰ
οἰκιακὰ σκευῆ, ἐπιπλα, ρουχισμός, στρωμνές κ.λ. ἔλαμπαν ἀπὸ καθαριό-
τητα. Ἡ ὄλη κατοικία ἔπρεπε νὰ λάμπη ἀπὸ καθαριότητα.

Τὰ ἐτοιμαζόμενα μάλλινα εἶδη (χαλιά-βελέντζες κ.λ.), ὡς καὶ τὰ ἐν χρή-
σει, οἱ γυναῖκες εἶχαν τὴ φροντίδα νὰ τὰ πλύνουν σὲ εἰδικὰ πλυντήρια (ντρα-
σιάλες). Σὲ κάθε νερόμυλο γιὰ τὸ ἄλεσμα σιτηρῶν (κι ἦσαν τέσσαρες),
τέτοια πλυντήρια (ντρασιάλες) ἦσαν ἀπαραίτητα. Οἱ νερόμυλοι ἐργάζον-
ταν μὲ τὸ ἄφθονο νερὸ τοῦ ποταμοῦ Μπελίτσα. Ἡ ντρασιάλια ἦταν ὡς
ἑξῆς: Λίγο παρακάτω ἀπὸ τὸ μύλο—πάντοτε σὲ κατηφορικό μέρος—ἀπὸ τὸ

αύλακι πού ἔβγαине ἀπό τὸ μύλο τὸ νερὸ χυνόταν μέσα σὲ σωλήνα, ἀπαράλλακτο σὰν τοῦ μύλου (ἀπὸ ὕψους 3-4 μέτρων) μὲ ἀρκετὴ δύναμη σὲ παραχωμένο κάτω ξύλινο μεγάλο κάδο σχήματος κώνου, πού στὸ ἐπάνω μέρος εἶχε διάμετρο δύο μέτρων καὶ στὸ κάτω ἦταν πολὺ στενὸ. Ἡ περιδίνηση τοῦ ἄφθονου καθαροῦ νεροῦ, ὅταν ξαπολύοταν μέσα στὸν κάδο ἦταν μεγάλη.

Εἰκ. 4. Ἐμπορὸς τῆς Μπεάλας σὲ ἀσβαντοχώρι

Ἔτσι τὰ ριπτόμενα στὸν κάδο ἀντικείμενα πλυσίματος περιδινούμενα μὲ τὴν ὀρμὴ τοῦ νεροῦ, καθαρίζονταν καὶ πλένονταν θαυμάσια. Τὸ ἐπάνω μέρος τοῦ κάδου σκεπαζόταν ἀπὸ δικτυωτὸ σκέπασμα πού ἄφηνε μόνο τὴ διαρροὴ τοῦ νεροῦ. Τὰ πλυνόμενα ἐξάγονταν μὲ ξύλο μακρὸ πού στὸ κάτω μέρος εἶχε σίδηρο δίκην ἀγκύρας. Ἡ διακοπὴ τοῦ νεροῦ, πού κατέπιπτε στὸν κάδο, γινόταν μὲ εἰδικὸ στρόφαλο. Γιὰ τὸν καθαρισμὸ αὐτὸ τὸ ἀντίτιμο, πού καταβαλλόταν στὸ μυλωνᾶ, ἦταν μηδαμινὸ.

Τὸ ψωμὶ ζυμωνόταν ἀπὸ καθαρὸ σιταρίσιο ἀλεύρι μέσα στὸ σπῆτι καὶ ψιγόταν ἢ στὸ συνηθισμένο φούρνο ἢ σὲ εἰδικὸ πήλινο τέτοιο, πού ἀπὸ πάνω πυρακτωνόταν μὲ γάστρα. Οἱ βλάχικες πίτες ἦσαν τὸ συνηθισμένο τακτικὸ ἔδεσμα στὸ τραπέζι.

Οἱ πτωχὲς γυναῖκες μετέφεραν στὴν πλάτη ἢ μὲ ζῶα μόνες τὰ ἀπαραίτητα γιὰ τὸ χειμῶνα ξύλα καὶ φρύγανα, ὡς καὶ τὸ χορτάρι ἀπὸ τὸ βουνὸ γιὰ τὴ νομὴ τῆς ἀγελάδας των.

Γιὰ τὸν πολιτισμὸ καὶ τὴν καθαριότητα γενικὰ τοῦ χωριοῦ ἔγραψε ὁ

Σέρβος καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Βελιγραδίου Ντουσάν Πόποβιτς, ὁ ὁποῖος περιώδευσε στὰ περισσότερα βλαχοχώρια, στὸ βιβλίον ποῦ ἀναφέραμε παραπάνω. Ἐξυμνεῖ σ' αὐτὸ τὴν ἄμεμπτη καθαριότητα καὶ τὸν ἀνώτερο πολιτισμὸ ποῦ βρῆκε στὰ βλαχοχώρια, σὲ ἀντίθεση μὲ τὰ σλαβόφωνα χωριά ποῦ χαρακτηρίζονταν γιὰ τὴν κατώτερη στάθμη τοῦ πολιτισμοῦ.

7. ΕΝΔΥΜΑΣΙΑ

Οἱ ἄνδρες παλαιότερα φοροῦσαν φουστανέλλες ἄσπρες, φέρμελες, τουζλούκια καὶ ντουλαμᾶ, ὅπως διατηροῦνταν σὲ κάθε σπίτι σὺν κειμήλια,

Εἰκ. 5. Νεαρὸ ζευγάρι τῆς Μπεάλας

κατόπιν ὅμως ὡς ἔμποροι στὴν Ἄλβανία φοροῦσαν μάλλινα ἐνδύματα, σαλβάρια μὲ παλτὰ ἰδιόρρυθμα (καπούτσια) καὶ παπούτσια κοντὰ χονδρά. Τὰ παπούτσια ἦταν χωρὶς κορδόνια, γιὰ τὴν ἔβγαζαν πάντοτε γιὰ νὰ μὴ λερῶ-

νον τὰ στρωσίδια μπαίνοντας μέσα στο δωμάτιο. Ὅταν ἔρχονταν ἀπὸ τὰ ξένα (Ἀρβανιτιά), φοροῦσαν φορεσιά παραπλήσια μὲ τὴ λεγόμενη φράγκικη (εἰκ. 5, 6).

Οἱ νέοι καὶ τὰ παιδιὰ φοροῦσαν μάλλινα ρούχα (τζακέτες, πανταλόνια χονδρά ποὺ κουμπώνονταν στὶς κνήμες καὶ περιδέονταν μὲ περικνημίδες

Εἰκ. 6. Νεόνυμφοι ἀπὸ τὴν Κάτω Μπεάλα

μάλλινες) καὶ παπούτσια ἐπίσης χονδρά σὰν τῶν ἀνδρῶν. Ἡ ὄλη περιβολὴ τους ἦταν κατάλληλη γιὰ τὸ δριμὺ ψύχος τοῦ χειμῶνα.

Τὸ καλοκαίρι τὰ ρούχα ἦταν ὅπως δὴποτε ἐλαφρά ἀπὸ λινὰ ἢ βαμβακερὰ ὑφάσματα.

Ἡ γυναικεία ἐνδυμασία συνίστατο ἀπὸ φουστάνια ἀπὸ ἀλατζὰ καὶ ἀπὸ διάφορα ὑφάσματα τοῦ ἐμπορίου. Οἱ νέες γυναῖκες καὶ τὰ κορίτσια προτιμοῦσαν τὰ ἀνοικτοῦ χτυπητοῦ χρώματος ὑφάσματα, οἱ δὲ ἡλικιωμένες καὶ οἱ γραῖες χρώματος, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, καφέ, ἢ πρασίνου κλειστοῦ, ἢ μώβ. Στὸ κεφάλι φοροῦσαν σκέπη. Οἱ νέες φοροῦσαν πάντοτε ὡραίες μεταξωτὲς σκέπες διαφόρων χρωμάτων (πρασίνου, ρόζ, κόκκινου κ.λ.) καὶ οἱ ἡλικιωμένες γυναῖκες πρασινωποῦ ἢ μώβ χρώματος. Οἱ μαθήτριες τοῦ σχολείου ἦσαν ἀσκεπεῖς. Στὶς γιορτὲς ἰδίως οἱ νέες φοροῦσαν τὰ πλούσια γκιρδάνια (κολιέδες) μὲ τὰ χρυσὰ φλουριά διαφόρου ἀξίας (μονόλιρα, πεντόλιρα κ.λ.).

8. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΚΑΤΟΙΚΩΝ

Ἡ οἰκονομικὴ κατάσταση τῶν κατοίκων ἦταν γενικὰ καλὴ. Κάθε οἰκογένεια εἶχε τὸν ξηνητεμένο της (ἔμπορο), ὅπως ἀναφέραμε στὸ μέρος «ἀσχολίες τῶν ἀνδρῶν». Ὅσοι εἶχαν καταστήματα σὲ πόλεις καὶ κέντρα μεγάλα διακρίνονταν γιὰ τὸν πλοῦτο καὶ τὴν κάποιαν εὐμάρεια. Στὰ σπίτια ὅμως τῶν ὀπωσδήποτε πλουσίων δὲν εὑρίσκε κανεὶς ἐπιπλα κ.λ. μεγάλης ἀξίας καὶ τοῦτο γιὰ εὐνοήτους λόγους, ἐπειδὴ τὸ χωριὸ περιβαλλόταν ἀπὸ ἄρβανίτικα χωριά.

Οἱ λίγοι φτωχοὶ δὲν εἶχαν τὸ κρέας μόνο (χοιρινὸ κ.λ.) στὶς γιορτές, ἀλλὰ καὶ τρόφιμα καὶ χρηματικὴ βοήθεια πού, μὲ τὴ διακρίνουσα ἀλληλεγγύη, τοὺς ἔδιδε ὁ κάθε γείτονας. Πλὴν τούτων καὶ τὸ ταμεῖο τῆς ἐκκλησίας ἐρχόταν ἀρωγὸς πάντοτε σ' αὐτοὺς καὶ ἰδίως τὶς μεγάλες γιορτὲς τῆς χριστιανοσύνης.

Τὸ κάθε σπίτι φρόντιζε ἀπὸ τοὺς καλοκαιρινούς μῆνες καὶ τὸ φθινόπωρο νὰ ἐφοδιασθῇ μὲ τὰ ἀπαραίτητα πρὸς διατροφήν εἶδη, σιτάρι, ἀλεύρι καὶ πολλὰ ἄλλα (τυρί, μυζήθρα, χυλοπίτες, τραχανᾶς κ.ἄ.). Οἱ καστίκες οἱ οἰκόσιτες (1-4) ἔδιναν τὸ ἀπαραίτητο γάλα, ὅταν ἔλειπε αὐτὸ ἀπὸ τὶς ἀγελάδες πού ἔτρεφε κάθε σπίτι, ἀλλὰ καὶ τὸ γουρούνι, τὸ μανάρι (ἀρνί, κατσίκι, πρόβατο) ἔδιναν τὸ ἀπαραίτητο κρέας.

Ἄλλὰ καὶ οἱ ἀσχολίες τῶν γυναικῶν στῆ βιοτεχνία τῶν χαλιῶν, βελόντζας κ.λ., ὅπως ἀναφέραμε στὸ οἰκειο κεφάλαιο, προσπόριζαν ἄρκετὰ ὀφέλη στὶς οἰκογένειες αὐτές.

9. ΦΥΛΕΤΙΚΑ - ΓΛΩΣΣΑ

Οἱ κάτοικοι τῆς Μπεάλας, ἂν καὶ ἀπομακρυσμένοι ἀπὸ τὰ πνευματικὰ κέντρα τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ βλαχόφωνοι, θεωροῦσαν τὸν ἑαυτὸ τους Ἕλληνα. Δὲν ἀγνοοῦσαν τὴν ἐθνικὴ τους καταγωγὴ. Ἄπὸ τὰ παλιά χρόνια διατηροῦσαν τὴν ἐκκλησίαν καὶ τὸ ἑλληνικὸ σχολεῖο ἕως τὸ 1912.

Μὲ τὴν ἑλληνικὴ καταγωγὴ τῶν Κουτσοβλάχων ἔχουν ἀσχοληθῆ πολλοί. Ἄλλὰ, φρονῶ, ἐπιστημονικὰ καὶ διεξοδικὰ τὸ ζήτημα αὐτὸ ἀναλύει ὁ φίλτατός μου Σ. Ν. Λιάκος στὸ βιβλίον του, «Ἡ καταγωγὴ τῶν Ἀρμανίων», Θεσσαλονίκη, Ἀ' ἐξάμηνο 1965.

Ὑπῆρξε στὸ χωριὸ, γιὰ λίγο καιρὸ, μιὰ ἐλαχίστη μειοψηφία ρουμανίζουσα. Ἡ ρουμανικὴ προπαγάνδα, ξοδεύοντας ἀφειδῶς τὸ χρυσὸ καὶ στηριζομένη στὴν ὁμοιότητα τῆς κουτσοβλάχικης γλώσσας μὲ τὴ ρουμανικὴ (λατινικῆς προελεύσεως καὶ οἱ δύο), προσπάθησε καὶ ἐδελέασε 4-5 οἰκογένειες κατὰ τὸ ἔτος 1906. Μὲ τὴν ἐπίσημη ὑποστήριξη τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως ἄνοιξαν σχολεῖο ρουμανικὸ μὲ δύο δασκάλους καὶ μιὰ δασκάλα. Μὰ κι οἱ μαθητὲς τοὺς δὲν ὑπερέβαιναν σ' ἀριθμὸ τοὺς δασκάλους. Ἦθελσαν μὲ συνδρομὴ καὶ τοῦ καίμακάμη (πολιτικοῦ διοικητοῦ) Ἀχρίδος νὰ

παρουν τὴν παλιὰ ἐκκλησία τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς γιὰ νὰ ἱερουργοῦν, μὰ μπροστὰ στὴν ἐκκλησία αὐτὴ καὶ στὸν Τοῦρκο καίμακάμη εἶχαν παραταχθῆ πληθῶν γερόντων καὶ νέων καὶ πολλῶν γυναικῶν, οἱ ὁποῖοι προέβησαν ἐπίμονη ἄρνηση γιὰ τὴν παραχώρηση τῆς ἐκκλησίας. Ὁ κοτζάμπασης (πρόεδρος) τοῦ χωριοῦ ἀνέμιζε μπροστὰ στὸν καίμακάμη τὸ σουλτανικό φερμάνι τῆς ἰδρύσεως τῆς ἐκκλησίας. Ἔτσι ματαιώθηκε γιὰ πάντα ἡ παραχώρηση ἐκκλησίας στοὺς ρουμανίσαντες. Ἀλλὰ οἱ ἐλάχιστοι, βλέποντες τὴν περιφρόνηση ἢ μᾶλλον τὴν καταφρόνησὴ τους ἀπὸ τὴν πλειονότητα τῶν κατοίκων, ἐξεδίωξαν τοὺς Ρουμάνους ὕστερα ἀπὸ ἓνα χρόνο, τὸ 1907.

Στὸ χωριό, ὅπως ἀναφέρω στὸ κεφ. «πληθυσμός», ὑπῆρχε ἡ μικρὴ μειοψηφία τῶν μουσουλμάνων, οἱ ὁποῖοι ἦσαν βλαχόφωνοι. Μὲ αὐτοὺς οἱ Ἕλληνες κάτοικοι ἐξῆσαν πάντοτε εἰρηνικά καὶ οὐδέποτε παρουσιάσθηκαν προστριβές. Ὑποσυνειδήτως καταλάβαιναν τὴν ἀληθινὴ καταγωγὴ τους.

Τὸ καλοκαίρι, ἀπὸ τὸν Ἀπρίλη ἕως τὸν Ὀκτώβρη, παραθερίζαν, στὸ χωριό, ὅπως μιλήσαμε κι ἄλλοῦ, κι οἱ Φαρσαριῶτες (Ἀρβανιτόβλαχοι) οἱ τσομπάνηδες τῶν ποιμνίων τοῦ χωριοῦ. Μὲ αὐτοὺς, ἂν καὶ ὁμόθησκοι καὶ ὁμόγλωσσοι, σὲ καμία ἐπιγαμία δὲν ἔρχονταν οἱ γηγενεῖς κάτοικοι. Οἱ Φαρσαριῶτες ἦσαν δίγλωσσοι. Μιλοῦσαν τὰ βλάχικα μὲ ἰδιόρρυθμη προφορὰ καὶ ἄρβανίτικα. Στὸ χωριό ὁμως κι ἀνάμεσά τους ἔκαναν χρῆση τῆς βλαχικῆς, ἀλλὰ ὅλα τὰ τραγούδια τους τὰ εἶχαν στὰ ἄρβανίτικα. Διέφεραν ἀκόμη ἀπὸ τοὺς ἐντόπιους κατοίκους στὰ ἤθη καὶ ἔθιμά τους. Ἀπ' αὐτοὺς οἱ πιὸ εὐποροὶ, περὶ τὶς 10 οἰκογένειες, εἶχαν ἐγκατασταθῆ μόνιμα στὸ χωριό κι εἶχαν ἀφομοιωθῆ μὲ τοὺς γηγενεῖς.

Ἡ γλώσσα τῶν κατοίκων τῆς Μπεάλας ἦταν ἡ κουτσοβλαχικὴ, ἡ αὐτὴ σχεδὸν μὲ τῶν ἄλλων Κουτσοβλάχων τῆς Μακεδονίας καὶ Ἡπείρου, μὲ τοὺς ξεχωριστοὺς ἰδιοματισμοὺς φυσικά. Ἄν καὶ πλησίον τῆς Ἀλβανίας, ἀνάμεσα ἀπὸ σλαβόφωνα καὶ ἀλβανόφωνα χωριά, διατήρησαν ἀνόθευτὴ τὴ γλώσσα.

Οἱ γυναῖκες μιλοῦσαν μόνο τὴ μητρικὴ τους (κουτσοβλαχικὴ) γλώσσα. Τὴν ἑλληνικὴ γλώσσα τὴ μάθαιναν ἀπὸ τὸ νηπιαγωγεῖο ὅλοι. Οἱ ἄνδρες ὁμως, λόγῳ τῆς ἐργασίας των στὰ ἄρβανίτικα μέρη, μιλοῦσαν ὅλοι σχεδὸν τὴν ἀλβανικὴ.

Στὴν κουτσοβλάχικη αὐτὴ γλώσσα διέκρινε κανεὶς ἀρκετὲς ἀρχαῖες ἑλληνικὲς καὶ μάλιστα ὀμηρικὲς λέξεις. (Τὴν κούνια τὴ λέγανε σαρμανίτσα = ὄμηρ. σάλμανον, πρόβατο = δῖα κ.λ.).

Ἡ ἑλληνικὴ γλώσσα ἦταν σὲ χρῆση στὴν ἀλληλογραφία τοῦ ἐμπορίου, ἀπὸ λίγους ὁμως ποὺ εἶχαν ἐμπορικὲς συναλλαγὲς μὲ ἐμπόρους Μοναστηρίου καὶ Θεσσαλονίκης. Οἱ περισσότεροὶ ἀλληλογραφοῦσαν στὴν κουτσοβλαχικὴ, γράφοντάς τὴν ἰδιόρρυθμα μὲ τὰ ἑλληνικὰ ψηφία.

Οἱ κάτοικοι τῆς Μπεάλας ἦσαν, ἐκτὸς τῆς μωαμεθανικῆς μειοψηφίας, χριστιανοὶ ὀρθόδοξοι.

Τὸ χωριὸ εἶχε δυὸ ἐκκλησίες ἐπ' ὀνόματι τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς τὴν παλιὰ καὶ τὴ νέα. Ἡ παλιὰ ἐκκλησία κτίσθηκε τὸ ἔτος 1819, ὅπως ἀναγραφόταν στὴν ἐξωτερικὴ εἴσοδό της, στὸ νάρθηκα, καὶ σωζόταν ἕως τὸ 1944. Τώρα κεῖται σὲ ἐρείπια.

Ἡ νέα ἐκκλησία τῆς Ἁγ. Παρασκευῆς σώζεται, μέσα στὸ ἐρειπωμένο χωριό, ἄθικτη. Πάνω σὲ λόφο στὸ βορεινὸ μέρος τοῦ χωριοῦ, ποῦ δέσποζε ἐπιβλητικὰ ὄλου τοῦ χωριοῦ, κτίσθηκε ὑψηλότερα ἀπὸ τὴν παλιὰ καὶ ἐγκαινιάσθηκε τὸ ἔτος 1892. Ἡ ἐλληνικὴ ἐπιγραφή μὲ μεγάλα κεφαλαῖα γράμματα μαρτυρεῖ τὴν ἡλικία της. Ἀριστερά ἀπὸ τὴν κυρία μεσημβρινὴ εἴσοδο στὸν κυρίως ναό, πάνω ἀπὸ τὸ παγκάρι, διαβάζει κανεῖς: «Τὰ ἐγκαίνια τῆς ἐκκλησίας ταύτης ἐτελέσθησαν ἐν ἔτει 1892 Ἰουλίου 26».

Τὸ τέμπλο μὲ τὶς εἰκόνες μὲ τὶς ἐλληνικὲς ἐπιγραφές εἶναι σὲ πολὺ καλὴ κατάσταση. Ἐλάχιστες εἰκόνες μὲ σλαβικὲς ἐπιγραφές ἔχουν προστεθῆ. Κατὰ τὴν ἐπίσκεψή μου τὸ 1964 βρῆκα πολλὰ ἐλληνικὰ ἐκκλησιαστικὰ βιβλία, ὅπως: 1) Ἀνθολόγιον, τυπωμένο στὴ Βενετία, στὰ ἐλληνικὰ τυπογραφεῖα «Φοῖνικος» τὸ ἔτος 1845. 2) Ὁρολόγιον τὸ Μέγα, τυπωμένο στὰ ἴδια ἐπίσης τυπογραφεῖα τὸ ἔτος 1870. 3) Τυπικὸν, τυπωμένο στὴν Ἀθήνα τὸ 1901 στὰ τυπογραφεῖα Ἀνέστη Κωνσταντινίδου. 4) Ἀπόστολος, τυπωμένος στὴ Βενετία στὰ τυπογραφεῖα «Φοῖνικος» τὸ ἔτος 1851.

Ὅλα τὰ ἄλλα ἐλληνικὰ βιβλία, ὅπως ἔμαθα, τὰ εἶχαν μαζέψει κάτω ἀπὸ τὴν Ἁγία Τράπεζα στὸ ἱερό. Ὅπως ἐνθυμοῦμαι ἀπὸ τὰ παιδικὰ μου χρόνια ὑπῆρχαν στὴν ἐκκλησία καὶ ἄλλα βιβλία τυπωμένα στὰ τυπογραφεῖα Μοσχολόεως. Δὲν τὰ ἀνεζήτησα στὸ ἱερό, γιατί ἔλειπε ὁ ἀρμόδιος ἐπίτροπος τῆς ἐκκλησίας.

Κάτω ἀπὸ τὶς μεγάλες εἰκόνες τοῦ τέμπλου ὑπῆρχαν, πρὸ τοῦ 1912, καὶ ὅλες οἱ εἰκόνες τῆς παλαιᾶς ἐκκλησίας, πολὺ παλιές, ποῦ δὲν εἶδα κατὰ τὴν ἐπίσκεψή μου.

Ἱερεῖς εἶχε δυὸ τὸ χωριὸ γηγενεῖς, οἱ ὁποῖοι μεταβίβαζαν κληρονομικὰ τὸ ἐπάγγελμά τους.

Μεγάλη τέτοια οἰκογένεια ἦταν τῶν Ἀφέντηδων (Παπᾶ), τῆς ὁποίας τελευταῖος Ἕλληνας ἱερέας ἦτο ὁ Παπασωτήρης. Καὶ ὁ δεῦτερος τελευταῖος Ἕλληνας παπᾶς τοῦ χωριοῦ ἦταν τῆς οἰκογενείας Πίντου, ὁ Παπασταῦρος.

Καὶ οἱ τελευταῖοι αὐτοὶ ἱερεῖς τοῦ χωριοῦ εἶχαν τὴ σκληρὴ μοῖρα νὰ ὑποστοῦν, μαζί μὲ ὄλο τὸ χωριὸ κατὰ τὸ ἔτος 1916, ἐξορία ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους, ποῦ εἶχαν καταλάβει τότε ἐκεῖνα τὰ μέρη, στὴν παλιὰ Βουλγαρία καὶ Σερβία. Καὶ οἱ δύο ἀπὸ τὶς κακουχίες ἀπέθαναν στὴν ἐξορία.

Οἱ Σέρβοι, μετὰ τὴν κατοχὴ τῶν μερῶν ἐκείνων (1912), εἶχαν ἐπιτρέψει νὰ τελεῖται ἡ θεία λειτουργία στὴν ἐλληνικὴ γλῶσσα, λίγες δὲ μόνο δεήσεις νὰ ἐκφωνοῦνται σλαβιστί. Ὑστερα ὁμως ἀπὸ τὸ θάνατο τῶν δύο τελευταίων ἐλλήνων παπάδων τοῦ χωριοῦ μόνο σλάβος παπᾶς ἱερουργουσε μιὰ φορὰ σὲ 3 ἢ 4 ἑβδομάδες.

(Φύλακες καὶ πρόθυμες γιὰ τὴν καθαριότητα καὶ φροντίδα γενικά, καθ' ὄλο τὸ διάστημα τοῦ καλοκαιριοῦ, βρῆκα κατὰ τὴν ἐπίσκεψή μου ἐκεῖ δυὸ γριεὲς γειτόνισσές μου στὸ πατρικὸ σπίτι. Ἡ μιὰ εἶχε τὴν οἰκογένειά της στὸ Βελιγράδι κι ἡ ἄλλη στὸ Ζέμουν. Νοστάλγησαν κι ἦλθαν στὴ γενέτειρά τους στὰ γεράματα. Μένανε σὲ καλύβα ὄλο τὸ καλοκαίρι καὶ μὲ ἀγάπη, εὐλάβεια κι ἀφοσίωση ὑπηρετοῦσαν καὶ περιποιούνταν τὴν ἐκκλησία).

Ἐκκλησιαστικῶς τὸ χωριὸ ὑπαγόταν στὴν Ἱερά Μητρόπολη Πρεσπῶν καὶ Ἀχριδῶν. Ἐδρα τοῦ Μητροπολίτου ἦταν τὸ Κρούσοβο.

Ὡς γνωστὸν, μέχρι τοῦ ἔτους 1874 ἔδρα τοῦ Μητροπολίτου ἦταν ἡ Ἀχρίδα. Τὸ 1874 ὁμως μὲ σουλτανικὸ βεράτιο ἰδρύθηκε Βουλγαρικὴ Μητρόπολη στὴν Ἀχρίδα (ὅπως καὶ στὸ Μοναστήρι τὸ 1893). Ἡ ἔδρα τοῦ Μητροπολίτου ὀρίσθηκε στὸ Κρούσοβο, γιὰ τὴν οἱ περισσότεροι κάτοικοι τῆς περιοχῆς Ἀχρίδας, λόγῳ τῆς μεγάλης ρωσικῆς προπαγάνδας ποὺ ἀσκήθηκε πρὸ τοῦ 1870 καὶ ὡς σλαβόφωνοι εἶχαν προσχωρήσει στὸ βουλγαρισμό. Ρῶσοι ἀξιοματικοί, μὲ τὸ πρόσχημα τοῦ ἐμπορίου, περιέτρεχαν ἀπὸ τὸ ἔτος 1860 τὴ μακεδονικὴ ὑπαιθρο μὲ τὴ σλαβικὴ προπαγάνδα τους φθάνοντες κι ἔως τὸ Δυρράχιο τῆς Ἀλβανίας.

Ὅλες τὶς γιορτὲς τῆς ἐκκλησίας τὶς τηροῦσαν οἱ κάτοικοι μὲ πολλὴ εὐλάβεια. Νῆστευαν αὐστηρὰ ὄλες τὶς καθιερωμένες νηστείες τῶν Χριστουγέννων, τοῦ Πάσχα, τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων καὶ τοῦ 15/αὐγουστου. Πολλὲς μάλιστα γυναῖκες βαστοῦσαν τὸ τριήμερι τῆς ἀρχῆς τῆς Μεγάλης Σαρακοστῆς.

Τὸ βράδυ τῆς Κυριακῆς τῆς Τυροφάγου, μετὰ τὸν ἑσπερινὸ στὴν ἐκκλησία, στὸν ὁποῖο πήγαιναν οἱ περισσότεροι κάτοικοι τοῦ χωριοῦ καὶ μετὰ τὸ ἀνάγνωσμα προσευχῶν ἀναφερομένων στὴ συγγνώμη, συγχώρηση κι ἄφεση τῶν ἁμαρτιῶν, οἱ δύο παπάδες, ἀφοῦ ἀλληλοασπάζονταν, στέκονταν μπροστὰ στὸ δεσποτικὸ θρόνο κρατώντας ὁ ἕνας τὸ ἱερὸ εὐαγγέλιο. Οἱ γέροι πρῶτοι, κατὰ σειρὰν ἡλικίας, προσέρχονταν ὁ ἕνας πίσω ἀπὸ τὸν ἄλλο καὶ λέγοντας ὁ καθένας «συγχώρα με ἀφέντη», ἀσπάζονταν τὸ χέρι τῶν παπάδων κι ὕστερα ἔκαναν ἀριστερά του σειρὰ γιὰ νὰ ἀλληλοσυγχωρηθοῦν μὲ τοὺς ἐπομένους. Ἀκολουθοῦσαν οἱ ἄνδρες κι οἱ νέοι μὲ τὶς ἴδιες διατυπώσεις, μὲ τελευταῖα τὰ παιδιά. Ἀποτελοῦσαν ἔτσι μιὰ σειρὰ ἀλληλοσυγχωρουμένων γενικά ὄλοι. Κατὰ τὴν ἴδια διατύπωση καὶ σειρὰ περνοῦσαν, ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀποχώρηση τῶν ἀνδρῶν κι οἱ γυναῖκες.

Τὸ βράδυ τῆς ἴδιας ἡμέρας, μετὰ τὸ δεῖπνο, γίνονταν τὸ «χάμ-χάσκα».

Ἔνα βρασμένο καθαρισμένο αὐγὸ, δεμένο μὲ ἄσπρη κλωστή στὴν ἄκρη τοῦ πιτόξυλου, περιφερόταν γύρω ἀπὸ τὸ ἀνοικτὸ στόμα τοῦ καθενός. Οἱ γύρω ἀπὸ τὸ τραπέζι μὲ ἀνοικτὸ μόνον τὸ στόμα, χωρὶς τὴ βοήθεια τῶν χειρῶν, προσπαθοῦσαν νὰ τὸ πιάσουν. Ὁ ἐπιτήδειος ἦταν ὁ τυχερὸς τοῦ «χάμ-χάσκα». Ἡ κλωστή ποὺ κρεμόταν τὸ αὐγὸ καιγόταν ὅλη στὸ ξύλο.

Τὴν ἴδια βραδυὰ συνηθιζόταν συγγενικὲς οἰκογένειες φέρνοντας ἢ καθεμιὰ τὰ φαγητὰ κ.λ. νὰ συντρώγουν ὄλες μαζί.

Πρὸ τοῦ δείπνου αὐτοῦ γινόταν τὸ συγχώριο ἀνάμεσα στοὺς συγγενεὶς κατὰ τὴ σειρά ἡλικίας. Πάντως καθῆκον θεωροῦσαν οἱ νεώτεροι συγγενεὶς νὰ ἐπισκέπτονται τοὺς μεγαλύτερους τοὺς ἑνωρὶς τὸ βράδυ τῆς Κυριακῆς, ζητώντας συγχώρηση.

Καθ' ὅλη τὴν ἡμέρα τῆς Κυριακῆς τῆς Τυροφάγου σ' ὅλο τὸ χωριὸ ἀντιλαλοῦσαν τουφεκιές, ἐκδηλωτικὲς τοῦ ἑορτασμοῦ καὶ ἰδίως τὸ βράδυ στὸ δείπνο. Ἄμιλλα κι ἀνταγωνισμὸς γινόταν μεταξὺ τῶν συνοικιῶν γιὰ τὸ βρόντο καὶ τὸν ἀριθμὸ τῶν τουφεκιῶν.

Ὅλα τὰ ἀποφάγια τῆς Κυριακῆς τῆς Τυροφάγου τὰ μάζευαν σὲ τσουβάλια καὶ σακκίδια οἱ γύφτισσες τῶν γύρω χωριῶν, ποὺ κατέφθαναν ἑνωρὶς τὸ πρωὶ τῆς Δευτέρας.

Ἡ Καθαρὴ Δευτέρα δὲν γιορταζόταν ὅπως ἄλλοῦ. Οἱ γυναῖκες τὴν ἡμέρα αὐτὴ πρώτῃ δουλεῖν θεωροῦσαν τὸ καθάρισμα καὶ τὸ πλύσιμο τῶν μαγειρικῶν σκευῶν κ.λ. μὲ ἄφθονη σαπουνάδα καὶ σταχτόνερο, γιὰ νὰ μὴ μείνη οὔτε καὶ τὸ παραμικρὸ ἴχνος λίπους. Ὅλα ἔπρεπε νὰ εἶναι καθαρὰ, ὅλο τὸ σπίτι ἔπρεπε νὰ λάμψη ἀπὸ καθαριότητα. (Ἡ γιαιγιά μου σὲ ἐρώτηση «γιατί καθαρίζονται τόσο τὰ σκεύη αὐτά», μοῦ ἀπάντησε, ὅπως ἐνθυμοῦμαι ἀπὸ τότε ποὺ ἤμουν σὲ ἡλικία 10 ἐτῶν, «εἶναι μεγάλη ἁμαρτία νὰ μένουν ἄρτυμένα τὰ μαγειρικὰ σκεύη, μὰ καὶ ἡ καθαριότητα αὐτὴ θὰ μᾶς θυμίζει καὶ τὴν καθαριότητα τῆς ψυχῆς μας στὴ Σαρακοστὴ γιὰ νὰ ὑποδεχοῦμε χαρούμενοι τὴν Ἁνάστασι...»).

Ἐπίσης ἀπαραίτητο ἦταν, τὸ κάθε σπίτι νὰ βράση κοπανισμένο σιτάρι. Ὁ κυλὸς τοῦ σιταριοῦ ἦταν ἄριστο μέσο καθαρισμοῦ τοῦ στομαχοῦ.

Μὲ λαμπρότητα γιορτάζονταν πρὸ πάντων οἱ γιορτὲς τοῦ Πάσχα καὶ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου. Στὶς γιορτὲς αὐτὲς τὸ κάθε σπίτι καὶ τὸ φτωχότερο εἶχε τὸν ὀβελία, ἀρνὶ ἢ κατσίκι. Τὸ Πάσχα τὰ κόκκινα αὐγὰ βάφονταν ἀπὸ τὴν Μεγ. Πέμπτη καὶ ἐξακολουθητικῶς βάφονταν κάθε ἐβδομάδα ἕως τὴν γιορτὴ τῆς Ἀναλήψεως. Ἦταν ἄφθονα αὐτὰ κι ἀνταλλάσσονταν μεταξὺ συγγενῶν πρὸ πάντων τῶν δύο χωριῶν. Τὸ γλέντι τὸ Πάσχα ἀπὸ τὴν Κυριακὴ, ὅλη τὴν ἐβδομάδα καὶ μέχρι τῆς Κυριακῆς τοῦ Θωμᾶ μὲ τὰ μουσικὰ ὄργανα καὶ τοὺς δημόσιους χοροὺς, ἦταν ἀμείωτο. Στὶς γιορτὲς αὐτὲς καὶ τὸ καλοκαίρι συνήθως γέμιζε τὸ χωριὸ ἀπὸ ξενητεμένους.

Κάθε οἰκογένεια γιόρταζε καὶ ὀρισμένο ἅγιο. Στὴ γιορτὴ αὐτὴ δεχό-

ταν επισκέψεις, ἀλλὰ παρέθετε καὶ γεύματα. Γιορτάζονταν ἐπίσης μόνο οἱ ὀνομαστικὲς γιορτὲς τῶν ἀρρένων μελῶν τῆς οἰκογενείας.

Κατὰ τὶς γιορτὲς τῶν ἁγίων ἢ εἰκόνα τοῦ ἑορταζομένου ἁγίου περιφέρονταν σὲ πολλὰ σπίτια τοῦ χωριοῦ ἀπὸ παιδιά, ποὺ ἔψαλλαν σ' αὐτὰ τὸ ἀπολυτίκιο τοῦ ἁγίου. Στὸ δίσκο τῆς ἐκκλησίας, ποὺ ἔφεραν τὰ παιδιά, συνεισέφεραν τὰ σπίτια ἀνάλογο χρηματικὸ ποσὸ γιὰ τὴν ἐκκλησία.

Ἡ γιορτὴ τῶν Θεοφανείων ἑορταζόταν ἰδιαίτερα κατὰ συνοικίες καὶ σὲ περίοδο, κάθε μιά, 5-6 ἐτῶν. Γιορτὴ τοῦ Σταυροῦ τὴν ἀποκαλοῦσαν. Ὅλη ἡ συνοικία ποὺ γιόρταζε συνεισέφερε κατὰ οἰκογένεια ἀνάλογα ποτὰ καὶ μεζέδες. Στὴ μεγάλη αἴθουσα τοῦ σχολείου, πάνω σὲ μεγάλη τραπέζια καὶ πάγκους, κερνιόταν ὕστερα ἀπὸ τὴ θεία λειτουργία ὅλο τὸ χωριό. Ἐκεῖ, σὰν σὲ δημοπρασία, προσφερόταν χρηματικὸ ποσὸ γιὰ τὸ Σταυρό, ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας. Τὸ ποσὸ αὐτὸ ἔφθανε τὶς 100 χρυσὲς λίρες.

Τὰ κάλαντα λέγονταν ἀπὸ τὰ παιδιά τὴν παραμονὴ τῶν Χριστουγέννων. Τὸ ἀντίτιμο τῶν τραγουδιῶν, ποὺ λέγονταν ἑλληνικά, ἦσαν κουλούρια συνηθισμένα, κουλούρια σὲ σχήματα κούκλων κ.λ., κάστανα, μῆλα, καρύδια καὶ σταφίδα. (Μπροστὰ ἀπὸ πολλὰ χρόνια τραγουδιοῦνταν στὰ Κάλαντα τραγούδια ἀκαταλαβίστικα, ὡς «Κόληνδε-Μέληνδε...», τὰ ὁποῖα δὲν διασώθηκαν).

Ἡ ἐκκλησία τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς γιόρταζε στὶς 26 Ἰουλίου. Στὸ πανηγύρι, ποὺ ἦταν γιὰ ὅλο τὸ χωριό, γιόρταζαν ὅλα τὰ σπίτια, ποὺ φιλοξενοῦσαν ἐπισκέπτες κι ἀπὸ τὰ γύρω σλαβόφωνα χωριά.

Ἡ ἐκκλησία στολιζόταν ἀνάλογα. Εὐσεβεῖς περιέβαλλαν ὅλη τὴν ἐκκλησία ὀλόγυρα μὲ κηρὶ καμωμένο σὰ μακρὸ σχοινί. Λάδι καὶ κηριὰ προσέφεραν στὴν ἑορτάζουσα ἐκκλησία, δῆθεν ἱεροκρυφῶς, κι οἱ μοιameθανοὶ κάτοικοι τοῦ χωριοῦ, ποὺ γιόρταζαν αὐτὴ τὴ γιορτὴ καὶ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, διατηρώντας στὰ σπίτια τους κρυφὰ εἰκόνας τῶν ἁγίων στοὺς ὁποίους ἄναβαν τὰ κανδήλια.

Οἱ μουσουλμάνοι τοῦ χωριοῦ εἶχαν τὸ τζαμί τους. Βαστοῦσαν τὸ ραμαζάνι (νηστείες), καθ' ὅλο τὸ διάστημα τοῦ ὁποίου τὸ τύμπανο στὴ δύση τοῦ ἡλίου τοὺς καλοῦσε νὰ καταλύσουν τὴ νηστεία καὶ τὶς πρωινὲς ὥρες νὰ τὴν ἐπαναλάβουν γιὰ τὴν ἡμέρα. Κατὰ τὸ μπαϊράμι δέχονταν ἐπισκέψεις τῶν Χριστιανῶν.

Τὰ κόκκινα αὐγὰ τοῦ Πάσχα ἦσαν περιζήτητα γι αὐτοὺς. Κατὰ τὴν ἐπίσκεψή τους στὰ χριστιανικὰ σπίτια δέχονταν τέτοια γιὰ ὅλα τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας τους, θεωρώντας αὐτὰ καὶ φάρμακο στὶς ἀρρώστειες.

Τὸ Σάββατο τοῦ Λαζάρου καὶ τὴν Κυριακὴ τῶν Βαῖων τὰ κορίτσια μαζεύονταν στὴν αὐλὴ τῆς ἐκκλησίας. Ἐκεῖ ἔστηναν χορὸ καὶ τραγουδοῦσαν ἰδιόρρυθμα ἀκαταλαβίστικα τραγούδια. Ὑστερα χωρίζονταν σὲ παρέες. Κάθε παρέα γυρνοῦσε στὰ σπίτια, ὅπου τραγουδοῦσαν χορεύοντας

τὰ ιδιόρρυθμα τραγούδια. Ὑπῆρχαν στίχοι τραγουδιοῦ γιὰ ἔγκυο γυναίκα, γι' ἀνύπανδρο κορίτσι, γιὰ γέροντες, γιὰ νεόνυμφους, ὡς καὶ γιὰ τὸν παπᾶ ιδιαίτεροι¹.

Μερικοὺς μόνο στίχους ἀπὸ τὰ ἀκαταλαβίστικα αὐτὰ τραγούδια μπόρεσα νὰ συλλέξω. Τοὺς παραθέτω στὸ κεφάλαιο τῶν τραγουδιῶν τοῦ χωριοῦ. Ὡς μαθητῆς τοῦ Διδασκαλείου Μοναστηρίου εἶχα κάμει μιὰ συλλογὴ, ὅπωςδῆποτε ικανοποιητικὴ, τῶν τραγουδιῶν αὐτῶν μὲ σκοπὸ νὰ ἐρμηνευθοῦν, ἂν ἦτο δυνατόν, ἀπὸ εἰδικούς. Τὰ ἐπακολούθησαντα ὁμως πολεμικὰ γεγονότα τὸ 1912 καὶ ἡ προσφυγὴ μου στὴν Ἑλλάδα μὲ ἐμπόδισαν νὰ τὰ παραλάβω. Καὶ τὸ χειρότερο, τὸ ἔτος 1915 ὅλα τὰ βιβλία τῆς πατρικῆς μου βιβλιοθήκης, μαζί μὲ τὴ συλλογὴ αὐτὴ τῶν τραγουδιῶν, κατεστράφησαν ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους ἐπιδρομεῖς, ποὺ κατέλαβαν τὰ μέρη ἐκεῖνα. (Παραμπιπτόντως ἀναφέρω, ὅτι ὁ πατέρας μου, ἔμπορος στὰ Τίρανα Ἀλβανίας ἐπὶ πολλὰ ἔτη, φιλομαθῆς κι αὐτοδίδακτος, εἶχε πλουτίσει τὴ βιβλιοθήκη μὲ πολλὰ βιβλία. Ἔτσι ὑπῆρχαν σ' αὐτὴ τὸ Ψαλτήρι, ἡ Ὀκτώηχος, ὁ Ἀπόστολος κ.ἄ., ποὺ στὶς πρῶτες σελίδες ἀνέγραφαν τὰ 24 γράμματα τοῦ ἀλφαβήτου μὲ κόκκινα γράμματα. Μὲ αὐτὰ μάθαιναν στὸ παλιὸ σχολεῖο ἀνάγνωση καὶ γραφὴ. Σῶζονταν βιβλία τυπωμένα στὸ τυπογραφεῖο Μοσχολόεως παλιὰ κι ἓνα λεξικὸ ἑλληνο-αλβανικὸ ποὺ συγγραφεὺς του ἦταν, ὅπως ἐνθυμοῦμαι καλά, ὁ Κωνσταντῖνος Χριστοφορίδης. Αὐτὸς ἦταν δάσκαλος, τελειόφοιτος τῆς Μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς Κωνσταντινολόεως, καταγόταν ἀπὸ τὸ Ἐλμπασάν καὶ δίδαξε στὰ σχολεῖα τῆς πατρίδας του, ἀλλὰ καὶ τῶν Τιράνων πολλὰ χρόνια. Κοντὰ του ὁ πατέρας μου, στενὸς φίλος του, μορφώθηκε ὅσο μπόρεσε).

Στὴν τοποθεσίᾳ «Κλημίτσα», ἀνατολικά τοῦ χωριοῦ καὶ σ' ἀπόσταση μισῆς ὥρας, στὴ νοτιοδυτικὴ πλευρὰ τοῦ ὑψώματος «Κρεάστα» καὶ σὲ ὕψωμα πάνω ἀπὸ τὴ χαράδρα ποὺ διαρρέεται ἀπὸ τὸ ποτάμι Μπελίτσα, βρίσκονταν τὰ ἐρείπια τῆς Μονῆς τοῦ Ἁγίου Κλήμεντος. Αὐτὸς, ὡς γνωστὸν, ὑπῆρξε ἀρχιεπίσκοπος κατ' ἀρχὰς Βελίτσης καὶ κατόπιν Ἀχρίδος. Πότε κατεστράφη ἡ μονὴ αὐτὴ δὲν εἶναι γνωστὸν, ἀλλὰ καὶ κανένα στοιχεῖο σὲ μάρμαρο ἢ πέτρα, σχετικὸ μ' αὐτὴ, δὲν διασώθηκε.

Οἱ κάτοικοι τῶν δυὸ χωριῶν (Ἄνω καὶ Κάτω Μπεάλας), μαζί μὲ τὴ μικρὴ ἑλληνικὴ κοινότητα Στρούγας, διατηροῦσαν τὸ μοναστήρι τῆς Παναγίας, ποὺ σῶζεται καὶ σήμερα σὲ βραχῶδη παραλία τῆς λίμνης τῆς Ἀχρίδος κοντὰ στὸ χωριὸ Γκάλιστα ἢ Γκιάλιστα (ἀρβανίτικο).

1 Τὸ Σάββατο τοῦ Λαζάρου προῖ ἐτρεχαν καὶ τὰ ἀγόρια στὰ σπίτια καὶ μάζεuan αὐγά. Δὲν ἔλεγαν ιδιαίτερο τραγούδι, ἀλλὰ ἔψελναν τὸ ἀπολυτικίο «Τὴν κοινὴν Ἀνάστασιν...». Ὅπως ἔλεγαν οἱ γέροι, στὰ παλιὰ χρόνια εἶχαν ιδιαίτερα τραγούδια, ποὺ ἀπαγορεύθηκαν ἀργότερα ἀπὸ τοὺς δασκάλους.

Ἐπίσης μαζί με ὄλους τοὺς Ἕλληνες τῆς περιφερείας Ἀχρίδος κατέβαλαν κάθε προσπάθεια καὶ φροντίδα γιὰ τὴ διατήρηση τῆς ἐλληνικότητος τῆς Μονῆς τοῦ Ὁσίου Ναοῦμ. Αὐτὴ σώζεται καὶ σήμερα στὴ νοτιο-ανατολικὴ παραλία τῆς λίμνης Ἀχρίδας, σὺν μουσεῖο τῶν Γιουγκοσλάβων. Δίπλα στὴ μονὴ αὐτὴ εἶναι οἱ πηγές τῆς λίμνης, ποὺ ἔρχονται κάτω ἀπὸ τὸ ἀνατολικὸ βουνὸ ἀπὸ τὴ Μεγάλῃ λίμνη τῆς Πρέσπας. Ὁ Ὁσίος Ναοῦμ φερόταν ὡς ἀπόστολος τοῦ χριστιανισμοῦ στὰ μέρη ἐκεῖνα καὶ γιορταζόταν στίς 20 Ἰουνίου, ἐνῶ ὁ Ἅγ. Κλήμης δὲν γιορταζόταν καθόλου στὸ χωριό.

Στὴ βιβλιοθήκη αὐτῆς τῆς Μονῆς (Ὁσίου Ναοῦμ) σώζονταν πολλὰ κειμήλια, ἀρχαῖα βιβλία καὶ ἴσως καὶ χρυσόβουλλα τῶν Βυζαντινῶν Ἀυτοκρατόρων. Ὅπως ἄκουσα τὸ ἔτος 1936 ἀπὸ τὸν ἠγούμενο τῆς Μονῆς Στέφανο, ἀπὸ τὸ Βεράτι Ἀλβανίας, ὅλα τὰ βιβλία κ.λ. κήκαν ἀπὸ φανατικὸ Σέρβο ἀνώτερο ἀξιωματικὸ, κατὰ τὸ τέλος τοῦ Α' Παγκοσμίου πολέμου, γιὰτὶ ἀπλῶς ἦσαν ἐλληνικά κι ὄχι σέρβικα.

Στὸ Μοναστήρι αὐτὸ τοῦ Ὁσίου Ναοῦμ ἐπρόκειτο, ὅπως ἔμαθα τὸ 1911 ἀπὸ τὸν τότε μητροπολίτη Πρεσπῶν καὶ Ἀχριδῶν, νὰ ἰδρυθῇ ἐλληνικὸ οἰκοτροφεῖο ἀρρένων καὶ ἐλληνικὸ σχολεῖο μὲ γυμνασιακὴς τάξεις, γιὰ τὴν μόρφωση τῶν παιδιῶν τῆς περιοχῆς Ἀχρίδας-Πρέσπας καὶ Πόγραδετς. Αὐτὰ θὰ συντελοῦσαν στὴν ἐπαναφορὰ στὰ πάτρια μεγάλου πληθυσμοῦ τῶν μερῶν αὐτῶν, ἀλλὰ οἱ ἐπακολουθήσαντες πόλεμοι καὶ ἡ κατάληψη τῶν περιοχῶν αὐτῶν ἀπὸ τοὺς Σέρβους ἐματαίωσαν τὸν ἐθνωφελῆ αὐτὸ σκοπὸ.

II. ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

Ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις, ὅπως εἶναι γνωστὸν, δὲν ἐνδιαφερόταν καθόλου γιὰ τὴν ἐκπαίδευση τῶν ἀλλοφύλων πληθυσμῶν τῆς Ὁθωμανικῆς Ἀυτοκρατορίας. Μᾶλλον διέκειτο ἐχθρικὰ καὶ μάλιστα στὰ παλιὰ χρόνια κατεδιώκετο ἀπηνῶς κάθε προσπάθεια γιὰ ἐκπαίδευση τῶν ἐλληνοπαίδων (δάσκαλοι, παπάδες, νυκτερινὰ σχολεῖα).

Γιὰ τὴν ἐκπαίδευση τῶν Ἑλληνικῶν Κοινοτήτων τῆς Ὁθωμανικῆς Ἀυτοκρατορίας, ἀφ' ὅτου ἐπετράπη, ἐφρόντιζαν οἱ ἴδιες οἱ Κοινότητες μὲ ἐπίβλεψη τοῦ οἰκείου μητροπολίτου, ὁ ὁποῖος διορίζε τοὺς δασκάλους καὶ ἐξασκοῦσε καθήκοντα ἐπιθεωρητοῦ τῶν σχολείων.

Σχολεῖο στὸ χωριό, ὅπως ἔμαθα ἀπὸ τὸν πατέρα μου, πρὸ τοῦ ἔτους 1830 δὲν ὑπῆρχε. Μᾶλλον ἄρχισε νὰ λειτουργῇ τέτοιο ἀπὸ τὸ 1845, γιὰτὶ ὁ πατέρας μου ἐφοίτησε σὲ τέτοιο σχολεῖο τοῦ Ψαλτηρίου κι Ὀκτωήχου ἀπὸ τὸ 1850. Τὸ σχολεῖο αὐτὸ ἦταν μ' ἓνα δάσκαλο μὲ λίγα γράμματα, ποὺ δίδασκε τοὺς μαθητές του τὰ πρῶτα γράμματα ἀπὸ τὸ Ψαλτήρι κ.λ., ποὺ ἔφεραν στὴν ἀρχὴ τὰ 24 γράμματα τοῦ ἀλφαβήτου μὲ κόκκινα γράμματα.

Μὲ τὰ λίγα αὐτὰ γράμματα οἱ κάτοικοι τοῦ χωριοῦ ἐπιδίδονταν στὸ ἐμπόριο. Ἐγραφαν κουτσοβλάχικα μὲ ἑλληνικούς χαρακτήρες.

Στὸ παλιὸ αὐτὸ σχολεῖο διδάσκονταν ἀπαραιτήτως τὸ τροπάριο, ποὺ ἔλεγε:

*Ἄρξον χεῖρ μου ἀγαθὴ, γράφον γράμματα καλὰ,
Μὴ δεχθῆς καὶ παιδευθῆς
καὶ στὸν φάλαγγα βαλθῆς.
Ἄνθρωπος ἀγράμματος, ξύλον ἀπελέκητον.
Φεγγαράκι μου λαμπρὸ κ.λ.*

Ἡ διαπαιδαγώγηση τῶν παιδιῶν ἀπὸ τὸν δάσκαλο αὐτὸν ἦταν αὐστηρή. Ξυλοδαρμὸς μὲ μεγάλη βέργα, ρόπαλο καὶ φάλαγγας ἦταν σὲ ἡμερησία διάταξη.

Οἱ γονεῖς ἦσαν θερμοὶ κι αὐστηροὶ συνήγοροι τοῦ δασκάλου στὴν ἀγωγή τῶν παιδιῶν. «Τὰ κόκκαλα δικά μου καὶ τὸ κρέας δικό σου», δηλωτικό τοῦ ἐνδιαφέροντός τους.

Ἔως τὸ 1900 ἡ Κοινότης ἔκανε μόνη ὅ,τι μποροῦσε γιὰ τὴν ἐκπαίδευση μὲ τέτοιο δάσκαλο, τοῦ ὁποῖου ἡ ἀμοιβὴ δὲν ξεπερνοῦσε, ὄλο τὸ σχολικὸ ἔτος, τὶς 10 λίρες χρυσές.

Ἐχω ἴδιαν ἀντίληψη ἀπὸ τέτοιο σχολεῖο, γιατί πρωτοπῆγα σ' αὐτὸ τὸ ἔτος 1899. Οἱ παραστάσεις μου ἀπὸ τὴν πρώτη φοίτηση στὸ σχολεῖο τοῦ «Φάλαγγα» παρέμειναν ζωντῆς σ' ὅλη μου τὴ ζωὴ. Ἴδου καλύτερα πῶς περιγράφω τὴν πρώτη ἡμέρα, ποὺ πῆγα στὸ σχολεῖο. Εἶναι ἓνα διήγημά μου, τὸ ὁποῖο δημοσιεύθηκε στὸ περιοδικὸ «Ἐκπαιδευτικὸν Βῆμα» τοῦ Συλλόγου τῶν Δημοδιδασκάλων Θεσσαλονίκης τὸ 1947 (ἀριθ. φύλ. 27/1-5-1947).

«Ἀναμνήσεις ἀπὸ τὸ σχολεῖο τοῦ Φάλαγγα

Στὰ 1899 ἐτοιμάζομαι νὰ πάω στὸ σχολεῖο γιὰ πρώτη φορά. Τὸ σχολεῖο τοῦ χωριοῦ μου, ἐνὸς ὄρεινου χωριοῦ τῆς Δ. Μακεδονίας, σωριασμένον τὴν σὲ ἐρείπια ἄμορφων ὀγκολίθων ἀπὸ τοὺς ἐχθροὺς καὶ τὶς καταδρομὲς ἀπὸ τὰ πολεμικὰ γεγονότα. Βρισκόταν στὸ μεσοχώρι, δίπλα στὶς δύο ἐκκλησίες. Στὴ μέση τῆς μεγάλης αὐλῆς του ὑψωνόταν ἓνας αἰωνόβιος πλάτανος κι ἀπὸ κάτω του ἡ κρυσταλλένια βρύση. Τὸ κτήριο τοῦ σχολείου, κτισμένον, ὅπως ὄλα τὰ σπίτια τοῦ χωριοῦ, ἀπὸ κάτω πῆτρα. Μακροῦλό, τύπου μονοταξίου, σκεπασμένον μὲ σχιστόλιθες πλάκες, δύο αἶθουσες διδασκαλίας, μιὰ μεγάλη καὶ μιὰ μικρὴ, ἓνα δὲ μικρὸ δωμάτιο χρησίμευε γιὰ κατοικία τοῦ δασκάλου.

Ἡ μητέρα μου ἀπὸ μέρες μὲ ἐτοιμάζε. Ἐρραψε τὴν πάνινη σάκκα μου, ἀγόρασε τὸ ἄβάκιο μὲ τὸ κονδύλι δεμένον σ' αὐτὸ κι ὅταν ἦλθεν ἡ μέρα προῖ-προῖ μοῦ κρέμασε στὸν ὄμο μου τὴ σάκκα, ποὺ δὲν παρέλειψε νὰ βάλῃ μέσα καρύδια καὶ κάστανα βρασμένα. Δὲν παρέλειψε ἀκόμα νὰ κάμῃ τὴ σύσταση στὸ μεγαλύτερό μου ἀδελφὸ νὰ μὲ προσέχη στὸ δρόμο...

Στὴν εἴσοδο τοῦ σχολείου ἀπὸ μέσα, σὰ θυρωροί, στέκονταν δυὸ μεγάλα ἀγόρια. Τὸ ἓνα, γειτονόπουλό μου, μπαίνοντας μὲ χτυπάει στὴν πλάτη, λέγοντας φιλικὰ «καλῶς ὄρισες! χαϊρλιδικα». Ὁδηγοῦμαι σὲ μιὰ θέση στὰ μακρουλά πολυέδρα θρανία τῆς... προκαταρκτικῆς τάξεως... (ἔτσι λέγανε τότε τὸ Νηπιαγωγεῖο).

Γυρίζω τὸ βλέμμα δεξιὰ, ἀριστερά, φοβισιάρικα σὰν ὑπνωτισμένους. Ἄντικρύζω τὴ μακρουλή αἴθουσα, μὲ τοὺς κάτασπρους φρεσκοβαμμένους τοίχους καὶ τὸ ταβάνι, γεμάτη ἀπὸ παιδιὰ. Ἄντικρύ μου, στὸ δυτικὸ μέρος τῆς αἴθουσας, σ' ἀνοικτὸ χῶρο, ὑψώνεται ἡ ἔδρα τοῦ δασκάλου, ψηλὴ, ἐπιβλητικὴ. Ψηλά ἀπὸ τὴν ἔδρα, ἐπάνω στὸν τοίχο, μιὰ πελώρια ἐντοιχισμένη εἰκόνα τῆς Παναγίας μὲ τὸ Χριστὸ στὴν ἀγκαλιά της. Ἡ ἔδρα ἄδεια. Δεξιὰ κι ἀριστερὰ τῆς ἔδρας κρεμασμένα στὸν τοίχο διακρίνονται δυὸ κοντάρια, σὰν κοντάρια τῶν προσκόπων, δεμένα μὲ σχοινιά ἀπὸ τὶς ἄκρες σὰν ἀορτηρὲς ὄπλων. Παραπέρα, στὸ μαυροπίνακα κοντά, μιὰ θήκη ξύλινη, γεμάτη ἀπὸ βέργες διαφόρων μεγεθῶν.

Ὅλη ἡ αἴθουσα βοῦίζει ἀπὸ τὸ θόρυβο, ἀπὸ τὴ μελέτη, ἀπὸ τὴν ἀνάγνωση ποῦ γινόταν μεγαλόφωνα. Κάποια στιγμή σηκώνομαι ἐπάνω στὸ θρανίο, ἀντικρύζω δίπλα στὴν ἔδρα ἓνα καναπέ-ντιβάνι, πάνω στὸ ὅποιο βρισκόταν μακάρια ξαπλωμένος ὁ δάσκαλος. Ρωτῶ ἓνα φίλο μου, γειτονόπουλο, ποῦ εἶχε δυὸ χρόνια στὴν προκαταρκτικὴ.

—Θὰ παίξουμε, Γιώργο, καὶ τ' ἀλογάκια ἐδῶ; δείχνοντας τὰ κρεμασμένα στὸν τοίχο κοντάρια. — Θὰ ἰδῆς, καῦμενε, γρήγορα τί κλωτσιὲς θὰ δώση στὸν ἄερα ὁ τυχερὸς καβαλλάρης του...! Εἶναι ἀλλάγλαγας... Σὲ λίγο ἀπορροφημένος ἀπὸ τὰ χάρτινα κοκοράκια, ποῦ μοῦ μάθαινε νὰ φτιάχνω ὁ φίλος μου, ἀκούω δυνατὸ χτύπημα στὴν ἔδρα. Ἐνας πελώριος, ἀθλητικοῦ τύπου ἄνδρας, ντυμένος μισοχωριάτικα, μὲ μέτωπο πλατὺ, φρύδια πυκνά, μύτη χονδρὴ πλατειά, μουστάκια μεγάλα σὰ σκαντζόχοιρου κρεμασμένα πρὸς τὰ κάτω, μὲ χέρια μεγάλα... βρέθηκε ὄρθιος.

Μ' ἓνα νεῦμα του ἀνεβαίνει στὴν ἔδρα ἓνα μεγάλο παιδί. Ὅλοι ὄρθιοι σταυρώνουν τὰ χέρια. Ἄρχίζει ἡ προσευχή! Ἄγιος ὁ Θεός... Παναγία Τριάς ἱλάσθητι τὰς ἁμαρτίας... Πάτερ ἡμῶν—καὶ ἐν χορῶ ψάλλεται τὸ Εὐλογητὸς εἶ Χριστέ ὁ Θεὸς ἡμῶν ὁ Πανσόφους τοὺς ἄλιεις... Ἡ ἐντύπωση ἀπὸ τὴν προσευχὴ αὐτὴ μοῦ ἔμεινε, γι' ὅλη μου τὴ ζωὴ, βαθειὰ μέσα στὴν ψυχὴ μου.

Ὁ δάσκαλος, ἀπόφοιτος τῆς Σχολῆς τοῦ Ψαλτηρίου καὶ Ὀκτωήχου, παίρνει τὸν κατάλογο στὰ χέρια καί, ἀφοῦ ἔκανε προσκλητήριο τῶν μεγάλων παιδιῶν — γιὰ μᾶς τοὺς μικροὺς δὲν ἐνδιαφερόταν καθόλου — διαπιστώνει ὅτι ἀπουσίαζαν μερικὰ παιδιὰ. Δὲν χάνει καιρό. Οἱ ἐπιτηρητὲς κάθε τμήματος, σ' ἓνα νεῦμα του, βρέθηκαν στὴ θέση τους μὲ τὴ βέργα στὸ χέρι. Διατάζει μερικὰ παιδιὰ νὰ τὸν ἀκολουθήσουν καὶ βγαίνει μαζί τους ἔξω ἀπ' τὸ σχολεῖο.

Πέρασε ἄρκετὴ ὥρα, ἴσως μιὰ καὶ πλεόν. Στὸ διάστημα αὐτὸ οἱ ἐπιτηρητές, ἀφοῦ ἐβαλαν σκοποὺς σὲ κατάλληλη θέση γιὰ νὰ ἀναγγείλουν τὴν ἐπιστροφή τοῦ δασκάλου, ἔδωσαν τὸ σύνθημα τοῦ γλεντιοῦ!

Στὸ χῶρο, πρὸ τῆς ἔδρας, ποὺ ἦταν ἄρκετὰ εὐρύχωρος, λαμβάνουν χῶραν ὅλα τὰ παιγνίδια, καραγκιοζλίκια, ἀστεῖα, ἑλληνορωμαϊκὴ πάλη μὲ ἄρκετοὺς διαπληκτισμοὺς καὶ ἀποτελέσματα, αἱμάτωμα μῦτης καὶ γρατσουνίσματα. Αὐτὰ, ἐννοεῖται, γίνονταν μόνο ἀπὸ τὴ μεγάλη τάξη, ὅπως τὴν ἀποκαλοῦσαμε τότε. "Ὅλοι οἱ ἄλλοι μαθητὲς στὰ θεωρεῖα, πάνω στὰ θρανία. Πειθαρχία σιδηρένια ἐπικρατοῦσε!... Ποῦ νὰ τολμήσουν οἱ μικρότεροι τέτοια! Αὐτοὶ μόνο νὰ βλέπουν καὶ νὰ ἀκούουν ἔπρεπε.

Κάποια ὥρα οἱ σκοποὶ εἰδοποιοῦν. Ὁ θόρυβος τῶν παιγνιδίων παύει, ὡς διὰ μαγείας. Ἡ βοή τῆς ὁμαδικῆς ἀναγνώσεως ἐπαναλαμβάνεται ἀμέσως. Διακόπτεται τώρα ἀπὸ μακρυνὲς κραυγὲς καὶ κλάμματα. Ὁ δάσκαλος, καταϊδρωμένος, κατακόκκινος, μὲ τὸ χονδρὸ ροζιασμένο μαστοῦνι στὸ χέρι του, μπαίνει πρῶτος. "Ὀλη ἡ τάξη-σχολεῖο σηκώνεται στὸ πόδι. Νεκρικὴ ἡσυχία. Ἀκολουθεῖ ἡ κουστωδία ἔχοντας στὴ μέση δυὸ ... λιποτάκτες μὲ δεμένα χέρια.

"Αρχίζει ἡ δίκη τῶν λιποτακτῶν. Ὁ δάσκαλος πάνω στὴν ἔδρα, δικαστὴς καὶ πρόεδρος, ἀπαγγέλλει φωναχτὰ τὴν κατηγορία ἐναντίον τῶν λιποτακτῶν γιὰ τὴν ἀνταρσία τους. Μάρτυρες κατηγορίας παρελαύνουν. Ὁ ἓνας κατηγορούμενος, πνιγμένος στὰ δάκρυα καὶ μὲ λυγμοὺς ἀπολογεῖται. Ὁ ἄλλος δέχεται ἀδιαμαρτύρητα τὴν κατηγορία. Σὲ λίγο ἐπακολουθεῖ ἡ καταδίκη τους! Ἡ τιμωρία; Ὁ Φάλαγγας!!

Στὸ Φάλαγγα! φωνάζουν οἱ κατήγοροι. Ὁ δάσκαλος μειδιᾷ ἐπιχαρίτως. Οἱ μαθητὲς εἶναι ἀντάξιοί του! Δυὸ παιδιά εὐσῶμα ξεκρεμοῦν τὸ ἓνα ἀπὸ «τὰ ἀλογάκια μου». Ὁ πρῶτος τῶν καταδικασθέντων, ἓνα συμπαθητικὸ παιδί, ἀτρόμητο, ἀνατρέπεται, ξαπλώνεται ἀνάσκελα. Τὰ δύο του πόδια σηκώνονται κάθετα, προσδένονται διὰ περιστροφῆς τῶν σχοινιδῶν τοῦ ἱεροξεταστικοῦ ὄργάνου. Οἱ δυὸ ἄκρες τοῦ κονταριοῦ-φάλαγγα βασιτοῦνται ἀπὸ δύο παιδιά ἐκατέρωθεν ἔτσι, ὥστε νὰ δίνουν στὰ πόδια ἐπικλινῆ θέση. Ἀρχίζει τὸ ξυλοφόρτωμα στὰ γυμνὰ πέλματα. Ἐνας μαθητῆς, 16 χρονῶν περίπου, στάσιμος χρόνια στὴ μεγάλη τάξη, πολῦτιμος ὅμως συνεργάτης τοῦ δασκάλου στίς παιδονομικὲς ἐνέργειές του, εἶχε τὴν ἐξαιρετικὴ εὐνοιά του, ἔκανε τὸ δῆμο. Ὁ δάσκαλος μετρᾷ. Ὁ δῆμος ρυθμικὰ μ' ὄλη τὴ δύναμη (ἄλλοτε ἀνάλογα μὲ τὴ συμπάθεια ἢ ἀντιπάθεια πρὸς τὸν κατηγορούμενο) χαϊδεύει μὲ τὴ χονδρὴ βέργα τὰ πέλματά του. Οἱ θεατὲς ὄρθιοι, ἀμίλητοι πάνω στὰ θρανία, παρακολουθοῦν τὸ δρᾶμα. Τὸ θῆμα ἀπὸ τὸν ἀριθμὸ 5 ζητεῖ ἔλεος, σφίγγοντας μ' ὄλη τὴ δύναμη τὰ δόντια του σὲ κάθε κτύπημα. Ὑπόσχεται, μετανοώντας, πειθαρχία καὶ ἐπιμέλεια στὸ μέλ-

λον. Ὁ δάσκαλος ὅμως καὶ ὁ δῆμιος δὲν συγκινοῦνται. Στὸν ἀριθμὸ 10 διατάζεται ἡ παύση. Ἄρκει τόσο.

Ὁ δεῦτερος τῶν καταδικασθέντων, ἀφοῦ σ' ὄλο τὸ διάστημα τῆς διαδικασίας αὐτῆς ὑπέστη τὸ μαρτύριο τῆς ψυχικῆς ἀγωνίας, δὲν μπόρεσε νὰ βαστάξει στὸ τέλος. Εἶχε χάσει τὸ χρῶμα τοῦ προσώπου του. Ἡμιλυπόθιμος ἔπεσε στὰ χέρια τῶν δυὸ δημίων του. Ἔτσι ἡ τιμωρία του ἀνεβλήθη δι'... εὐθετώτερο χρόνο! Ζαρωμένος ἀπὸ τὸ φόβο παρακολούθησα μὲ ἀγωνία καὶ μὲ σφιγμένη τὴν καρδιά τὸ δράμα τῆς τιμωρίας.

—Φοβήθηκες; μοῦ ψιθύρισε ὁ φίλος μου.

—Μὴ φοβάσαι, αὐτὰ μόνο οἱ μεγάλοι τὰ παθαίνουν. Τὰ ἀλογάκια σου ἐκεῖνα δὲν εἶναι γιὰ μᾶς...».

Ἔως τὰ 1900-1901 ἡ Κοινότητα ἔκανε ὅ,τι μπόρεσε στὸ σχολεῖο μὲ τέτοιο δάσκαλο, ποῦ συνήθως ἐξασκοῦσε κι ἄλλο ἐπάγγελμα γιὰ νὰ ζῆ, ἀφοῦ δὲν τοῦ ἐπαρκοῦσε ὁ μισθός του. Ἀπὸ τὸ 1903-1904 βελτιώνεται ἡ κατάσταση τῆς ἐκπαιδεύσεως στὸ χωριό. Πρὶν προχωρήσω ὅμως, θὰ ἀναφέρω ἀκόμη μερικά ἀπὸ τὰ σπαρταριστὰ παιδονομικὰ μέσα τοῦ παλιοῦ σχολεῖο, ποῦ ἔθεταν σὲ ἐνέργεια οἱ δάσκαλοι αὐτοί, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ φύλαγμα ποῦ ἦταν τότε στὶς δόξες του. Τιμωρίες στὶς παλάμες μὲ βέργες (χτυπήματα ἕως 50 φορές). Τὰ χτυπήματα γίνονταν καὶ στὸ πισινὸ μέρος. Μελάνιασμα τοῦ προσώπου μὲ μελάνη γραφῆς. Τὸ μελάνιασμα μόνον στὸ σπῖτι ἐπιτρεπόταν νὰ ἐξαφανισθῆ, ἢ ὅπωςδῆποτε μετὰ τὴν ἀπόλυση ἀπὸ τὸ σχολεῖο. Παραμονὴ ὀρθίου τοῦ τιμωρουμένου σ' ἓνα πόδι, γιὰ μισὴ ἢ περισσότερη ὥρα καὶ μὲ τὸ πρόσωπο γυρισμένο στὸν τοῖχο, χωρὶς ἐναλλαγὴ τῶν ποδιῶν. Παραμονὴ πάνω στὰ γόνατα στὸ ἐπάνω μέρος τοῦ θρανίου (γραφεῖο) μὲ κρεμασμένα ἀπὸ τὸν τράχηλο ἐνὸς ἢ δύο δοχείων νεροῦ (σταμνίων τῶν 5-10 ὀκάδων). Φυλάκιση στὸ ὑπόγειο τοῦ σχολεῖο, σκοτεινὸ μέρος ποῦ δὲν εἶχε ὕψος περισσότερο τῶν 0,30-0,40 τοῦ μέτρου. Παραμονὴ πάνω στὰ γόνατα ἐπάνω στὸ γραφεῖο τοῦ θρανίου μὲ τὸ βιβλίον στὸ χέρι γιὰ διάβασμα. Νηστείες καὶ περιορισμοὶ στὸ ἰδιαίτερον καγκελόφρακτο μέρος. Θὰ ἀναφέρω ἀκόμη μιὰ τιμωρία, ποῦ ἀναστάτωσε καὶ τὸ σχολεῖο καὶ τὸ χωριὸ ὄλο καὶ ποῦ θὰ εἶχε πολὺ δυσάρεστα ἐπακόλουθα γιὰ τὸ γέροντα δάσκαλο. Συνέβη ὅταν ἦμον μαθητῆς στὴ Β' τάξη τοῦ δημοτικοῦ. Μαθητῆς τῆς Γ' τάξεως ἡλικίας 11 ἐτῶν, ἄτακτος ὑπὲρ τὸ δέον, ὕβριστής, κουτσοπόλης καὶ φλύαρος ἀναστάτωνε κάθε λίγο καὶ λιγάκι τὸ σχολεῖο ὄλο. Ἔβρισε καὶ κουτσομπόλεψε τὸ δάσκαλο. Συνελήφθη ἐπ' αὐτοφώρω. Ὡς δραστηρικὴ τιμωρία ἐνόμισε ὁ ταλαίπωρος δάσκαλος νὰ τοῦ φράξῃ τὸ στόμα! Μὲ τὴ βοήθεια μεγάλων μαθητῶν γέμισε τὸ στόμα του μὲ στάχτη ἀπὸ ξύλα. Τὸ παιδί κινδύνεψε νὰ πάθῃ ἀνακοπή! Τὸ πῶς ἀπηλλάγη ἀπὸ τὴν πολὺ

δυσάρεστη αὐτὴ ἱστορία ὁ δάσκαλος, αὐτὸ ὀφείλεται στὴ μεγαλοφροσύνη τῆς γερουσίας τοῦ χωριοῦ.

Ἀπὸ τὸ 1900 τὸ χωριὸ εἶχε δύο σχολεῖα, ἓνα ἀρρένων καὶ ἓνα θηλέων. Τὸ σχολεῖο θηλέων ἦταν σὲ ξεχωριστὸ διδασκῆριο (ιδιωτικὸ σπίτι) μὲ μιὰ δασκάλα. Ἰδιαίτερα κάνει ἐντύπωση τότε ἡ διδασκαλία τῆς δασκάλας, τὰ παιδονομικὰ τῆς μέσα, οἱ χοροὶ ποὺ δίδασκε στὶς μαθήτριες, τὰ τραγούδια καὶ τὰ κεντήματα. Ὅποια ἀντίθεση μὲ τὸ σχολεῖο ἀρρένων καὶ τὸ δάσκαλό του! Δὲν ἐνθυμοῦμαι δυστυχῶς τὸ ὄνομα τῆς δασκάλας αὐτῆς, καταγόταν ὁμως ἀπὸ τὰ χωριά πλησίον τοῦ Μοναστηρίου.

Στὸ σχολεῖο θηλέων φοιτοῦσαν στὴν ἀρχὴ 30-40 κορίτσια, μικρὰ τὰ περισσότερα, ἀλλὰ γρήγορα σὲ λίγα χρόνια ξεπέρασαν τὸν ἀριθμὸ 120 καὶ μέχρις ἡλικίας 14 ἐτῶν.

Ἀπὸ τὸ 1903-1904 διορίζονται 3 δάσκαλοι στὸ σχολεῖο ἀρρένων καὶ 2 δασκάλες. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀρρένων μαθητῶν ἔφθανε τοὺς 200 καὶ τῶν κοριτσιῶν τὰ 120. Τότε, ἐνθυμοῦμαι, διορίσθηκαν οἱ Θεμιστοκλῆς Τόσκος μὲ τὴν ἀδελφὴ του Θεανῶ ἀπὸ τὴν Ἀχρίδα, Ἀριστοτέλης Τζιόγος ἀπὸ τὴν Κλεισούρα Καστοριάς καὶ ὁ γηγενὴς Ἀβραάμ Παπᾶ, τελειόφοιτος τοῦ Γυμνασίου Κερκύρας. Ἐπίσης παρέμεινε καὶ ἡ ἀπὸ ἐτῶν ὑπηρετοῦσα δασκάλα. Ὁ Θεμ. Τόσκος ἦταν ἀπὸ τοὺς μορφωμένους δασκάλους μὲ σπουδὲς ὀλίγων χρόνων καὶ στὴ Γερμανία. Τὰ τελευταῖα χρόνια μέχρι τοῦ 1935-36 ὑπηρέτησε στὰ σχολεῖα τῆς πόλεως Θεσσαλονικῆς.

Στοὺς δασκάλους μέρος τῶν μισθῶν καταβαλλόταν ἀπὸ τὴν Κοινότητα, μαζί μὲ τὴν κατοικία καὶ τὴν καύσιμη ὕλη, ποὺ δίδόταν πάντοτε δωρεάν σ' ὅλους τοὺς δασκάλους ἕως τὸ 1912.

Τοὺς διορισμοὺς ἔκανε ἡ Μητρόπολη καὶ τοὺς ἄλλους μισθοῦς, ποὺ δὲν κατέβαλλε ἡ Κοινότης, ἐπλήρωνε μέσφ τῆς Μητροπόλεως τὸ Ἑλλ. Προξενεῖον Μοναστηρίου.

Σημειῶνω παρακάτω μερικὰ ὀνόματα δασκάλων, ποὺ ὑπηρετήσαν στὸ χωριὸ ἕως τὸ 1912, ἐννοεῖται ὅσα συνεκράτησα στὴ μνήμη μου.

Ναοὺμ Παπαναοὺμ ἀπὸ τὴν Ἀχρίδα, Ἀβραάμ Παπᾶς ἀπὸ τὴν Μπεάλα, Ποσειδῶν Παπᾶς ἀπὸ τὴν Μπεάλα, Θεμιστοκλῆς Τόσκος ἀπὸ τὴν Ἀχρίδα, Θεανῶ Τόσκου ἀπὸ τὴν Ἀχρίδα, Γεώργιος Παρτάλης ἀπὸ τὴν Κλεισούρα Καστοριάς, Ἀριστοτέλης Τζιόγος ἀπὸ τὴν Κλεισούρα Καστοριάς, Ἰωάννης Καραφυλλίδης ἀπὸ τὸ Μοναστήρι, Ἐλένη Καραφυλλίδου ἀπὸ τὸ Μοναστήρι, Εὐάγγελος Οἰκονομίδης ἀπὸ τὴ Δροσπηγὴ Φλωρίνης, Ἀνώγιος Παπαναοὺμ ἀπὸ τὸ Τύρνοβον Μοναστηρίου, Ἀθηνᾶ Παπαναοὺμ ἀπὸ τὸ Τύρνοβον Μοναστηρίου, Ἀνδρέας Παπαστυρίδωνος ἀπὸ τὴν Ἀχρίδα, Νικόλαος (;) ἀπὸ τὴν Κρήτη.

Ὁ τελευταῖος ἐκδιώχθηκε ἀπὸ τὰς τουρκικὰς ἀρχὰς γιὰ τὴν ἐντονη ἐθνικιστικὴ προπαγάνδα.

Δὲν ἐνθυμοῦμαι τὰ δνόματα 2-3 δασκαλισσῶν, γιὰτὶ τότε φοιτοῦσα ὡς μαθητῆς στὸ Γυμνάσιο καὶ Διδασκαλεῖο Μοναστηρίου.

Οἱ πλείστοι ἀπὸ τοὺς παραπάνω δασκάλους ἦσαν τελειόφοιτοι τοῦ Ἑποδιδασκαλείου Θεσσαλονίκης, οἱ δὲ δασκάλες τοῦ Ἄνωτέρου Παρθενωγωγείου Μοναστηρίου.

Ἐο διορισμὸς κάθε δασκάλου γινόταν γιὰ ἓνα σχολικὸ ἔτος μὲ μισθὸ ἐτήσιο 25-40 ὀθωμανικὲς χρυσὲς λίρες. Ἐο μισθὸς κανονιζόταν ἀπὸ τὴ Μητρόπολη, ἀνάλογα μὲ τὰ χρόνια ὑπηρεσίας καὶ τὰ προσόντα σπουδῶν. Ἐο διορισμὸς ἀνανεωνόταν στὴν ἀρχὴ κάθε σχολικῆς χρονιάς. Ἐο Κοινότητα, ὅπως εἶπαμε, ἔδιδε σ' ὄλους δωρεὰν τὴν κατοικία καὶ τὴν καύσιμο ὕλη.

Τὸ σχολικὸ ἔτος ἀρχίζε τὴν 1ην Σεπτεμβρίου καὶ ἔληγε στὶς 30 Ἰουνίου. Στὸ χωριὸ παρετεινετο ἡ λειτουργία τοῦ σχολείου καὶ γιὰ τοὺς μῆνες Ἰούλιο κι Αὐγούστο, μ' ἓνα ἢ δυὸ δασκάλους, γιὰ νὰ φοιτοῦν τὰ παιδιά τῶν οἰκογενειῶν τῶν Φαρσαριωτῶν, ποὺ θὰ ἀνεχώρουν τὸ φθινόπωρο στὰ χειμαδιά.

Ἐο Μητροπολίτης Πρεσπῶν-Ἀχριδῶν, ποὺ ἔκανε καὶ τὸν Ἐπιθεωρητὴ τῶν σχολείων, ἐρχόταν γιὰ ἐπιθεώρησή τους ἀπὸ τὶς 15 Ἰουνίου συνήθως καὶ παρέμενε μέχρι τῆς 1ης Ἰουλίου.

Τὴν 30ῃ Ἰουνίου γινόταν μπροστὰ τὸ Δεσπότη ἢ τὸν ἀντιπρόσωπὸ του καὶ στοὺς σχολικοὺς ἐφόρους ἡ σχολικὴ γιορτὴ γιὰ τὴ λήξη τῶν μαθημάτων. Σ' αὐτὴ τὴ γιορτὴ ἐξετάζονταν οἱ μαθητὲς στὴ διδασθεῖσα ὕλη τῶν μαθημάτων καὶ ἐδίδοντο τὰ ἐνδεικτικὰ καὶ τὰ ἀπολυτήρια. Στὸ σχολεῖο θηλέων ἡ γιορτὴ γινόταν τὶς ἀπογευματινὲς ὥρες τῆς ἴδιας ἡμέρας.

Ἐο 30ῃ Ἰανουαρίου, τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν, ἑορταζόταν στὰ σχολεῖα μεγαλοπρεπῶς. Ἐταν γιορτὴ τῶν γραμμάτων. Γινόταν σχολικὴ γιορτὴ, ἀλλὰ καὶ μὲ ἐξετάσεις τῶν μαθητῶν στὴ διδασθεῖσα ἔως τότε ὕλη. Μιστὲς ἐξετάσεις τὶς λέγαμε.

Τονίζω ὅτι καθ' ὄλο τὸ σχολικὸ ἔτος στὸν ἑσπερινὸ κάθε μεγάλης γιορτῆς καὶ τὸ πρωὶ στὴ λειτουργία, ὅπως τοῦ Σαββατόβραδου καὶ τῆς Κυριακῆς, ὄλοι οἱ μαθητὲς τοῦ σχολείου, ἀπὸ τὴν Γ' τάξη κι ἀπάνω, ὀδηγοῦνταν στὴν ἐκκλησία. Οἱ καλλιφωνοὶ μαθητὲς βοηθοῦσαν τοὺς ἱεροψάλτες, οἱ ὀποῖοι συνήθως ἦσαν οἱ δάσκαλοι. Ἐο ἀνάγνωση τοῦ «Ἀποστόλου» γινόταν ἀπὸ ὄλα τὰ παιδιά, κατὰ σειρὰν ἀπ' ὄλες τὶς τάξεις τοῦ σχολείου, ἀπὸ τὴ Δ' τάξη κι ἀπάνω.

Ἐτσι λοιπὸν ὄλοι οἱ κάτοικοι τοῦ χωριοῦ — ἄνδρες, γυναῖκες — ἴδια ἀπὸ τὸ ἔτος 1904, ἐγνώριζαν στοιχειώδη ἀνάγνωση καὶ γραφὴ.

Τὸ χωριό, μακριὰ ἀπὸ τὰ πνευματικὰ κέντρα τοῦ Ἐλληνισμοῦ (Μοναστήρι, Θεσσαλονίκη), δὲν ἐπεδίωξε νὰ ἀναδείξει μορφωμένα παιδιά, ἐκτὸς ἐλαχίστων. Ἐο φοίτηση ὄμως στὸ δημοτικὸ σχολεῖο ἔθεωρεῖτο ὑποχρέωση.

Μὲ τὰ στοιχειώδη ὄμως γραμματικὰ ἐφόδια οἱ κάτοικοι τοῦ χωριοῦ

καὶ μὲ τὴν ἐργατικότητα τοὺς ἀνεδείχθησαν καλοὶ ἔμποροι. Διατήρησαν ἔτσι τὸ χωριὸ σὲ ἀνθηρότητα οἰκονομικὴ ἕως τὸ ἔτος 1912.

12. ΗΘΗ ΚΑΙ ΕΘΙΜΑ

Τὰ ἦθη τοῦ χωριοῦ ἦσαν αὐστηρά. Οὐδέποτε παρατηρήθηκε ἐκτροπὴ νέου, εἴτε σὲ σεξουαλικά ζητήματα ἢ σ' ἄλλα ἠθικῆς φύσεως.

Οἱ μουσουλμάνοι κάτοικοι τοῦ χωριοῦ σέβονταν αὐστηρὰ τὰ ἦθη τῶν χριστιανῶν, οἱ σχέσεις τοὺς δὲ πάντοτε ἦσαν ἁρμονικὲς μεταξύ τοὺς. Οἱ γυναῖκες καὶ τὰ κορίτσια περιφέρονταν ἐλεύθερα καὶ μέσα στὸ χωριὸ καὶ ἔξω στὴν ἐξοχή. Δὲν ἐνοχλοῦντο ποτὲ οὔτε ἀπὸ τοὺς συγχωριανοὺς μουσουλμάνους οὔτε ἀπὸ τοὺς Ἀρβανίτες γείτονες (Τσερμενίκα) καὶ στὸ βουνὸ ἐπάνω, ὅταν πῆγαιναν γιὰ συλλογὴ χόρτου, ξύλευση κ.λ.

α) Ἄρραβῶνας

Ὅπως ἀνέφερα κι ἄλλοῦ, ἡ ἐπιγαμία μεταξύ τῶν δύο χωριῶν μόνο ἦταν αὐστηροτάτη. Καμιὰ φορά, ὅπως ἐνθυμοῦμαι, δὲν παραβιάσθηκε ὁ ἠθικὸς αὐτὸς κανόνας. Τὴν ἐπιμιξία μὲ τὰ ἄλλα γύρω χριστιανικά, ἀλλὰ σλαβόφωνα, χωριὰ τὴ θεωροῦσαν βδέλυγμα καὶ ἐθνικὴ ἐντροπή. Ἔτσι οἱ συγγένειες μεταξύ τῶν συγχωριανῶν καὶ τῶν δύο χωριῶν εἶχαν στενέψει, ἰδίως τὰ τελευταῖα χρόνια, ἀφοῦ ἦσαν τόσο πυκνὲς καὶ συνήθεις. Ἐπιγαμίες γίνονταν, ἀραιὰ καὶ ποῦ, καὶ μὲ τὸ Πόγραδετς Ἀλβανίας, ὅπου εἶχαν ἐγκατασταθῆ μόνιμωσ ἔμποροι ἀπὸ τὸ χωριὸ καὶ μὲ τὸ βλαχόφωνο χωριὸ Λάγγα, στὸ ὁποῖο ὁμῶς πάνδρευαν κορίτσια μόνο.

Ὁ ἄρραβῶνας, μεταξύ φιλικῶν οἰκογενειῶν, τῶν παιδιῶν γινόταν ἀπὸ τὴ μικρὴ ἡλικία, ἀκόμα ἀπὸ τὴ νηπιακὴ. Ἀπέβλεπαν σὲ περαιτέρω σύσφιξη τῶν δεσμῶν τοὺς. Ἔτσι ἄρραβωνιασμένα μικρὰ παιδιὰ μεγάλωναν καὶ φοιτοῦσαν στὸ σχολεῖο. Μόνο ὅταν ἐφθάναν, τὸ μὲν ἀγόρι σὲ ἡλικία ἄνω τῶν 18 ἐτῶν καὶ τὸ κορίτσι ἀπὸ τὰ 14, τελοῦσαν τὸ γάμο. Στὸν ἄρραβῶνα αὐτὸ δινόταν καὶ ἀπὸ τὰ δύο μέρη ἀπλᾶ ἓνα σημάδι. Ἐπίσημος ἄρραβῶνας γινόταν ἀργότερα.

Ὁ ἐπίσημος ἄρραβῶνας ἐτελεῖτο πάντοτε μὲ τὴν παρουσία ἱερέα, ὁ ὁποῖος, κατὰ τὸ τυπικὸ τῆς ἐκκλησίας, ἔκανε τὴν ἱεροτελεστία τοῦ ἄρραβῶνα. Τέτοια ἱεροτελεστία κατὰ τὸν ἄρραβῶνα ἐπιτρεπόταν τότε ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία. Γι' αὐτὸ ὁ ἄρραβῶνας δὲν ἦταν εὐκόλο νὰ διαλυθῆ τότε. Ἐπρεπε γιὰ τὴν διάλυσή του νὰ γίνουν αὐστηρὲς διατυπώσεις στὴν Ἱερὰ Μητρόπολη. Ἔτσι σπανιώτατα διαλύονταν ἄρραβῶνες.

Οἱ ἄρραβῶνες γίνονταν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, μὲ συνοικέσια. Μεσάζοντες ἦσαν περισσότερο γυναῖκες κατάλληλες, οἱ ὁποῖες ἔπαιρναν ὡς φιλοδώρημα φόρεμα ἢ ζευγάρι παπουτσιῶν. Προίκα σὲ χρῆμα μετρητὸ ἢ σὲ ἀκίνητη περιουσία δὲν συμφωνοῦσαν κατὰ τὸν ἄρραβῶνα. Σπάνια δινόταν

τέτοια προίκα. Μόνο σὲ εἶδη ρουχισμοῦ καὶ οἰκιακῆς χρήσεως δινόταν, περιλαμβάνοντο δὲ ὑποχρεωτικῶς καὶ τὰ πρὸς τοὺς συγγενεῖς τοῦ γαμβροῦ διδόμενα δῶρα.

Ὀλίγον πρὸ τοῦ γάμου καλοῦσαν τὸν πατῆρ τῆς ἐνορίας ἢ ἄλλον ἐγγράμματο γιὰ νὰ συντάξουν τὸ προικοσύμφωνο, κατὰ τὸ πρότυπο τέτοιων προικοσυμφώνων τοῦ παλιοῦ καιροῦ, μπροστὰ σὲ δύο μάρτυρες. Ὁ ἀντιπρόσωπος τοῦ Μητροπολίτου στὸ χωριὸ παπᾶς κι ὁ πρόεδρος (κοτζαμπάσης) ἐπεκύρωναν κι ἐβεβαίωναν τὴ σύνταξη τοῦ προικοσυμφώνου μὲ τὴν ὑπογραφή καὶ τὴ βούλλα. Στὸ προικοσύμφωνο ἀναφερόταν λεπτομερῶς ἡ ὅλη προίκα, ἀλλὰ καὶ ὁ ρουχισμὸς τῆς μελλούσης νύφης.

Ὁ ἄρραβῶνας γινόταν καὶ ἐν ἀπουσίᾳ ἀκόμη τοῦ γαμβροῦ ἀπὸ τοὺς γονεῖς καὶ συγγενεῖς του, ὅταν φυσικὰ ἀπουσίαζε στὰ ξένα. Ἡ ὑποψηφία νύφη ἔβγαине μόνο στὴν αἴθουσα ὑποδοχῆς συνοδευομένη ἀπὸ νύφες καὶ κορίτσια συγγενεῖς, γιὰ νὰ κεράσει τὸ γλυκό. Προηγεῖτο πάντοτε τὸ κέρασμα τοῦ σερμπετιοῦ (γλυκὸ τσίπουρο βρασμένο ζεστό). Τὴ νύφη φιλοδοροῦσαν οἱ μέλλοντες πεθεροὶ καὶ συγγενεῖς μὲ φλουριά, ἢ ἄλλα χρυσὰ νομίσματα. Σὰν σημάδι πάντοτε τοῦ ἄρραβῶνα ἦταν ἓνα σημαντικό φλουρί. Στὸν ἄρραβῶνα ἀνταλλάσσονταν δῶρα, ὑποκάμισα, κάλτσες, σκέπες κ.ἄ.

Τὸ περίεργο εἶναι ὅτι ἡ ἄρραβωνιασμένη, ἔξω ἀπὸ τὸ σπίτι της, κρυβόταν ἀπὸ τὸν ἄρραβωνιαστικὸ καὶ τοὺς συγγενεῖς του. Στὸ σπίτι της, ὡσάκις τὴν ἐπισκεπτόταν ὁ ἄρραβωνιαστικὸς της, παρουσιαζόταν πάντοτε συνοδεῖα τῆς μητέρας της ἢ ἄλλων συγγενῶν καὶ στοὺς ἄλλους συγγενεῖς σπάνια παρουσιαζόταν.

Στὶς μεγάλες θρησκευτικὲς γιορτὲς (Πάσχα, Χριστούγεννα) ἐστέλνοντο σχετικὰ δῶρα στὴν ἄρραβωνιασμένη ἀπὸ τὸ σπίτι τοῦ γαμβροῦ.

β) Γάμος

Σὲ κοινῶνιά γάμου ἤρχοντο οἱ μὲν ἄρρενες ἅμα τῇ συμπληρώσει τοῦ 20οῦ ἔτους τῆς ἡλικίας καὶ συνήθως τοῦ 25οῦ τοιοῦτου, τὰ δὲ κορίτσια καὶ ἀπὸ τοῦ 14οῦ ἔτους. Τὸ πηδάλιο τῆς ἐκκλησίας, σχετικὰ μὲ τὴν τυχὸν συγγένεια τῶν μελλονόμενων, ἐτηρεῖτο μὲ θρησκευτικὴ εὐλάβεια.

Γάμος μὲ ἄλλοφύλους, ὅπως ἐτόνισα καὶ προηγουμένως, ἐθεωρεῖτο βδελυρὸς. Ἡ ἐπιγαμία γινόταν ἀποκλειστικὰ ἀνάμεσα στὶς κουτσοβλάχικες οἰκογένειες καὶ τῶν δύο χωριῶν ἢ κι ἄλλων Κουτσοβλάχων σ' ἀπομακρυσμένα μέρη (Λάγγα, Πόγραδετς, Ἐλβασάν κ.ἄ.).

Ἡ προετοιμασία τοῦ γάμου ἄρχιζε πολὺ ἐνωρίς. Συνήθως οἱ γάμοι τελοῦνταν τοὺς καλοκαιρινοὺς μῆνες καὶ τὸ φθινόπωρο. Ὁ κυρίως γάμος διαρκοῦσε ἀπὸ τὸ Σάββατο τὸ ἀπόγευμα ἕως τὴν Τετάρτη, δηλ. 4 ἡμέρες. Οἱ συγγενεῖς βοηθοῦσαν στὶς προετοιμασίες. Τὸ σιτάρι γιὰ τὰ ψωμιά τοῦ γάμου πλυνόταν ἐγκαίρως, ἀφοῦ κοσκινιζόταν μὲ τραγοῦδια. Τὸ ἀλεύρι τὸ

κοσκίνιζαν ἐπίσης καὶ τὸ ἐπλαθαν σὲ καρβέλια οἱ γυναῖκες μὲ τραγούδια. Τὸ ψωμί ψηνόταν στὸ φούρνο καὶ σὲ ποσότητα ποῦ ὑπολογιζόταν ἀνάλογα μὲ τοὺς συνδαιτημόνες καὶ γιὰ γεύματα πολλὰ καὶ γιὰ ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ γάμου. Αὐτὸ γινόταν 2-3 ἡμέρες πρὸ τοῦ γάμου. Ἡ στέψη γινόταν τὴν Κυριακὴ καὶ στὴν ἐκκλησία, μόνο οἱ ἐρχόμενοι σὲ β' γάμο στεφανώνονταν στὸ σπίτι.

Τὴν Πέμπτη, πρὸ τοῦ γάμου, ἡ τὴν Παρασκευὴ ἔφερναν ἀπὸ τὴ στάνη τὰ ἀνάλογα ἀρνιά, κατσίκια ἢ πρόβατα γιὰ τὸ ψητὸ κρέας καὶ τὸ Σάββατο πρῶτῃ σφαζόταν τὸ βόδι, ἢ ἀγελάδα στείρα, ἢ 2-3 μοσχάρια γιὰ τὰ φαγητὰ (ἐντράδες). Ἐννοεῖται ὅτι ἡ ποσότης τοῦ κρέατος ἐξηρτᾶτο ἀπὸ τὴν οικονομικὴ κατάσταση τῆς οἰκογενείας τοῦ γαμπροῦ. Ἐπίσης τὸ Σάββατο τὸ ἀπόγευμα σφάζονταν καὶ τὰ ἀρνιά καὶ ἄλλα γιὰ τὰ ψητὰ. Εἰδικοὶ μάγειροι καὶ τσομπάνοι προσλαμβάνονταν γιὰ τὶς ὑπηρεσίες αὐτές.

Ἀνάλογη προετοιμασία γινόταν καὶ στὸ σπίτι τῆς νύφης. Λίγες μέρες (5-6) πρὸ τοῦ γάμου μαζεύονταν ἐκεῖ κορίτσια συγγενῶν καὶ φιλενάδες τῆς νύφης κι ἔβραζαν μαζὶ μ' αὐτὴ τὸν κανῶ (βαφή) στὸ κεφάλι. Σ' ὅλες τὶς προετοιμασίες (μιὰ ἢ δύο ἐβδομάδες πρωτότερα) τὸ σπίτι τῆς ὑποψηφίας νύφης ἀντηχοῦσε ἀπὸ τραγούδια καὶ χοροὺς τῶν κοριτσιῶν.

Μιὰ ἢ δύο ἡμέρες πρὸ τοῦ γάμου, ἀπεσταλμένοι ἔφερναν ἀπὸ τὸ βουνὸ τὸ δέντρο τοῦ γάμου — *τίζε* τὸλεγαν —, ὅμοια μὲ τὰ τριωνὰ χριστουγεννιάτικα δέντρα ἀπὸ πεῦκο ἢ ἔλατο. Συμβόλιζε τὴ γονιμότητα, τὴν αὔξηση τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας, ὅπου ἐτελεῖτο γάμος.

Ὁ γαμπρός, ποῦ ἀπουσίαζε συνήθως στὰ ξένα, ἔφθανε μιὰ ἐβδομάδα νωρίτερα. Τὴν Παρασκευὴ τὸ πρῶτῃ πήγαινε στὴν ἐκκλησία καὶ μετελάμβανε τῶν ἀχράντων μυστηρίων.

Ὅριζονταν 3-4 *φρατάτοι* (μπράτιμοι), ἀπὸ τοὺς φίλους τοῦ γαμπροῦ, οἱ ὁποῖοι ἀναλάμβαναν ὑπηρεσία γκαρσονιῶν στὸ γάμο.

Τὸ ἀπόγευμα τοῦ Σαββάτου ἔφθαναν τὰ μουσικὰ ὄργανα τοῦ γάμου. Ἐνα ἢ δύο βιολιά, ἓνα λαοῦτο κι ἓνα ντέφι ἦταν ἡ σύνθεση τῶν μουσικῶν, ἢ δύο πίπιζες μ' ἓνα νταούλι. Τὰ πλοῦσια σπίτια ἔπαιρναν καὶ δύο μουσικές. Ἐπίσης καὶ στὴν οἰκογένεια τῆς νύφης, ἀνάλογα μὲ τὴν οικονομικὴ κατάσταση, εἶχε μουσικὰ ὄργανα, ἀλλὰ μόνο γιὰ τὸ Σάββατο βράδυ καὶ τὴν Κυριακὴ μέχρι τῆς στέψεως. Στὸ σπίτι τοῦ γαμπροῦ οἱ μουσικοὶ καπαρώνονταν ἕως τὴν Τετάρτη.

Προσκλητήρια (ἐντυπα ἢ χειρόγραφα) στὸ γάμο δὲν ἀποστέλλονταν μέσα στὸ χωριό, παρὰ μόνο σὲ συγγενεῖς καὶ φίλους ποῦ διέμεναν μακριά.

Τὸ ἀπόγευμα τοῦ Σαββάτου πρῶτος ἐκαλεῖτο ὁ κουμπάρος. Ὁμάδα νέων, μ' ἓνα ἢ περισσότερα μέλη τῆς οἰκογενείας τοῦ γαμπροῦ, μὲ τὰ μουσικὰ ὄργανα μετέβαιναν στὸ σπίτι τοῦ κουμπάρου. Τιμητικὰ φέρνανε αὐτὸν

στο σπίτι τοῦ γάμου, ὅπου τὸν ὑποδέχονταν ὁ γαμπρὸς καὶ οἱ συγγενεῖς τοῦ τοποθετώντας τον σὲ τιμητικὴ θέση στὴν αἴθουσα.

Ὁ κουμπάρος-νουνὸς ἦταν τὸ πλεόν τιμώμενο πρόσωπο στοῦ γάμο ἢ στὰ βαπτίσια. Εἶχε πάντοτε τὴν πρωτοκαθεδρία, ὅποιαδήποτε ἡλικία κι ἂν εἶχε. Κάθε οἰκογένεια εἶχε τὸν κουμπάρο-νουνὸ καὶ δὲν τὸν ἄλλαζε καμιὰ φορά. Τὴν οἰκογένεια τοῦ κουμπάρου ἀντιπροσώπευε πάντοτε ὁ ἐκάστοτε ἀρχηγὸς τῆς. Ἔτσι διαδοχικὰ ἡ οἰκογένεια αὐτῆ τοῦ κουμπάρου-νουνοῦ στεφάνωνε ἢ βάπτιζε τὰ παιδιὰ σὲ συνέχεια γενεῶν.

Ἡ πρόσκληση στοῦ γάμο μέσα στοῦ χωριὸ γινόταν ἀπὸ ὁμάδα νέων. Οἱ νέοι, μετὰ τὴν πρόσκληση τοῦ κουμπάρου, μὲ τὰ ὄργανα ἐπικεφαλῆς περιέτρεχαν τὰ συγγενικὰ καὶ φιλικὰ σπίτια μὲ πλὸσκα γεμάτη κρασί καλοῦσαν στοῦ γάμο.

Οἱ συγγενεῖς καὶ φίλοι ἔστελναν ἢ πήγαιναν δῶρα στοῦ γάμο. Τὸ δῶρο αὐτὸ ἀποκαλοῦσαν *κανίσκου*. Τέτοια ἦσαν ἀρνὶ ζωντανό, ἓνα μεγάλο στρογγυλὸ καρβέλι (ψωμί 4-5 ὀκάδων) ζυμωμένο εἰδικὰ μὲ 1 μουκάλι γλυκὸ κρασί, γλυκίσματα σὲ ταψιά (μπακλαβάδες, κανταΐφια, τρίγωνα κ.λ.), ἢ οἰκιακὰ σκευῆ (ταψιά, γκιούμια, ταβάδες-χάλκινα εἶδη). Μὲ κανίσκου πήγαιναν οἱ συγγενεῖς κι οἱ φίλοι καὶ μετὰ τὸ γάμο.

Τὸ Σάββατο βράδυ, μετὰ τὴ δύση τοῦ ἡλίου συνήθως, πήγαιναν νὰ στολίσουν τὸ δέντρο τοῦ γάμου (τίζε) σὲ μιὰ κεντρικὴ πλατεία. Μὲ τὰ ὄργανα μπροστὰ καὶ τὸ δέντρο ἀπὸ πίσω, ὅλο τὸ συγγενολόγι τοῦ γάμου ἀκολουθοῦσε γιὰ τὸ στολισμὸ τοῦ δέντρου αὐτοῦ. Ἐκεῖ οἱ γυναῖκες ὀλόγουρά του μὲ τραγούδια τὸ στόλιζαν μὲ κόκκινο μαλλὶ καὶ μὲ μῆλα ἐπίσης κόκκινα στὴν κορυφή. Ὀλόγουρά του στηνόταν χορὸς κι ἔτσι στολισμένη ἢ *τίζια* μεταφερόταν στοῦ σπίτι τοῦ γαμπροῦ καὶ στηνόταν στοῦ μπροστινὸ μέρος του, ὅπου διετηρεῖτο ἀρκετοὺς μῆνες. Συμβόλιζε, ὅπως γράψαμε, τὴ γονιμότητα, τὴν αὔξησι δηλ. τῶν μελῶν.

Τὸ γλέντι τοῦ γάμου ἄρχιζε ἀπὸ τὶς βραδυνὲς ὥρες τοῦ Σαββάτου καὶ διαρκοῦσε ὅλη τὴ νύχτα, ἕως τὶς πρωῖνὲς ὥρες τῆς Κυριακῆς. Οἱ προσκεκλημένοι ἄνδρες, στοὺς ὁποίους συγκαταλέγονταν πολλὲς φορές Ἄρβανίτες καὶ Τοῦρκοι ἀστυνομικοὶ καὶ στρατιωτικοὶ, διασκεδάζαν σὲ ξεχωριστὴ αἴθουσα, ἐνῶ σ' ἄλλῃ αἴθουσα γλεντοῦσαν οἱ νέοι, οἱ νέες κι οἱ γυναῖκες.

Πρὸ τοῦ φαγητοῦ κερνοῦσαν ποτὰ, κονιάκ, ρακί, ρούμι μὲ ἄφθονους μεξέδες (συκοτάκια, μπουμπουρέκια κ.λ. ἀρνιῶν). Τὸ γλέντι τους συνοδεύταν μὲ τὸν κρότο τῶν τουφεκιῶν.

Τὴ νύχτα τοῦ Σαββάτου πρὸ τοῦ δείπνου ὁμάδα ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν καὶ νέων μὲ τὰ ὄργανα ἔβγαιναν ἔξω γιὰ νὰ κλέψουν τὸ νερό, ὅπως τὸ ἔλεγαν. Μὲ πολλὰ φανάρια, τὸ κυριώτερο μὲ ἓνα πυρσοῦ μεγάλο, προχωροῦσαν στοῦ σκοτάδι. Πάνω σ' ἓνα ψηλὸ κοντάρι ἔντυναν στοῦ ἐπάνω μέρος μὲ κουρέλια, ἀνάμεσα στὰ ὁποῖα ἔβαζαν ἀρκετὴ ποσότητα στάχτη καὶ περιβρε-

χόμενη κάθε λίγο μὲ πετρέλαιο, ἀποτελοῦσε τὸν πυρσό πού τοὺς ἔφεγγε στὸ σκοτάδι. Αὐτὸς ἀποτελοῦσε τὸ κυριώτερο φῶς. Δυὸ κορίτσια, τῶν ὁποίων οἱ γονεῖς ἔπρεπε νὰ ζοῦν, γέμιζαν ἀπὸ λίγο νερὸ ἀπὸ τρεῖς διαδοχικὲς βρύσες. Μὲ τὸ νερὸ αὐτὸ ζύμωναν ἀλεύρι κι ἐπλαθάν μιὰ τούρτα μὲ σταφίδα καὶ *δύο περιστέρια*, πού συμβόλιζαν τὸ ζευγὸς τῶν μελλονύμφων. Τὰ δυὸ αὐτὰ περιστέρια ψημμένα τοποθετοῦνταν πάνω στὸ τζάκι τοῦ δαματίου τοῦ γαμπροῦ, τὴν δὲ τούρτα ἔσπαζε ἡ νύφη σὲ σχῆμα σταυροῦ, ὅταν ἔμπαινε στὸ δωμάτιο αὐτὸ καὶ μοιραζόταν ἀπ' αὐτὸ ἀπὸ ἓνα κομμάτι σ' ὄλους.

Χοροὶ συνηθισμένοι τῶν ἀνδρῶν ξεχώριζαν ὁ τσάμικος, ὁ χασάπικος, ὁ πολιτικός καὶ ἄλλοι. Οἱ γυναῖκες χόρευαν τὸ συρτό, τὸν πολιτικό κι ἄλλους ἰδιορρυθμοὺς μὲ τραγούδια βλάχικα.

Καὶ μέσα στὸ σπίτι τοῦ γάμου κι ἔξω, κατὰ τὶς διαδρομές, βροντοῦσαν τουφεκίες, ἐνδεικτικὲς τοῦ τότε γλεντιοῦ. Πολλοὶ ἄνδρες τοῦ χωριοῦ ὄπλοφοροῦσαν ἐλεύθερα. Τὰ караδαγλίτικα περίστροφα ἦσαν τότε στὶς δόξες τους. Ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις δὲν ἐπενέβαινε νὰ τὰ ἀπαγορεύσῃ στὴν Μπεάλα. Καὶ πολλὰ ἄλλα εἶδη ὄπλων, ὡς γκράδες καὶ μάνλιχερ τελευταία, βρισκόνταν σὲ πολλὰ σπίτια.

Κατὰ τὸ πιωτὸ συνηθίζοταν ἓνας τρόπος, πού τὸν ἀποκαλοῦσαν *ντουλῖα* καὶ *σῆγκωμα ντουλῖας*, ἀπὸ παρέα μερακλήδων γινόταν. Ἔτσι ἄρχιζαν: Ὅριζόταν ἀπὸ μερικοὺς ἀρχηγός, πού θὰ διηύθυνε τὸ πιωτὸ αὐτὸ (ντουλῖα) καὶ λεγόταν *ντουλμπάς*. Αὐτὸς καλοῦσε ἀπὸ τὴν παρέα τοὺς ἐπιθυμοῦντας καὶ δυναμένους νὰ λάβουν μέρος στὴν ντουλῖα (πιωτὸ). Στὸ δίσκο τοποθετοῦνταν στὴν ἀρχὴ δύο ποτήρια γεμάτα τσίπουρο. Τὰ πρῶτα αὐτὰ ποτήρια πίνονταν «στὴν ὑγεία τοῦ γαμπροῦ καὶ τῆς νύφης» (μελλονύμφων ἢ νεονύμφων). Τὴν ἀρχὴ ἔκανε ὁ ντουλμπάσης, πού ἐπιστοῦσε τὴν προσοχὴ ὅτι στὰ ποτήρια δὲν πρέπει νὰ μὲνῃ οὔτε σταγόνα. Τὰ ποτήρια αὐτὰ (2 στὴν ἀρχὴ), πάντοτε γεμάτα, ἔπρεπε οἱ μετέχοντες τῆς παρέας (ντουλῖας) νὰ τὰ πιοῦν μονορροῦφι κατὰ τὴ σειρὰ ὅλοι ὅπως ἦσαν καθισμένοι, ἐκφωνοῦντες τὸ «πίνω στὴν ὑγεία...». Τὰ ποτήρια τῶν νεονύμφων γεμιζόμενα καὶ πάλι παρέμεναν στὸ δίσκο, ἀκολουθοῦσαν δύο ἄλλα γιὰ τὴν ὑγεία τῶν γονέων τοῦ γαμπροῦ. Οἱ προπίνοντες ἦσαν ὑποχρεωμένοι ἀναφέροντας τὸ «πίνω στὴν ὑγεία τοῦ γαμπροῦ καὶ τῆς νύφης» καὶ πάλι νὰ ἀδειάσουν τὸ ἴδιο καὶ τὰ ἐπόμενα ποτήρια. Σ' αὐτὰ τῶν γονέων προσετίθεντο καὶ ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν κ.λ., ἀναλόγως τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας καὶ ἐπεκτείνονταν καὶ σ' ἄλλων συγγενῶν. Ἔτσι ὁ ἀριθμὸς τῶν γεμάτων μὲ ποτὸ (τσίπουρο, κρασί) ποτηριῶν στὸ δίσκο μπορούσε νὰ φθάσῃ τὰ 50 καὶ ἐπάνω. Στὸν διατάζοντα ἢ ἀδυνατοῦντα νὰ συμμορφωθῇ ἐπεβάλλετο πρόστιμο ἀπὸ τὸν ἀρχηγὸ (ντουλμπάση). Ἡ ποιητὴ ἦταν διπλασιασμός τοῦ ποτοῦ ἢ ἐν ἀδυναμίᾳ, μαύρισμα τοῦ προσώπου του μὲ καπνιὰ τζακιοῦ καὶ χορὸς 5-10λεπτῶν τῆς ὥρας. Μπορεῖ νὰ φαντασθῇ κανεὶς τί ἐπακολουθοῦσε στὴν παρέα αὐτῆ.

Σημειωτέον ὅτι ὁ προπίνων ἦτο ὑποχρεωμένος, κατὰ τὴν πρόποση, σηκῶνοντας ἕνα-ἕνα κατὰ σειρὰ τὰ ποτήρια καὶ μὲ τὴ σειρὰ ποῦ ὀρίσθηκε σὲ τίνος προπίνει, νὰ μνημονεύη ὅλα τὰ δνόματα ἀπὸ τὴν ἀρχὴ (γαμπροῦ, νύφης, γονέων κ.λ.). Κάθε λάθος γιὰ τὴ σειρὰ καὶ τὰ δνόματα κολαζόταν μὲ πρόστιμο. Ἔτσι ἡ εὐθυμὴ παρέα ἔφθανε σὲ ... εὐθυμοτάτῃ κατάστασῃ γρήγορα ...

Ὁ ἀρχηγὸς εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ διακόπητῃ γιὰ λίγο τὸ ποιοτό, γιὰ νὰ ἐπακολουθήσῃ χορὸς ὀρισμένης διαρκείας. Ἄκόμη διακοπτόταν τὸ ποιοτό, ἂν ἦταν πρὸ τοῦ δείπνου, γιὰ νὰ συνεχισθῇ κατόπι μὲ κρασί ἕως ὅτου ἐτίθεντο οἱ περισσότεροι ἄκοντες ἐκτὸς... τῆς παρέας.

Τὰ ποτὰ συνοδεύονταν μὲ ἄφθονους μεζέδες. Ὁ χορὸς καὶ τὸ ποιοτό διακοπτόταν σὲ κάθε παρέα γιὰ τὸ γεῦμα ἢ δειπνο. Σὲ κάθε δωμάτιο, σάλα κ.λ. οἱ καλεσμένοι κάθονταν σταυροπόδι ὀλόγυρα ἀπὸ στρογγυλὰ χαμηλὰ τραπέζια ἢ μεγάλα τετράγωνα (εἰδικὰ γιὰ τοὺς γάμους φτιαγμένα) ἢ μακρόστενα κι ἔτρωγαν. Πετσέτες ἀτομικὲς μόνο στοὺς ἐπίσημους ἔδιδαν, ὅλοι οἱ ἄλλοι εἶχαν μακρουλὲς τέτοιες γιὰ 10-12 ἄτομα.

Ὅπως συνηθίζονταν, πρῶτα ἐσέρβιραν τὴ σούπα, ἐπακολουθοῦσε ἡ ἐντράδα καὶ τὸ ψητό. Πάνω σὲ κάθε τραπέζι ἔβαζαν μιὰ ἢ δυὸ μεγάλες πιπέλες μὲ φαγητὸ καὶ ταψιὰ γεμάτα μὲ ψητὸ κι ὁ καθένας ἔπαιρνε ὅ,τι καὶ ὅσο ἤθελε. Τελευταῖο σερβιριζόταν τὸ πιλάφι μὲ ἄφθονη ζάχαρη πασπαλισμένο, ἢ γλυκίσματα, μπακλαβάς, κανταΐφι κ.ἄ., ποῦ ἦσαν ἄφθονα ἀπὸ τὰ δῶρα (κανίσκου). Τὸ κρασί ἦταν μπόλικο σὲ κάθε τραπέζι.

Στὸ δωμάτιο ὅπου ἔτρωγαν ἐπίσημοι (κουμπάρος κ.λ.) οἱ μουσικάντηδες (συνήθως βιολιστὲς) τραγουδοῦσαν ἑλληνικὰ ἢ τούρκικα τραγούδια. Φημισμένοι μουσικάντηδες, γιὰ πολλὰ χρόνια, στὴν περιφέρεια Ἀχρίδας ἦσαν κάποιοι Κλήμης καὶ Ναούμτσης ἀπὸ τὴν Ἀχρίδα, ποῦ ἀμιλλῶνταν πολλοὶ νὰ τοὺς καπαρώνουν στὸ γάμο. Τὸ γλέντι τελείωνε τὸ Σαββατόβραδο ἢ τίς πρωϊνὲς ὥρες τῆς Κυριακῆς.

Πρῶτο μέλημα στὸ σπίτι τοῦ γαμπροῦ τὸ πρωὶ τῆς Κυριακῆς ἦτο ἡ ἐτοιμασία τοῦ γαμπροῦ, τὸ ξύρισμα καὶ τὸ ντύσιμο. Στὴ μέση τοῦ δωματίου (ἢ στὴν αὐλὴ τὸ καλοκαίρι) ὁ γαμπρὸς κι ὁ κουρέας κι ὀλόγυρά τους οἱ γυναῖκες τραγουδοῦν τὸ σχετικὸ τραγούδι. Μὲ τὴ σειρὰ συγγενεῖς καὶ φίλοι ρίχνουν στὴ λεκάνη ξυρίσματος ἀσημένια νομίσματα (μετζήτια, τέταρτο λίρας κ.ἄ.) γιὰ τὸν κουρέα.

Μὲ ἄλλο σχετικὸ τραγούδι ντύνανε τὸ γαμπρό.

Στὸ σπίτι τῆς νύφης. Ἡ ἐτοιμασία τῆς προίκας γινόταν σ' ὅλο τὸ διάστημα τοῦ ἀρραβώνα. Τὴν Κυριακὴ πρὸ τοῦ γάμου, ἢ τίς πρῶτες ἡμέρες τῆς ἐβδομάδος, καλοῦσαν ὅλες τίς φίλες καὶ συγγενεῖς τῆς μελλοντικῆς νύφης νὰ ἴδουν τὴν προίκα. Αὐτὴ καὶ τὰ δῶρα τῆς νύφης ἕως τὴν Πα-

ρασκευὴ ἢ τὸ Σάββατο πρωτὶ ἔπρεπε νὰ μποῦν σ' ἓνα μεγάλο κιβώτιο, εἰδικὰ παραγγελμένο. Ἡ ὅλη προίκα δενόταν σὲ ἀνάλογα δέματα.

Τὸ νυφικὸ φόρεμα, ἄσπρο ἢ ἄλλου χρώματος ἀνοικτοῦ, ραβόταν ἀπὸ ράπτριες μὲ τὴ βοήθεια πολλῶν φιλενάδων τῆς μελλούσης νύφης.

Ἐτοιμασίες, ἀνάλογα μὲ τὴν οἰκονομικὴ κατάσταση τῆς οἰκογενείας τῆς νύφης, γίνονταν ἐγκαίρως γιὰ γεύματα κ.λ.

Τὰ δῶρα τῆς νύφης γιὰ τὸ γαμπρὸ κι ὅλους τοὺς συγγενεῖς του (ἐσώρουχα, μανδηλές, κάλτσες, κ.λ.), μὲ τὴ σχετικὴ ἐτικέττα, ἐπάνω στὴν ὁποία γραφόταν τὸ ὄνομα τοῦ ἀποδέκτου, ἐξετίθεντο ἐπίσης μὲ τὴν προίκα. Στὴν προίκα ἀπαραίτητα ἦσαν τὸ στρώμα, παπλώματα, φλοκάτες, βελέντζες, χαλιά κ.ἄ.

Διασκεδάσεις μὲ μουσικὰ ὄργανα, ἢ χωρὶς αὐτὰ, γίνονταν καὶ στὸ σπίτι τῆς νύφης, ἀλλὰ μόνο τὸ Σαββατόβραδο.

Τὸ Σάββατο τὸ βράδυ πῆγαιναν παρέα ἀπὸ τὸ γαμπρὸ μὲ τὰ ὄργανα στὸ σπίτι τῆς νύφης γιὰ μιὰ ἢ δύο ὥρες μόνο.

Τὴν Κυριακὴ ὅμως τὸ βράδυ, μετὰ τὴ στέψη, πολλοὶ συγγενεῖς τῆς νύφης πῆγαιναν ὁμαδικὰ στὸ σπίτι τοῦ γαμπροῦ, συνήθως μετὰ τὸ δεῖπνο, γιὰ διασκέδαση.

Τὴν Κυριακὴ πρωτὶ στολιζόταν ἡ νύφη ἀνάμεσα στὶς φίλες τῆς μὲ τὰ σχετικὰ τραγούδια. Μὲ συγκίνηση μεγάλῃ τὸ ἀπόγευμα ἀποχαιρετοῦσε τοὺς συγγενεῖς καὶ φίλες τῆς. Ἀπὸ τὸ πρωτὶ ποῦ στολίσθηκε ἔφερε καλύπτρα ἄσπρη ἢ ρόζ.

Μετὰ τὴν ἐτοιμασία τοῦ γαμπροῦ, κύριο μέλημα ἦταν νὰ πάρουν τὸν κουμπάρο μὲ τὴν παρέα του μὲ τὴ συνοδεία τῶν μουσικῶν ὀργάνων. Μετὰ τὸ γεῦμα ξεκινούσε ἡ γαμήλια συνοδεία γιὰ νὰ πάρουν τὴ νύφη. Ξεκινώντας ὁ γαμπρὸς στὸ κατόφλι τοῦ σπιτιοῦ, κάνοντας τὸ σημεῖο τοῦ σταυροῦ, ἀναποδογύριζε δοχεῖο γεμάτο νερὸ καὶ ἐρραίνεται μὲ ρύζι ἀπὸ τὴ μητέρα του. Προηγεῖτο τῆς συνοδείας ἡ μουσικὴ, ἀκολουθοῦσε ὁ κουμπάρος, πίσω του ὁ γαμπρὸς ποὺ συνοδεύονταν ἀπὸ τοὺς φρατᾶτους (μπράτιμους) καὶ φίλους του καὶ μετὰ ἡ ὅλη παρέα, ἐπικεφαλῆς τῆς ὁποίας ἦτο νεάνις φέρουσα στὸ κεφάλι δίσκο μὲ κουφέτα καὶ ρύζι. Τὰ κουφέτα αὐτὰ καὶ τὸ ρύζι ἀνακατεύονταν μὲ ὅμοια στὸ σπίτι τῆς νύφης (δηλωτικὸ τῆς συνάψεως τῆς συγγενείας).

Τελευταῖα ἀκολουθοῦσαν ἓνα ἢ δύο ἄλογα, πάνω στὰ ὁποῖα καβάλα ἀνέβασαν παιδὶ (ἀγόρι), τοῦ ὁποίου οἱ γονεῖς ἔπρεπε νὰ ζοῦν. Τὰ ἄλογα προορίζονταν γιὰ τὴ μεταφορὰ τῆς προίκας στὸ σπίτι τοῦ γαμπροῦ.

Κατὰ τὴ διαδρομὴ, τόσο στὴ μετάβαση στὸ σπίτι τῆς νύφης ὅσο καὶ στὴν ἐκκλησία καὶ τὴν ἐπάνοδο στὸ σπίτι τοῦ γαμπροῦ, ρίχνονταν τουφεκιές, τὸ σύνθημα τῶν ὁποίων ἔδιναν ἀξιωματικοὶ τοῦ στρατοῦ καὶ τῆς χωροφυλακῆς, ποῦ ἦσαν καλεσμένοι.

Οἱ συμπεθεροί, ἀπὸ τὸ σπίτι τῆς νύφης, ἔβγαιναν πρὸς ὑποδοχὴν μὲ

μπουκάλια κρασί και ποτήρια. Ὑστερα ἀπὸ ἀστεία πειράγματα και τὸ σχετικὸ κέρασμα, ἔξω ἀπὸ τὸ σπίτι, ἡ γαμήλια συνοδεία τοῦ γαμπροῦ ἔμπαινε μέσα στὸ σπίτι, ὅπου, ἂν δὲν εἶχε προηγηθῆ ἡ τέλεση τῆς ἱεροτελεστίας τοῦ ἀρραβώνα, γινόταν αὐτὴ ἀπὸ τὸν ἱερέα.

Μετὰ τὴν ἀνταλλαγὴ τῶν κουφέτων και ρυζιοῦ και τὸ φόρτωμα τῆς προίκας, ἡ συνοδεία ξεκινούσε γιὰ τὴ στέψη στὴν ἐκκλησία.

Ἡ προίκα ὀδηγεῖτο κατ' εὐθείαν στὸ σπίτι τοῦ γαμπροῦ, πάνω δὲ σ' αὐτὴ ἔβαζαν πάντοτε ἀγόρι μὲ γονεῖς ποὺ ζοῦσαν.

Ἡ συνοδεία τοῦ γάμου τώρα μὲ προπορευομένη τὴν τοῦ γαμπροῦ ξεκινούσε γιὰ τὴν ἐκκλησία. Τὴ νύφη, ὅταν ἐβγαίνει ἀπὸ τὸ σπίτι, ἔρριναν μὲ ρύζι, ὅπως και στὸ δρόμο ἀπὸ τὰ συγγενικά σπίτια και ἄλλα. Τὴ νύφη συνόδευε ἔως τὴν ἐκκλησία ὁ πατέρας τῆς ἢ ἀδελφός τῆς.

Στέφανα γιὰ τὴ στέψη εἶχε κοινὰ γιὰ ὅλους ἡ ἐκκλησία ἀσημένια. Κατὰ τὴ στέψη ἔρριανοντο οἱ νεόνυμφοι μὲ ρύζι και λουλούδια.

Στὸ σπίτι ἀνέμενε τοὺς νεόνυμφοις ἡ πεθερὰ και ὁ πεθερός. Ἡ νύφη ἔπρεπε νὰ πατήσῃ τὸ κατώφλι μὲ τὸ δεξιὸ πόδι και παίρνοντας ἀπὸ πιάτο ποὺ βαστούσε ἡ πεθερὰ φρέσκο βούτυρο, ἄλειψε τὸ ἀνώφλι τῆς πόρτας μ' αὐτὸ σὲ σχῆμα σταυροῦ.

Μέσα στὸ σπίτι κοβόταν, στὸ κεφάλι τοῦ γαμπροῦ και τῆς νύφης, ἡ τούρτα (ποὺ εἶχε ζυμωθῆ μὲ τὸ νερὸ τῶν 3 βρῦσεων). Ἄπ' αὐτὴν ἔτρωγαν οἱ νεόνυμφοι και κομμάτια μοιράζονταν σ' ὅλους.

Τὸ βράδυ τῆς Κυριακῆς ἐξακολουθοῦσε τὸ γλέντι μὲ συμμετοχὴ και τῶν συγγενῶν τῆς νύφης, οἱ ὁποῖοι προσέρχονταν μετὰ τὸ δεῖπνο.

Τὴ Δευτέρα τὸ μεσημέρι προσκαλοῦνταν οἱ συγγενεῖς τῆς νύφης στὸ γεῦμα, οἱ γυναῖκες συγγενεῖς τῆς ἔφεραν σὲ πιάτα τηγανίτες πασπαλισμένες μὲ ζάχαρι (ἀντὶ ἄχνης).

Τὸ ἀπόγευμα τῆς Δευτέρας, ὅποταν ἡ νύφη ἀπέβαλλε τὴν καλύπτρα, στὴν αὐλὴ τοῦ σπιτιοῦ στήνόταν χορός. Στὸ κεφάλι τοῦ χοροῦ ἦταν ὁ κουμπάρος μὲ τὸ γαμπρὸ και τὴ νύφη, μ' ὅλους τοὺς συγγενεῖς. Τραγουδοῦσαν ξεχωριστὸ τραγοῦδι στὸ χορὸ αὐτὸ μὲ συνοδεία τῶν ὀργάνων. (Πολὺ λίγα, δυστυχῶς, ἀπὸ τὰ βλάχικα τραγοῦδια τοῦ γάμου κ.ἄ. μπόρεσα νὰ βρῶ, ποὺ τὰ παραθέτω σὲ εἰδικὸ μέρος στὴ συνέχεια).

Τὸ βράδυ τῆς Δευτέρας ἐξακολουθοῦσε ἡ διασκέδαση. Σὲ ὀρισμένη ὥρα, μετὰ τὸ δεῖπνο και μετὰ τὸ χαιρετισμὸ τῶν συγγενῶν και μὲ τίς εὐχὲς τῶν γονέων του, ὀδηγεῖτο στὸ γαμήλιο δωμάτιο, ὅπου στὴ συζυγικὴ παστάδα τὸν ἀνέμενε ἡ νεόνυμφη συμβία του.

Τὸ πρῶτὸ ἡ νύφη κερνούσε ὅλους τὸ σερμπέτι κι ἡ πεθερὰ, ἀφοῦ παρῶσαιζόταν σ' αὐτὴ τὸ δεῖγμα τῆς ἀγνότητος τῆς νύφης (σινδόνια κρεβατιοῦ), ἔκανε τηγανίτες, ποὺ μοίραζε σ' ὅλους.

γ) Γέννηση παιδιοῦ

Στὴν ἐγκυμοσύνη ἡ γυναίκα δὲν ἐβγαίνει ἔξω ἀπὸ τὸ σπίτι μετὰ τὴ δύση τοῦ ἡλίου γιὰ τὸ φόβο τῶν ἀερικῶν.

Ὁ τοκετὸς γινόταν μὲ τὴ βοήθεια πρακτικῆς μαμμῆς τοῦ χωριοῦ, ποὺ φαίνεται ὅτι τὰ κατὰφερεν ἀρκετὰ καλὰ στὴ δουλειά της. Ἐκανε χρῆση πρακτικῶν φαρμάκων, ποὺ συνέλεγε ἀπὸ χόρτα τοῦ βουνοῦ.

Ἡ λεχὼ ἔμενε κατὰκοιτη ἐπὶ 3 ἡμέρες, ὑποβαλλόταν δὲ πολλὲς φορὲς καὶ σὲ διαίτα. Ἐθήλαζε ἀπαρατήτως τὸ νεογέννητο ἢ στὴν ἀνάγκη ἔπαιρνε τροφὸ θηλάζουσα γυναίκα, ἡ ὁποία τὸ θήλαζε καὶ ἐπὶ ἓνα ἔτος.

Ἡ οἰκογένεια ἐόρταζε τὸ τριήμερι τοῦ νεογέννητου. Τότε οἱ συγγενεῖς δῶριζαν στὴ μητέρα καὶ τὸ παιδί χρυσᾶ ἢ ἀσημένια νομίσματα. Στὸ μέτωπο τοῦ νεογέννητου ἀπὸ τὰ μαλλιά κολλοῦσαν μὲ κηρὶ χρυσοῦ ἢ ἀσημένιο νόμισμα, πάντοτε κωνσταντινάτο. Τέτοια κρεμοῦσαν καὶ στὸ λαιμὸ τοῦ μικροῦ.

Τὰ μεσάνυχτα, στὸ τριήμερι τοῦ νεογέννητου, ἔπρεπε νὰ βασιλεύῃ ἀπόλυτη σιωπὴ σ' ὅλο τὸ σπίτι. Οἱ τρεῖς μοῖρες ἔγραφαν τὴ μοῖρα τοῦ παιδιοῦ.

Τὸ παιδί θήλαζε ἕως τὰ δυὸ χρόνια. Παράλληλα τρεφόταν καὶ μ' ἄλλες τροφές καὶ πρὸ πάντων μὲ γάλα ἀγελάδας, ποὺ βρισκόταν σὲ κάθε σπίτι.

Ἡ γέννηση ἀγοριοῦ στὴν οἰκογένεια ἐθεωρεῖτο εὐλογία θεοῦ. Κάθε συζυγικὸ ζευγάρι ἀποκοῦσε πολλὰ παιδιά.

Σὲ κάθε οἰκογένεια, στὴν ὁποία συζοῦσαν δύο καὶ τρεῖς ἀδελφοὶ ἔγγαμοι, τὰ παιδιά τῶν μεγάλων μαζί κι ἀγαπημένα.

δ) Βάπτισις

Ἡ βάπτισις τῶν παιδιῶν γινόταν στὴν ἐκκλησία, ὕστερα ἀπὸ ἕξ περὶ-που μῆνες ἀπὸ τὴ γέννησή τους. Νουνὸς ἦτο πάντοτε ὁ νουνὸς τῆς οἰκογενείας. Τὸ πρῶτο παιδί, ὅπως καὶ σήμερα, ἔπαιρνε τὸ ὄνομα τοῦ παπποῦ ἢ τῆς γιαγιάς. Τὰ ὀνόματα σχεδὸν ὅλων ἦσαν ἑλληνικὰ καὶ ἁγίων τῆς ἐκκλησίας.

Στὰ βαπτίσις παρακάθονταν σὲ γεῦμα οἱ συγγενεῖς καὶ φίλοι, οἱ ὁποῖοι φυσικὰ ἔφεραν τὰ σχετικὰ δῶρα στὸ μικρὸ. Μετὰ τὴ βάπτισις ἐμοιράζονταν καὶ στὸ σπίτι καὶ σὲ συγγενικὰ τέτοια τηγανίτες.

ε) Θάνατος

Ὁ νεκρὸς θαπτόταν, κατὰ τὰ κρατοῦντα, στὸ νεκροταφεῖο τῆς ἐκκλησίας. Στὸ στόμα τοῦ νεκροῦ ἢ στὸ χέρι του ἔβαζαν νόμισμα, συνήθως ἄσπρα (τὰ διόδια τοῦ Χάρου). Στὸ νεκρὸ ἔλεγαν τὰ μοιρολόγια. Ὑπῆρχαν εἰδικὲς μοιρολογίστρες στὸ χωριό. Τὸ πένθος τῆς οἰκογενείας γιὰ τὸ νεκρὸ ἦτο αὐστηρὸ.

13. ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ

Τὸ χωριὸ τὸ διοικοῦσε συμβούλιο ἀπὸ γέροντες, ποὺ λέγονταν *ἀζάδες*. Ὁ πρόεδρος λεγόταν *κοτζαμπάσης*. Τὸ συμβούλιο εἶχε τὴ μέριμνα τῆς κατανομῆς τῶν φόρων τοῦ Δημοσίου καὶ γενικὰ γιὰ τὸ χωριό, ὅπως τὰ σημερινὰ κοινοτικά συμβούλια.

Ἐπὶ τὴ διοικητικῶς στὸν καίμακάμη τῆς Ἀχρίδος καὶ στὸ βιλαέτι Μοναστηρίου. Δικαστικῶς ὑπῆγετο στὴ Στρούγα, ὅπου ἔδρευε ἓνας δικαστής (σὰν εἰρηνοδίκης), καὶ στὴν Ἀχρίδα, ὅπου ὑπῆρχαν μεγαλύτερα δικαστήρια.

Ἐκκλησιαστικῶς ὑπαγόταν στὴ Μητρόπολη Πρεσπῶν καὶ Ἀχριδῶν μὲ ἔδρα τὸ Κρούσοβο.

Ἐκκλησιαστικὴ Ἐπιτροπὴ καὶ Σχολικὴ Ἐπιτροπὴ ἐκλέγονταν ἀπὸ κάποια γενικὴ συνέλευση τῶν ἀνδρῶν, ὅπως καὶ τὸ Συμβούλιο τῆς Κοινοτήτας, ἀλλὰ ἦταν ὑπὸ τὴν ἔγκριση τῶν ἀρμοδίων τῆς κυβερνήσεως. Πάντως τὰ ὄργανα τῆς κυβερνήσεως ἀπέφευγαν τὴν ἐνεργὸ ἀνάμιξή τους στὴν ἐσωτερικὴ διοίκηση τοῦ χωριοῦ.

14. ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ - ΔΙΑΤΡΟΦΗ ΤΩΝ ΚΑΤΟΙΚΩΝ

Οἱ θρησκευτικὲς γιορτές, ὅπως ἀνέφερα παραπάνω, ἐορτάζονταν μὲ θρησκευτικὴ εὐλάβεια καὶ σ' αὐτὲς ἐκφράζονταν κυρίως οἱ κοινωνικὲς ἐκδηλώσεις, τόσο ἀνάμεσα στοὺς συγγενεῖς καὶ φίλους, ὅσο καὶ ὄλων τῶν κατοίκων.

Ἡ γιορτὴ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου καὶ Ἁγίου Δημητρίου ἀποτελοῦσαν χρονικὴ ἀφετηρία καὶ τερματισμὸ τῶν διαφόρων μισθώσεων, τῆς προσλήψεως ὑπαλλήλων, τσομπάνων κ.λ. Οἱ γιορτὲς αὐτὲς γιορτάζονταν ἀπ' ὅλους κι ἀπὸ τοὺς μοαμεθανοὺς τοῦ χωριοῦ. Ἡ γιορτὴ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ἦταν καὶ γιορτὴ τῆς ἀνοίξεως.

Ἡ γιορτὴ τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς, πολιούχου τῶν Κουτσοβλάχων, ὡς γνωστὸν, εἶδε εὐκαιρία σὲ πολλὲς ἐκδηλώσεις κοινωνικὲς τῶν κατοίκων τοῦ χωριοῦ.

Τὸ Πάσχα μὲ τὸν ἐρχομὸ τῆς ἀνοίξεως καὶ μὲ τὴν Ἀνάσταση τοῦ Χριστοῦ γιορταζόταν πανηγυρικὰ ἀπ' ὅλους.

Τὰ Χριστούγεννα γιορτάζονταν σὲ οἰκογενειακὲς συγκεντρώσεις στὰ σπίτια, μὲ διασκεδάσεις καὶ φαγοπότι. Κάθε σπίτι εἶχε τὸ βαρέλι μὲ τὸ κρασί. Κρασί παλιό, πολλῶν ἐτῶν, φυλαγόταν σὲ μικρὰ βαρέλια ἢ σὲ σφραγισμένα μπουκάλια. Τὴν πρώτη ἡμέρα τῶν Χριστουγένων κάθε σπίτι ἔκαμε πίτα (εἰδικὴ τυρόπιτα), τὴν ὁποία ἔπρεπε νὰ κόψῃ (γιὰ τὸ καλὸ τοῦ σπιτιοῦ) ἓνα πρωτότοκο ἀγόρι. Ἄν στὸ σπίτι δὲν ὑπῆρχε τέτοιο παιδί, καλοῦσαν ἀπὸ ἄλλο σπίτι. Ἐπάνω στὴν πίτα αὐτὴ ἔβαζαν σταυρωτὰ κλαδιὰ δέντρου, κομμένα φρέσκα.

Σὲ κάθε σπίτι εἶχαν, ἀπ' ὄλο τὸ καλοκαίρι, τὸν οἰκόσιτο χοῖρο, τὸ κατσίκι, ἀρνὶ ἢ πρόβατο, ποὺ τὰ ἔτρεφαν ἰδιαίτερώς γιὰ τὸ κρέας κ.λ. Ἀπὸ τὸ χοῖρο ἰδιαίτερα εἶχαν τὸ κρέας, ποὺ ἔκαναν παστρουμά καπνιστό ἢ τὸ ἀλάτιζαν σὲ βαρέλι, τὸ λίπος, τὰ λουκάνικα καὶ τὶς τσιγαρίδες γιὰ ὄλο τὸ χειμῶνα. Τὰ λουκάνικα ἀποτελοῦσαν τὸ πρόχειρο φαγητὸ καὶ μεζὲ στὰ πιοτά.

Εἶχαν ἀκόμη τὰ βαρέλια μὲ τουρσιά λάχανα, τουρσιά πιπεριὲς καὶ ντομάτες, πράσα θαμμένα στὸ χῶμα, ποὺ διατηροῦνταν ὄλο τὸ χειμῶνα νοπά, ἄφθονες δὲ πατάτες, τῶν ὁποίων ἡ παραγωγή ἦταν ἐξαιρετικὴ (καλλιερ-γούνταν σὲ μέρη ὅπου μεγάλωνε ἡ φτέρη).

Φρούτα, μήλα, κάστανα, ἀχλάδια, καρύδια κ.ἄ. προμηθεύονταν ἀπὸ τὴν Κ. Μπεάλα ἢ ἀπὸ ἰδιόκτητα κτήματα. Τὰ φρούτα αὐτά, ὅπως καὶ στα-φύλια, φυλάγονταν σὲ ἰδιαίτερο διαμέρισμα τοῦ σπιτιοῦ ἐπάνω σὲ φτέρη.

Τὰ κάστανα ἦταν μπόλικα, γιατί ἡ κάθε οἰκογένεια εἶχε στὴν κατοχὴ τῆς ὀρισμένες καστανιὲς στὶς πλαγιὲς τῆς «Κρεάστας». Τὰ κάστανα ἢ ξη-ραίνονταν ἢ θάπτονταν στὸ χῶμα, ὅπως τὰ πράσα, γιὰ τὸ χειμῶνα.

Τὸ γάλα, ἢ γιαούρτη καὶ τὸ βούτυρο ἀγελάδας ἀπὸ λίγα σπίτια ἔλειπαν τὸ χειμῶνα. Ἡ γιαούρτη φυλαγόταν σὲ πῆλινα μεγάλα δοχεῖα (κιούπια).

Τὸ τυρὶ, μπάτζο (φέτα δὲν ὑπῆρχε), σὲ ἀρμύρα ἐτοιμαζόταν ἀπὸ τοὺς καλοκαιρινούς μῆνες, τὰ περισσότερα σπίτια τὸ εἶχαν ἀπὸ τὰ πρόβατά τους.

Ἔτσι κάθε οἰκογένεια εἶχε τὰ ἀπαραίτητα ἐφόδια καὶ γιὰ τὸ χειμῶνα. Τὰ εἶδη παντοπωλείου προμηθεύονταν ἀπὸ τὰ 4-5 παντοπωλεῖα ποὺ ὑπῆρχαν στὸ χωριό.

15. ΑΣΦΑΛΕΙΑ ΤΟΥ ΧΩΡΙΟΥ

Ἦταν φυσικὸ ἡ εὐμάρεια καὶ γενικὰ ὄλες οἱ βιοτικὲς ἐκδηλώσεις τῶν κατοίκων τῆς Μπεάλας, ποὺ θεωροῦνταν ἀρχοντικὲς ἀπὸ τὰ γύρω χωριά καὶ ἰδιαίτερα ἀπὸ τὰ ἀρβανίτικα, τῶν ὁποίων τὸ ἐπίπεδο τῆς ζωῆς καὶ γενικὰ τοῦ πολιτισμοῦ ἦτο χαμηλό, νὰ προκαλοῦν τὸ φθόνο τους. Ἀλλὰ ἀκόμα καὶ τὸ φυλετικὸ μίσος τῶν σλαβοφῶνων (Βουλγάρων) ξεχωριστὰ ἐναντίον τῆς Ἐνω Μπεάλας ἦτο μεγάλο.

Οἱ πρόχοντες τοῦ χωριοῦ, ἀφοῦ ἐπεδόθησαν στὸ ἐμπόριο, ἀπὸ τὰ παλιὰ ἐφρόντισαν νὰ ἐξασφαλίσουν τὴ φιλία τῶν γειτόνων Ἀλβανῶν καὶ πρὸ πάντων τῆς Τσερμενίκας. Γιὰ νὰ ἐδραιωθῇ μάλιστα ἡ φιλία μὲ τοὺς τελευταίους πλήρωνε τὸ χωριό, σὰ δῶρο, ὀρισμένο ποσὸ χρυσῶν λιρῶν στὸ φύλαρχο τῆς Τσερμενίκας Μπιτσάκ, κατὰ χρονικὰ διαστήματα, τὸ ὁποῖο γιὰ λόγους ἐγωῖσμοῦ στὰ τελευταῖα χρόνια δὲ δεχόταν.

Ἔτσι κάθε λεηλασία, ληστεία, κλοπὴ ἢ ὁποιαδήποτε ἐνόχληση κα-τοίκου τῆς Μπεάλας, ἀπὸ οἰονδήποτε καὶ ὁπουδήποτε τῆς περιοχῆς, κολα-ζόταν αὐστηρὰ ἀπὸ τοὺς Μπιτσάκ τῆς Τσερμενίκας, ἀκόμη καὶ μὲ φόνο.

Κι αὐτὸ γιὰ τὴν τουρκοκρατία οἱ Ἄλβανοὶ ὀπλοφοροῦντες καὶ ὀργανωμένοι κατὰ φάρες (φυλές) ἦσαν ἀνεξέλεγκτοὶ ἀπὸ τὶς τουρκικὲς ἀρχές. Τὰ ποιμνία τοῦ χωριοῦ, ποὺ ἔβροσκαν στὸ βουνὸ ποὺ γειτνιάζει μὲ τὴν Τσερμενίκα, ἦσαν στὴν ἀπόλυτη φύλαξη καὶ προστασία τους¹.

Μεμονωμένες κλοπὲς καὶ ληστείαι ἀπὸ Ἄλβανούς συνέβησαν ἔξω καὶ μέσα στὸ χωριὸ σὲ ἐποχὴ μετὰ τὴν ἀνακήρυξη τοῦ Τουρκικοῦ Συντάγματος (Χουριέτ, 1908), ὅποταν οἱ Ἄλβανοὶ εἶχαν περιορισθῆ στὰ ἀνεξέλεγκτα δικαιώματά τους ἀπὸ τοὺς Νεοτούρκους.

Στὸ χωριὸ εἶχε ἐγκατασταθῆ, λόγῳ τῆς γεωγραφικῆς θέσεώς του, καὶ σταθμὸς χωροφυλακῆς μὲ ἓνα ὄνμαση καὶ 3-4 ζαπιτιέδες (χωροφύλακες) στὸν Κουλά. Ἡ παραμονὴ τῆς χωροφυλακῆς στὸ χωριὸ δὲν ἦταν σταθερὴ. Πολλὰς φορὲς ἔλειπε αὐτὴ γιὰ πολλὰ χρόνια.

Κάποτε, γιὰ πολὺ λίγο καιρὸ, ἐγκαταστάθηκε καὶ διμοιρία στρατοῦ, στὴν ὁποία ὑπηρετοῦσαν μαῦροὶ στρατιῶτες ἀπὸ τὰ μέρη τῆς Ἀραβίας.

Γενικὰ οἱ ληστείαι, οἱ προερχόμενοι ἀπὸ οἰοδῆποτε μέρος τῆς Ἀλβανίας (κι οἱ περισσότεροὶ ἦσαν ἀπὸ τὰ μέρη τῆς Δίβρας), δὲν ἀποτολμοῦσαν ληστείαι, εἴτε ποιμνίων εἴτε ἄλλες εἰς βάρος τοῦ χωριοῦ, γιὰ τὴν φοβὸνταν ἀπὸ τοὺς διαφόρους φυλάρχους τῆς Ἀλβανίας (Δίβρας-Μάτι), ὅπου ἦσαν

1. Δηλωτικὸ τοῦ σεβασμοῦ τῶν γειτόνων Ἄλβανῶν πρὸς τὸ χωριὸ εἶναι καὶ τὸ ἔξῃς γεγονός:

Τὸ Σεπτέμβριον τοῦ 1913 ὁ σερβικὸς στρατὸς ἀποστρατευθεὶς ἄφησε γιὰ τὴ φύλαξη τῶν συνόρων πᾶνω στὸ βουνὸ πρὸς τὴν Ἀλβανία ἐλάχιστους ὀριοφύλακες. Οἱ Ἄλβανοὶ, ἀνοργάνωτοὶ ἀκόμη στὸ νεοσύστατο κράτος τους καὶ διεδικοῦντες καὶ τὴν περιφέρειαν Ἀχρίδας, θεώρησαν κατάλληλη τὴν εὐκαιρία τότε νὰ ἐξορμήσουν μὲ τὰ μπουλούκια τους γιὰ νὰ καταλάβουν τὰ διεκδικούμενα μέρη. Ἐφθασαν χίλιοι περίπου ἀπ' αὐτοὺς στὸ χωριὸ καὶ ἐδήλωσαν ἐπίσημα ὅτι τὰ προνόμια καὶ ἡ φιλία τους μὲ τὸ χωριὸ θὰ μένουν πάντα σεβαστὰ ἀπ' αὐτοὺς. Παραμένον ἀκόμα στὸ χωριὸ τότε δέχθηκα τὴν ἐπίσκεψιν ἑνὸς ὀπλοφόρου Ἀλβανοῦ, ποὺ συνοδευόταν ἀπὸ πατριώτη φίλον μου. Ὁ Ἀλβανὸς αὐτός, ὅπως ἔμαθα κατόπιν, ἦτο ὑπασπιστὴς (πρωτοπαλικαρο) τοῦ ἀρχηγοῦ φυλάρχου τῶν Μπιτσάκ τῆς Τσερμενίκας. Ζήτησε ἀπὸ μένα μερικὰ φυσίγγια ὄπλου μάνλιχερ ἐλληνικοῦ καὶ νὰ πάω νὰ ἐπιδείξω στὸν ἀρχηγὸν τοῦ τὸ ὄπλον αὐτό. Γιὰ τὴν κατοχὴ ὄπλου τείτοιου ἢ ἀκριτομυθία τοῦ φίλου εἶχε προστρέξει. Τὸ ἐλληνικὸ μάνλιχερ βρέθηκε στὴν κατοχὴ τοῦ ἀδελφοῦ μου ἀπὸ δῶρον Ἀρβανίτη ποὺ εἶχε μετὰσχει στὴ μάχην τοῦ Σόροβιτς (Ἀμυνταίου, Ὀκτ. 1912) καὶ εἶχε λαφυραγωγῆσει πολλὰ τέτοια. Πῆρα 50 φυσίγγια τοῦ ὄπλου αὐτοῦ καὶ πῆγα, χωρὶς βέβαια ὄπλον, στὸν ἀρχηγὸν Ἀλβανῶν. Μόλις μὲ εἶδε κι ἔμαθε ποῖος εἶμαι σηκώθηκε αὐτὸς ὄρθιος καὶ ἀφοῦ μὲ ἐχαιρέτησε κατὰ τὸν ἀρβανίτικον τρόπο μὸς εἶπε: «Εἶσαι ὁ υἱὸς τοῦ Ναοῦ, εἰ, φοβήθηκες νὰ μὴ σὲ βλάψω ἐγὼ ὁ Μαχμούτ Μπιτσάκ ὁ φίλος σας; Ἡμεῖς τὸ κεφάλιν μας δίνομε γιὰ τὸ χωριὸ αὐτὸ καὶ τοὺς φίλους μας!».

Οἱ γενναῖοι Ἀρβανίτιδες, ἀντιστάσεως μὴ οὐσης τότε, κατέλαβαν τὴν Ἀχρίδα κι ἔφθασαν ἔως τὸ Πέτρινον ὄρος. Χάρηκαν μόνον γιὰ λίγες ἡμέρας τὰ ἀπελευθερωθέντα μέρη. Ἐν τῷ μεταξύ ἔφθασαν μεραρχίαι σερβικοῦ στρατοῦ καὶ σάρωσαν τὰ μπουλούκια αὐτὰ ποὺ τὰ ἔδιωξαν πέραν τῶν συνόρων.

ἔμποροι ἀπὸ τὴν Μπεάλα καὶ εἶχαν τὴν προστασία τους. Κάθε ληστρικὴ πρᾶξη τους ἀνακαλυπτόταν εὐκόλα.

16. ΛΙΓΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΧΩΡΙΟΥ

Δυστυχῶς ἐπίσημα στοιχεῖα γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ χωριοῦ γενικὰ δὲν ὑπάρχουν. Θὰ ἀναφέρω μόνο ὅσα ἔμαθα ἀπὸ γέρους τοῦ χωριοῦ, ἀπὸ παραδόσεις καὶ πληροφορίες ποὺ ζήτησα, ὅταν ἀκόμη ἦμουν μαθητὴς τοῦ Διδασκαλείου. Πολὺ γρήγορα ἔπειτα ἐπακολούθησαν τὰ πολεμικὰ γεγονότα καὶ δὲν δόθηκε πιά εὐκαιρία μετέπειτα νὰ μάθω περισσότερα. Τὰ ὅσα ἐξέθεσα εἰς τὸ κεφ. «Ἀσχολίες τῶν ἀνδρῶν» βεβαίως ἀποτελοῦν μέρος τῆς ἱστορίας τοῦ χωριοῦ, ἐκθέτω ὁμως καὶ τὰ παρακάτω ὑπὸ τὰς προϋποθέσεις ποὺ ἀνέφερα ἀμέσως προηγουμένως.

Ἐπὶ τουρκοκρατίας, γιὰ πολλὰ χρόνια, φαίνεται ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς Μπεάλας ἐξακολουθοῦσαν ἀπὸ τὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ νὰ εἶναι φύλακες τῆς διαβάσεως Κιάφα-Θάν, παρὰ τὸ Ἴν δυτικὰ τῆς λίμνης Ἀχρίδος, ἀπὸ τὴν ὁποία περνάει ἡ Ἐγνατία, καὶ τῶν ὄρεινῶν διαβάσεων ἀπὸ Τσερμενίκα Ἀλβανίας διὰ τῆς Μπεάλας στὸν κάμπο Στρούγας, ὡς καὶ τῆς διαβάσεως γαφύρας τοῦ Μαύρου Δρίνου Ντομποβιάν.

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ὕστερα ἀπὸ τὴ ρωμαϊκὴ κατάκτηση τῆς Δ. Μακεδονίας καὶ Ἡπειροῦ οἱ λεγόμενοι σήμερα Κουτσόβλαχοι, γνήσιοι Ἑλληνας, ἀπετέλεσαν τὴν 5ην καὶ 6ην λεγεῶνα τῶν Ρωμαίων (*Τσιτσάο*, δηλ. Πεμπταῖους μᾶς ἀποκαλοῦσαν καὶ μᾶς ἀποκαλοῦν καὶ σήμερα στὰ μέρη ἐκεῖνα οἱ σλαβόφωνοι κάτοικοί των). Μέσω δὲ αὐτῶν τῶν λεγεῶνων ἐξελατινίσθησαν στὴ γλώσσα οἱ Κουτσόβλαχοι.

Ἔτσι καὶ στὴ ρωμαϊκὴ, τὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ καὶ ἐπὶ τουρκοκρατίας γιὰ πολλὰ χρόνια, οἱ κάτοικοι τῆς Μπεάλας ἐξακολουθοῦσαν νὰ ἔχουν κυρία ἐργασία τους τὴ φύλαξη διόδων. Ὅπλα καὶ σύνεργα τῆς ἐποχῆς 18ου καὶ 19ου αἰῶνος σώζονταν ἀρκετὰ σὰν κειμήλια, ἕως τὰ τελευταῖα χρόνια, σ' ἀρκετὰ σπίτια τοῦ χωριοῦ. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ὁμως τῶν ἐπιδρομῶν τῶν Ἀλβανῶν (ἴσως στὰ 1760-1800) οἱ κάτοικοι τῆς Μπεάλας ἄρχισαν σιγά-σιγά νὰ ἐπιδίδονται στὸ ἐμπόριο στὶς κοντινὲς πόλεις (Στρούγα, Ἀχρίδα, Ἐλμπασάν, Τίρανα) καὶ στὸ ἐξωτερικὸ (Σερβία, Κροατία) καὶ κατόπιν στὰ χωριὰ τῆς Ἀλβανίας (Δίβρα, Μάτι). Ὅπως ἔγραψα κὶ ἄλλοῦ, στὰ σημειώματά μου αὐτά, ὁ Σέρβος καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Βελιγραδίου Ντ. Πόποβιτς ἀναφέρει στὸ βιβλίον του «Συμβολὴ στὴ Σερβικὴ Ἀγορὰ» ἐμπόρους ἀπὸ τὴν Μπεάλα στὸ Ζέμουν κὶ ἄλλοῦ.

Ἔως τὸ 1870 πάνω-κάτω οὐδεμία διάκριση, ἀπὸ ἀπόψεως ἐθνικῆς καὶ θρησκευτικῆς, ὑπῆρξε μεταξὺ ὄλων τῶν κατοίκων τῆς περιφερείας Ἀχρίδος. Ὅλοι εἶχαν ἑλληνικὲς ἐκκλησίες καὶ ἑλληνικὰ σχολεῖα, ὅπου μποροῦσαν. Ἀπὸ τῆς ἐμφάνισεως ὁμως τοῦ βουλγαρισμοῦ, ποὺ ἔγινε μὲ ἀνα-

γνώριση ἀπὸ τὴν τουρκικὴ κυβέρνησις ξεχωριστῶν Βουλγάρων ἐπισκόπων, ἄρχισε ἡ διαμάχη γιὰ τὴν ἐπικράτησις τῶν Βουλγάρων στὴ Μακεδονία μὲ ἐξόντωσι τοῦ ἐλληνικοῦ στοιχείου.

Τὸ 1888, ὅπως ἀναφέρει ὁ ἀκούρατος ἐθνικὸς μαχητὴς, πολιτευτὴς Φλωρίνης καὶ Μοναστηριώτης τὴν καταγωγὴ Γ. Χ. Μόδης στὸ βιβλίο του Ὁ «Μακεδονικὸς Ἄγὼν καὶ ἡ νεώτερη Ἱστορία» (σελ. 130), ὁ καθηγητὴς Σ. Πηχεῶν ἀπὸ τὴν Ἀχρίδα ὀργάνωσε ἐπαναστατικὸ κίνημα στὸ ὁποῖο μνηθήκαν πολλοὶ ἔμποροι κι ἄλλοι ἀπὸ διάφορα μέρη τῆς Μακεδονίας, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦσαν καὶ μερικοὶ ἀπὸ τὴν Μπεάλα καὶ ὁ ἴδιος ὁ πατέρας μου Ναοὺμ Α. Τοπάλης, ὅπως μοῦ εἶχε διηγηθῆ καὶ εἶχε γράψει σὲ ἀπομνημονεύματά του, τὰ ὁποῖα δυστυχῶς δὲν διεσώθησαν.

Ἔτυχε μάλιστα, συμπτωματικὰ μὲ τὴν ὡς ἄνω ἐπαναστατικὴ κίνησι τῶν Πηχεωνικῶν, ὅπως ὀνομάσθηκε, κατὰ τὸ χρόνον ἐκεῖνο (1888) νὰ συμβῆ στὸν πατέρα μου καὶ τὸ ἐξῆς σοβαρὸ γεγονός. Αὐτὸ μαζί μὲ τὴν κατηγορία τῆς συμμετοχῆς του στὰ «Πηχεωνικά» ὀδήγησε τὸν πατέρα στὶς φυλακὲς Μοναστηρίου, γιὰ νὰ δικασθῆ ὡς ἐπαναστάτης. Τὸ γεγονός τὸ ἀναφέρω ὅπως τὸ ἄκουσα ἀπὸ τὸν ἴδιο. Ὁ πατέρας μου μαζί μὲ τοὺς δύο ἀδελφοὺς εἶχε ἀπὸ πολλὰ χρόνια στὰ Τίρανα τῆς Ἀλβανίας ἐμπορικὸ κατάστημα. Ἡ φέρμα τοῦ καταστήματος, ὅπως καὶ στὴν ἀλληλογραφία, ἦταν «Ναοὺμ Ἄν. Τοπάλης καὶ ἀδελφοὶ» τουρκιστὶ καὶ ἐλληνιστὶ. Τὸ 1888 ἐπισκέφθηκαν τὸν πατέρα μου στὸ κατάστημά του ἐκεῖ δύο ἔμποροι ξένοι, οἱ ὁποῖοι, ὅπως τὸν διαβεβαίωσαν, κατάγονταν ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολι καὶ εἶχαν κατάστημα στὴν Πόλη μὲ ὑποκατάστημα στὴ Θεσσαλονίκη. Αὐτοί, οἱ δῆθεν ἔμποροι, ἐξέφρασαν τὴν ἐπιθυμία τους νὰ συνεργασθοῦν ἐμπορικῶς. (Σημειωτέον ὅτι οἱ ἔμποροι ἀπὸ τὴν Μπεάλα στὴν Ἀλβανία εἶχαν ἐμπορικὲς σχέσεις μὲ ἐμπόρους περισσότερο Ἑλλήνας, τῶν πόλεων Μοναστηρίου καὶ Θεσσαλονίκης). Φιλοξενήθηκαν ἀπὸ τὸν πατέρα μου καὶ μέσα στὸ κατάστημά του ἔγραψαν ἐπιστολές, ποὺ περιέκλεισαν καὶ ταχυδρόμησαν σὲ φακέλλους τοῦ καταστήματος μὲ τὴν ἐπιγραφὴ ποὺ ἀναφέραμε. Οἱ δύο αὐτὲς ἐμπορικὲς (:) ἐπιστολές, ἄγνωστο πῶς, περιήλθαν στὰ χέρια τῆς τουρκικῆς ἀστυνομίας. Ἀπὸ αὐτὲς ἀποκαλύφθηκε ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ δύο Ρώσους ἀξιωματικούς. Αὐτοὶ μὲ τὸ πρόσχημα τοῦ ἐμπόρου περιόδευαν ὅλη τὴ Β.Δ. Μακεδονία καὶ εἶχαν φθάσει ἔτσι καὶ στὰ Τίρανα. Διέδιδαν τὴ σλαβικὴ προπαγάνδα καὶ ὅτι προστάτρια τῶν Χριστιανῶν τῆς Βαλκανικῆς Χερσονήσου ἦταν ἡ Μεγάλῃ Ρωσία, μὲ τὴ βοήθειά της δὲ πρέπει νὰ ξεσηκωθοῦν ὅλοι ἐναντίον τῶν Τούρκων γιὰ νὰ ἐλευθερωθοῦν.

Μὲ αὐτὴ τὴν κατηγορία καὶ ἐν συνδυασμῷ τῆς συμμετοχῆς του στὰ «Πηχεωνικά» συνελήφθη ὁ πατέρας μου τὸ 1888. Ὅλη ἡ περιουσία του κατασχέθηκε καὶ λεηλατήθηκε καὶ σιδηροδέσμιος μεταφέρθηκε ἀπὸ τὰ Τίρανα στὸ Μοναστήρι μὲ τὴν κατηγορία τοῦ ἐπαναστάτου. Διέτρεξε τὸν

κίνδυνο τῆς καταδίκης στὴν ἐσχάτη τῶν ποινῶν, ἀλλὰ χάρις στὴν ἐπέμβαση τοῦ πασᾶ Τοπτάνη καὶ τοῦ φυλάρχου Ζώγου τῶν Τιράνων, ἀπαλλάχθηκε ὁ πατέρας μου διαδοχικῶν ποινῶν καὶ ἀπολύθηκε ἀπὸ τῆς φυλακῆς στὶς 25 Μαρτίου 1889, ἡμέρα τοῦ Εὐαγγελισμοῦ. (Ὁ πασᾶς Τοπτάνης καταγόταν ἀπὸ τὰ Τίρανα καὶ ἦταν ὑπουργὸς στὴν τουρκικὴ κυβέρνηση καὶ συνδεόταν μὲ φιλία μὲ τὸν πατέρα μου, ὁ δὲ Ζώγου ἦταν φύλαρχος ἀπὸ τὴν περιφέρεια Μάτι Ἀλβανίας ἐγκατεστημένος στὰ Τίρανα κι εἶχε ὑπὸ τὴν προστασία τὸν πατέρα μου καὶ τοὺς ἀδελφούς του, τῶν ὁποίων τὸ κατάστημα ἦταν ἰδιοκτησία του. Ἐπρόκειτο γιὰ τὸν πάππο τοῦ τέως βασιλιά τῆς Ἀλβανίας Ἀχμέτ Ζώγου).

Ὅπως μοῦ διηγήθηκε ὁ πατέρας μου, στὸ κίνημα Πηχεῶν εἶχαν μνηθῆ περὶ τοὺς 20 ὄπλοφόροι ἀπὸ τὴν Μπεάλα. Αὐτοὶ εἶχαν ἐτοιμασθῆ κι εἶχαν φθάσει στὸ Πέτρινο ὄρος (ἀνάμεσα Ἀχρίδας καὶ Ρέσνας).

Τὸ 1897 πέντε κάτοικοι τῆς Μπεάλας εἶχαν καταταχθῆ στὰ ἀνταρτικὰ σώματα τῆς Δυτ. Μακεδονίας, ποὺ συγκροτήθηκαν τότε. Τὰ ὀνόματά τους ἀναφέρονταν ἀπὸ γέρους τοῦ χωριοῦ.

Τὸ 1903 καὶ στὸ διαβόητο «Ἰλιντεν» (20 Ἰουλίου, τὴν ψευδοεπανάσταση δηλ. τῶν Βουλγάρων) δὲν ἐπετράπη στοὺς δῆθεν ἐλευθερωτὲς νὰ καταφύγουν στὴν Μπεάλα ἢ στὴν περιοχή της, παρὰ τίς ὑποσχέσεις καὶ ἀπειλὲς τῶν Βουλγάρων. Ἐνστικτωδῶς ἀντέδρασαν καὶ δὲν ἐμπιστεύθηκαν στὰ κηρύγματά τους.

Τὸ 1904-1908, στὸν Μακεδονικὸ Ἀγώνα, τὸ χωριὸ ἀντετάχθη στὴ βουλγαρικὴ προπαγάνδα. Οἱ κομιτατζήδες Βούλγαροι δὲν τολμοῦσαν νὰ πλησιάσουν τὸ χωριό. Τουναντίον τὰ ἀνταρτικὰ (ἐλληνικὰ) σώματα τῆς περιοχῆς Στρούγας μὲ τοὺς ὄπλαρχηγούς Δημήτρη Νέστορα ἀπὸ τὴ Ραδογκόσδα (χωριὸ παρὰ τὸ Λύν) καὶ Ἀλέκο Παπαϊωακειμ (υἱὸ τοῦ ἱερέα Στρούγας Παπαϊωακειμ Τσικάρη, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἐγκατασταθῆ καὶ ἀπέθανε πρὸ ὀλίγων ἐτῶν στὴν Ἐδεσσα), περιθάλλονταν καὶ εὑρισκαν στὸ χωριὸ ἀσφαλὲς καταφύγιο. Στὸ σῶμα αὐτὸ εἶχε καταταγῆ καὶ ὁ Τούνης Νίτσου-Τοπάλης ἀπὸ τὴν Μπεάλα, ὁ ὁποῖος ἐφονεύθη ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους τὸ 1916, ὅταν κατελήφθησαν τὰ μέρη ἐκεῖνα ἀπὸ τὰ βουλγαρικὰ στρατεύματα.

Τὸ 1916 οἱ Βούλγαροι ἐξετόπισαν καὶ ἐξόρισαν τὸν ἐλληνικὸ πληθυσμὸ τῆς Μπεάλας — Ἄνω καὶ Κάτω — στὴν παλιὰ Βουλγαρία καὶ στὴν παλιὰ Σερβία (στὴν περιφέρεια Νίσας), ὁπότεν μετὰ τὴν ἀνακωχὴ τοῦ Ἀ΄ Παγκοσμίου Πολέμου, ἐπέστρεψε ἀποδεκατισμένος ἀπὸ τίς κακουχίες καὶ τὴν ἀσθένεια τῆς ἰσπανικῆς γρίπης.

Ἔτσι τὸ χωριὸ ξαναζωντάνεψε ἀπὸ τὸ 1919 ἕως τὸ 1941. Τὸ 1941 ὅμως, ὅταν τὰ μέρη ἐκεῖνα περιήλθαν στὴν κατοχὴ τῶν Ἰταλῶν καὶ Ἀλβανῶν, οἱ κάτοικοι τοῦ χωριοῦ ἐκδιώχθηκαν ὅλοι γενικῶς καὶ τὰ σπίτια τους κατεστράφησαν ἀπὸ τὰ θεμέλια, ἔμεινε δὲ ἄθικτη μόνο ἡ ἐκκλησία τῆς Ἀγίας

Παρασκευῆς. Κι ὅλα αὐτὰ γιατί οἱ παρτιζάνοι τοῦ Τίτο (ἀρχηγοῦ τῆς Γιουγκοσλαβίας) εὑρίσκαν λαμπρὸ καὶ ἀσφαλῆ καταφύγιο στὸ χωριό.

Τὴν ἄλλοτε ὑπαρξῆ λοιπὸν βλαχοχωριοῦ, ποῦ βρισκόταν στὰ πέρατα τῆς Β.Δ. Μακεδονίας, θὰ θυμίζον τὰ ἐρείπιά του αὐτὰ κι ἡ ἐκκλησία του. Καὶ τὸ χωριό αὐτὸ ἦταν στῆ γωνιά ἐκεῖνη ἀπὸ τὰ μοναδικὰ γιὰ τὸν ἀρχαῖο, ἀπλὸ καὶ ἰδιόρρυθμο πολιτισμὸ του.

Β'. ΚΑΤΩ ΜΠΕΑΛΑ - ΚΑΜΠΟΥ

Τὸ χωριὸ Κάτω Μπεάλα τὸ ἀποκαλούσαμε ἀπλῶς Κάμπου. Μπεάλα λέγανε μόνο τὴν Ἄνω Μπεάλα.

Ἡ ἐπίσημη ὀνομασία του ἦταν καὶ αὐτοῦ Κάτω Μπέλιτσα ἢ Βέλιτσα. Εἶναι τὸ ἕτερο ταίρι, βλαχοχώρι τῆς Ἄνω Μπεάλας. Εἶχαν τὸση ὁμοιότητα ἀναμεταξύ τους καὶ τὰ δύο, ποῦ δὲν ξεχωρίζονταν σὲ τίποτε. Αὐτὸ ὀφίσταται καὶ σήμερα.

Ἡ θέση του εἶναι ἀνατολικά τῆς Ἄνω Μπεάλας, στὸν κάμπο καὶ στὰ ριζώματα τῶν ὑψώματων «Κρεάστας» καὶ «Τσιτάτε». Ἀπέχει κατ' εὐθεῖαν γραμμὴ ἀπὸ τὴν Ἄνω περὶ τὰ 5 χιλιόμετρα, ὁ δρόμος ὁμοῦς αὐτὸς δὲν εἶναι πολὺ βατός, μᾶλλον εἶναι κατσικόδρομος καὶ πολὺ ἀνηφορικός.

Γειτονεῖ ἀνατολικά μὲ τὸ σλαβικὸ χωριὸ Βράνιστα, ἀπέχον περὶ τὰ 2 χιλιόμετρα, νοτίως μὲ τὸ χωριὸ Ζαγράτσανη καὶ τὰ τέως ἔλη (βάλο Shoum), πρὸς βορρᾶν σ' ἀπόσταση 3 χιλιομ. ἔχει τὸ χωριὸ Ὀχτήσι (ποῦ ἄλλοτε θὰ τὸ λέγανε Ὀκτώ Ἐκκλησία=Ὀκτωκλῆς=Ὀχτής), ἀρβανίτικο χωριό, καὶ βορειοανατολικά σ' ἀπόσταση 2-2 ½ χιλιομ. εἶναι τὸ χωριὸ Βελέστα, ἀρβανίτικο κι αὐτὸ κοντὰ στῆ γέφυρα τοῦ ποταμοῦ Μαύρου Δρίνου καὶ τοῦ χωριοῦ Ντομπογιάν (ἀρβανίτικου), ὅπου στῆ ρωμαϊκῆ καὶ πρωτοβυζαντινῆ ἐποχῇ ὑπῆρχε ὁ σταθμὸς τῆς γεφύρας διαβάσεως (Pons Servilius).

Συγκοινωνοῦσε μὲ τὴν Ἄνω Μπεάλα ἀπὸ δύο δρόμους, Ὁ ἓνας, διὰ μέσου τοῦ χωριοῦ Ὀκτῆσι καὶ πλησίον τοῦ χωριοῦ Βέφτσανη (καρρόδρομος ἕως τῆ Βέφτσανη) καὶ ἐκεῖθεν ἀνηφορικὰ πρὸς βορρᾶν (μουλαρόδρομος) σὲ 2-2 ½ ὥρες. Ὁ ἄλλος ἀνηφορικός ἀπὸ μέσα ἀπὸ τὸ χωριὸ Βίσνιε (σλάβικο) νοτιοδυτικὰ σὲ 2 ὥρες περίπου. Ὑπῆρχε κι ὁ δρόμος διὰ μέσου τοῦ ὑψώματος «Κρεάστα», ἀλλὰ δὲν ἐχρησιμοποιεῖτο, ὡς ἀνώμαλος.

Εἶχε ἕως τὸ 1912 πληθυσμὸ περὶ τὶς 60-70 οἰκογένειες κουτσοβλάχικες (ἐλληνικῆς) καὶ 4-5 ἀρβανίτικες, ποῦ εἶχαν ἐγκατασταθῆ ἀπὸ τὸ χωριὸ Βελέστα. Σήμερα (1970) θὰ ἔχη περὶ τὶς 180 οἰκογένειες ἀπὸ τὶς ὁποῖες 40-50 ἀρβανίτικες.

Κι αὐτὸ τὸ χωριὸ ὑπέστη τὰ ἴδια δεινὰ καὶ τοὺς ἴδιους διωγμοὺς μὲ τὴν Ἄνω Μπεάλα κατὰ τὰ ἔτη 1916-1918.

Τὸ 1919, κατὰ τὴν ἐπιστροφή τῶν ἐκτοπισθέντων δύο χωριῶν ἀπὸ τῆ

Βουλγαρία, ἐγκαταστάθηκαν σ' αὐτὸ μερικὲς οἰκογένειες ἀπὸ τὴν Ἄνω Μπεάλα, ὕστερα δὲ ἀπὸ τὴν πλήρη καταστροφὴ ταύτης κατὰ τὸ 1941-1944 ἐγκαταστάθηκαν καὶ πολλὲς ἄλλες. Ἔτσι ὁ πληθυσμὸς τοῦ χωριοῦ Κάτω Μπεάλα ἀνέρχεται σήμερα (1970) σὲ 180 οἰκογένειες περίπου.

Ὅπως πληροφοροῦμαι τελευταία ἀπειλεῖται νὰ ἐποικισθῆ μὲ πολλὰς οἰκογένειες ἀρβανίτικες ἀκόμη ἀπὸ τὴν πλησίον Βελέστα, γιὰτι εἶχε ἔκτασι μεγάλη — μήκος 1 1/2 χιλιόμετρα.

Οἱ κάτοικοι τῆς Κάτω Μπεάλας (Κάμπου) δὲν διέφεραν σὲ τίποτε ἀπὸ τοὺς ἀδελφοὺς αὐτῶν τῆς Ἄνω Μπεάλας. Εἶναι ἀπ' αὐτοὺς ποὺ ἐγκαταστάθηκαν στὴν τοποθεσία αὐτὴ μετὰ τὴν καταστροφὴ τῆς Μπεάλας (Βελίτισης), ποὺ ἦταν κοντὰ στὴ σημερινὴ Βελέστα, φύλακες ἕως τότε τῆς διάβασης τοῦ Δρίνου (γεφύρας) πρὸς ἀνατολάς.

Πότε ἀκριβῶς ἔγινε ἡ πρώτη ἐγκατάστασι τοῦ χωριοῦ αὐτοῦ σ' αὐτὴ τὴ θέση εἶναι ἀνεξακριβωτο. Πάντως οἱ κάτοικοι καὶ τῶν δύο χωριῶν εἶχαν στενοὺς συγγενικοὺς δεσμοὺς, τὰ αὐτὰ ἦθη καὶ ἔθιμα καὶ συνεπῶς τὰ ὅσα ἔγραψα γιὰ τὴν Ἄνω (ἐκτὸς φυσικὰ τῆς ἰδιοτυπίας τῶν τοποθεσιῶν) ἰσχύουν ἀπολύτως καὶ γιὰ τὴν Κάτω Μπεάλα.

Τὸ ἰδιαιτέρο χαρακτηριστικὸ τῆς Κάτω Μπεάλας εἶναι ἡ ἀπασχόλησι τῶν κατοίκων καὶ μὲ τὴν γεωργία. Ἔχουν ἰδιόκτητα χωράφια, ἀμπέλια καὶ κήπους. Στὶς γεωργικὰς πάντως δουλειὰς ἐλάχιστοι ἄνδρες ἀσχολοῦνταν. Οἱ περισσότεροι ἦσαν ἔμποροι στὴ Δίβρα. Γιὰ τὶς γεωργικὰς τοὺς ἀσχολίας εἶχαν μισθωτοὺς ἀπὸ τὰ γύρω σλαβόφωνα χωριά, ἢ τὶς ἄφηναν στὶς γυναῖκες τοὺς.

Τὰ σπίτια τοῦ χωριοῦ, λιθόκτιστα ἢ πλινθόκτιστα (μονώροφα, διώροφα), μὲ τὶς σχετικὰς γεωργικὰς ἐγκαταστάσεις, εἶναι πολὺ ἀραιὰ κτισμένα. Ἡ ὅλη ἔκτασι τοῦ χωριοῦ ὑπερβαίνει σὲ πλάτος τὸ ἓνα χιλιόμετρο καὶ σὲ μήκος τὸ ἓνα καὶ μισὸ χιλιόμετρο. Ὅλογυρα ἀπὸ τὰ περισσότερα σπίτια ἔχουν (ἢ εἶχαν) ἀρκετὴ ἔκτασι μὲ κήπους καὶ χωράφια, ποὺ σπέρνονταν τὰ περισσότερα μὲ καλαμπόκι, κολοκύθια, φασόλια κ.λ. καὶ πολλὰ ὀπωροφόρα δέντρα. Τὸ πότισμα τῶν κήπων καὶ χωραφιῶν εἶναι πλούσιο μὲ τὰ ἄφθονα καθαρὰ νερά τοῦ ποταμοῦ Μπελίτσα, ποὺ κατεβαίνει ἀπὸ τὴν τοποθεσία ποὺ ἦταν ἄλλοτε ἡ Ἄνω Μπεάλα, ὅπως ἔγραψα στὸ σχετικὸ κεφάλαιο γιὰ τὴν τελευταία.

Ἡ οἰκονομικὴ κατάστασι τῶν κατοίκων τοῦ χωριοῦ αὐτοῦ, ποὺ ἀσχολοῦνταν καὶ μὲ τὸ ἐμπόριο καὶ μὲ τὴν γεωργία, ἦταν κάπως καλύτερη ἀπὸ τῆς Ἄνω Μπεάλας. Παρὰ ταῦτα ὅμως ἐζήλευαν γενικὰ τὴν πιὸ νοικοκυρεμένη καὶ ἀσύγκριτα καλύτερη διαβίωσι τῶν κατοίκων τῆς τελευταίας, ἰδίως γιὰ τὶς δροσιὰς καὶ τὸ ὥραιο κλίμα τοῦ χωριοῦ αὐτοῦ.

Τὸ χωριὸ εἶχε ἐκκλησία ἐπ' ὀνόματι τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου,

κτισμένη, ἂν θυμᾶμαι καλά, τὸ ἔτος 1901. Φαίνεται ὅτι τότε αὐτὴ ἀνοικοδομήθηκε στὰ παλιὰ θεμέλιά της, γιατί ὑπῆρχε παλιὰ ἐκκλησία.

Οἱ ἐλληνικὲς ἐπιγραφές, γιὰ τὸ κτίσιμο καὶ τὰ ἐγκαίνια τῆς ἐκκλησίας σώζονται καὶ ἐπάνω στὶς εἰκόνες τῶν ἁγίων.

Εἶχε ἓνα ἱερέα κι ἓνα δάσκαλο Ἑλληνα. Ἡ ρουμανικὴ προπαγάνδα δὲν εἰσεχώρησε.

Ἡ ἐκκλησία καὶ τὸ σχολεῖο ἐλειτούργησαν ἐλληνικὰ ἕως τὸ 1912. Ἕνας δάσκαλος, καταγόμενος ἀπὸ τὸ Πισοδέρι Φλωρίνης καὶ ὀνομαζόμενος Γρηγόριος Χασόπουλος, ὑπηρέτησε ἐπὶ δέκα καὶ πλέον ἔτη στὸ σχολεῖο τοῦ χωριοῦ. Στὰ τελευταῖα χρόνια, ἀπὸ τοῦ 1906, εἶχε ἰδρυθῆ καὶ δημοτικὸ σχολεῖο θηλέων.

Τελευταῖος δάσκαλος τοῦ σχολείου τούτου, κατὰ τὸ σχολικὸ ἔτος 1912-1913 ἦταν ὁ Ἰωάννης Σημαντήρας καταγόμενος ἀπὸ τὸ Γιαγκοβέτσι Ρέσνας (Πρέσπας), τώρα δὲ συνταξιούχος στὴ Φλώρινα. Τὸ σχολικὸ ἔτος αὐτὸ, δυστυχῶς, ὑπῆρξε τὸ τελευταῖο γιὰ τὴν ἐκπαίδευση στὰ χωριά ἐκεῖ. Ὁ ἀγαπητὸς μου συνάδελφος Ἰ. Σημαντήρας θυμᾶται μὲ συγκίνηση ζωηρὰ τὴν τελευταία ὑπηρεσία στὸ μακρυνὸ αὐτὸ χωριό. Ἀλησμόνητα γι' αὐτὸν εἶναι τὰ συνταρακτικὰ γεγονότα ποὺ συνέβησαν τότε καὶ κινδύνεψε σοβαρὰ κι αὐτὴ ἡ ζωὴ του ἀπὸ τοὺς βουλγάρους κομιτατζήδες. Εἶχαν ἀρχίσει τὸ 1912 ὁ πόλεμος τῶν Βαλκανικῶν Συμμάχων ἐναντίον τῆς Ὄθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Ὁ σερβικὸς στρατὸς (ὅπως κι ὁ ἐλληνικὸς) εἶχε προσλάβει ἐθελοντὲς σὰν προπομποὺς (προσκόπους), γιὰ τὴν παρενόχληση τοῦ ὑποχωροῦντος τουρκικοῦ στρατοῦ, κομιτατζήδες, οἱ ὁποῖοι εἶχαν δράσει στὰ μέρη ἐκεῖνα στὸν Μακεδονικὸ Ἀγώνα (1900-1908). Ἔτσι στὸ χωριὸ ἔφθασε καὶ ὁμάδα τοῦ βουλγάρου διαβοῆτου ἀρχικομιτατζῆ Πέτρι Τσάουλεφ ὀνόματι. Πρῶτὴ δουλειὰ αὐτοῦ τοῦ ἀπελευθερωτοῦ (;) ἦταν νὰ ἐξοντώσῃ κάθε τι τὸ ἐλληνικὸ στὰ μέρη αὐτὰ σὰν ἀσύδοτος, πρὸ τῆς ἀποκαταστάσεως τῆς τάξεως ἀπὸ τὸν σερβικὸ στρατό. Ὁ μὲν δάσκαλος Ἰ. Σημαντήρας κατόρθωσε νὰ διασωθῆ, ἀλλὰ οἱ δύο ἱερεῖς τοῦ χωριοῦ Παπαπασχάλης Παπακλήμης καὶ Παπαχρήστος Παπᾶ ἔπεσαν θύματα τῆς βουλγαρικῆς θηριωδίας, ἐσφάγησαν ἀγρίως. Εἶναι καὶ οἱ δύο οἱ τελευταῖοι ἐλληνογενεῖς παπᾶδες, ὕστερα ἀπὸ τὴν κατάληψη τῶν μερῶν ἐκείνων ἀπὸ τοὺς Σέρβους, οἱ ὁποῖοι, ὡς γνωστόν, ἀπαγόρευσαν ἔκτοτε τὴ λειτουργία τῶν ἐλληνικῶν ἐκκλησιῶν καὶ σχολείων. Ἔπεσαν κι αὐτοὶ γιὰ τὰ ἐλληνικὰ ἰδεώδη στὴ μακρυνὴ αὐτὴ γωνιά. Ὑπῆρξαν κι οἱ δύο συγγενεῖς μου.

Σημειωτέον ὅτι οἱ βούλγαροι κομιτατζήδες εἶχαν ἐπιχειρήσει, κατὰ τὸν Μακεδονικὸ Ἀγώνα, πολλὰ φορὲς τὴ δολοφονία προυχόντων, ἱερέων, δασκάλων καὶ ἄλλων ἀντιδρώντων στοὺς σκοποὺς τῶν ἐκ τῶν δύο ἀδελφῶν χωριῶν Ἀνω καὶ Κάτω Μπεάλας. Εἶχαν ὅμως ἀποτύχει χάρη στὴν

ὀργανωμένη ἄμυνα καὶ τῶν ὀλίγων ἐλλήνων ἀνταρτῶν καὶ τῶν κατοίκων καὶ μὲ τὴν ὑποστήριξη τῶν φίλων Ἄλβανῶν.

Ἐναφέρω ὁμως μιὰ τέτοια ἀπόπειρα δολοφονίας ἐναντίον τοῦ ἱερέα Παπαπασχάλη, ποῦ ἐγινε μὲ δραματικές συνθήκες τὸ ἔτος 1907 στὴν Κ. Μπεάλα. Ἡ αὐτοθυσία τῆς γυναίκας τοῦ παπαδιᾶς ἔσωσε τότε τὴ ζωὴ του, ἀλλὰ αὐτὴ ἔπεσε ἡρωϊκά, ἀφοῦ τραυματίσθηκε θανάσιμα. Εἶχε προαισθανθῆ αὐτὴ μπροστὰ ἀπὸ πολλὲς ἡμέρες τὸ κακὸ ποῦ θὰ συνέβαινε στὸ σπίτι της¹.

Καθ' ὅλη τὴ διαδρομὴ τῆς ζωῆς τοῦ χωριοῦ, οἱ κάτοικοί του, ἀδελφωμένοι μὲ τοὺς Ἐνω Μπελιάνους, ἔμειναν πιστοὶ στὰ πάτρια καὶ στὴν ἐλληνικὴ ἰδεολογία.

Γ'. ΜΕΡΙΚΑ ΑΠΟ ΤΑ ΒΛΑΧΙΚΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ ΤΗΣ ΑΝΩ ΚΑΙ ΚΑΤΩ ΜΠΕΑΛΑΣ

Θὰ γράψω πολὺ λίγα μόνο ἀπὸ τὰ κουτσοβλάχικα τραγούδια τῶν δύο χωριῶν, γιατί μιὰ τέτοια πλήρης συλλογὴ τους προϋποθέτει ἐργασία συστηματικὴ καὶ ἐπιμελημένη, πράγμα ποῦ δὲν ἐπεχείρησα τὸν καιρὸ ποῦ ἔπρεπε. Μιὰ συλλογὴ τέτοια, ὄχι βέβαια πλήρη, ὅπωςδῆποτε ὁμως καλὴ, εἶχα κάμει στὰ 1911-1912, ὡς μαθητῆς τοῦ Διδασκαλείου Μοναστηρίου. Δυστυχῶς ὁμως τόσο αὐτὴ ἡ συλλογὴ τῶν τραγουδιῶν, ὅσο κι ἄλλα δυσεῦρετα παλιά βιβλία τῆς πατρικῆς μου βιβλιοθήκης κατεστράφησαν ἀπὸ

1. Στὴν ἀπόπειρα αὐτὴ τῆς δολοφονίας τοῦ Παπαπασχάλη συνέβη τὸ ἐξῆς ψυχικὸ φαινόμενο ποῦ ἀναφέρω ἀπὸ προσωπικὴ μου ἀντίληψη. Ἡ ἀείμνηστη παπαδιά (πρώτη ἐξαδέλφη μου), λίγες ἡμέρες πρὸ τῆς δολοφονικῆς ἀποπείρας, παραπονιόταν ὅτι αἰσθανόταν περιοδικὸ πόνο σὲ ὀρισμένο μέρος τῆς ὠμοπλάτης καὶ ἐξέφραζε ὅτι μεγάλο κακὸ θὰ συμβῆι στὸ σπίτι της. Ἐνα πρωῖνὸ Σαββάτου ἡμέρας τοῦ Αὐγούστου 1907 (μοῦ διαφεύγει ἡ ἀκριβὴς ἡμερομηνία) ὁ Π α π α σ χ ἄ λ ης ἐτοιμάσθηκε νὰ πάη μόνος του, χωρὶς τὴ συνοδεία τοῦ σωματοφύλακά του Ἀρβανίτη, ὁ ὁποῖος τὸν συνόδευε πάντοτε, στὴν πόλη Σ τ ρ ο ῦ γ α, ποῦ ἀπέχει ἀπ' ἐκεῖ περὶ τὰ 5 χιλιόμετρα. Ἡ παπαδιά του, κατεχομένη ἀπὸ ἔντονη κακὴ προαίσθηση ἐκείνη τὴν ἡμέρα, ἐπέμενε παρακαλώντας τον νὰ μὴ ἔξικνήσῃ μόνος. Ὁ παπᾶς ὁμως ἀνένδοτος, ἀτρόμητο παλικᾶρι, δὲν ἔλαβε ὑπ' ὄψη τίς παρακλήσεις της. Ἐτσι ἀκολουθοῦμενος ἀπὸ τὴν παπαδιά, ἅμα ὡς βγήκε ἀπὸ τὴν ἐξώπορτα τῆς αὐλῆς τοῦ σπιτιοῦ του, δέχθηκε δύο πυροβολισμοὺς ἀπὸ δύο βουλγάρους κομιτατζήδες, ποῦ εἶχαν στημένη ἐνέδρα πίσω ἀπὸ ἓνα φράχτη κήπου καλομποκιοῦ. Ἡ μιὰ τουφεκιὰ ἀστόχησε, ἡ δευτέρα ὁμως βρήκε τὴν παπαδιά, ἡ ὁποία σάν προπύργιο εἶχε σταθῆ μπροστὰ στὸν ἀγαπημένο της σύζυγο. Τὸ βόλι τὴν ἤυρε ἀκριβῶς στὸ μέρος τῆς ὠμοπλάτης ποῦ ἀπὸ ἡμέρες αἰσθανόταν τὸν ὀρμητὰτο περιοδικὸ πόνο. Ὑστερα ἀπὸ δύο ἡμέρες ἀπέθανε, σάν ἡρώιδα ἑλληνίδα κι αὐτὴ.

Κατὰ τὴ γνώμη μου τὸ γεγονός εἶναι ψυχικὸ φαινόμενο. Ἐν ἑμεί, κατὰ τοὺς ἀσχολουμένους μὲ τὴν ἔρευνα τῶν ψυχικῶν φαινομένων, ἐξηγεῖται μὲ τὴν τηλεπάθεια, ὁ θανάσιμος ὁμως τραυματισμὸς της στὸ μέρος ἀκριβῶς στὸ ὅποιο αἰσθανόταν σφοδρὸ περιοδικὸ πόνο πῶς ἐξηγεῖται; Εἶναι ἀπὸ τὰ ἀνεξερεύνητα ἄδυστα τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς.

τοὺς Βουλγάρους τὸ 1916. Ἦταν χαρακτηριστικὰ τὰ τραγούδια ποὺ εἶχα συλλέξει τότε καὶ μάλιστα ἀπὸ τὸ στόμα συγγενῶν μου, ποὺ τὰ γνώριζαν πολὺ καλά. Θὰ καταγράψω ἐδῶ ὅσα τραγούδια μπόρεσα νὰ σημειώσω στὴν ὀλιγοήμερὴ ἐπίσκεψή μου στὰ ἀγαπημένα μου ἐκεῖνα μέρη τὸ 1964, ρωτώντας γυναῖκες, ποὺ δυστυχῶς ἀπὸ τὸ πέρασμα τόσοῦ χρόνου δὲν τὰ καλοθυμοῦνταν.

Πρῶτα ἀπ' ὅλα ἔχω τὰ τραγούδια, ποὺ λέγονταν τὸ Σάββατο τοῦ Λαζάρου καὶ τὴν Κυριακὴ τῶν Βαΐων.

Τὸ Σάββατο τοῦ Λαζάρου καὶ τὴν Κυριακὴ τῶν Βαΐων τὰ κορίτσια (ἀπὸ ἡλικίας 12 ἐτῶν καὶ ἐπάνω, ὅπως ἔγραψα στὸ κεφάλαιο «Θρησκεία» γιὰ τὴν Ἄνω Μπεάλα) μαζεύονταν στὸν περίβολο τῆς ἐκκλησίας τὸ πρωῒ καὶ τραγουδοῦσαν χορεύοντας τὰ ἀκαταλαβίστικα τραγούδια, ὅπως θὰ τὰ διαβάση κανεὶς παρακάτω. Ὑστερα παρέες-παρέες ξεχύνονταν στὶς συνοικίες. Σὲ κάθε σπίτι ἔλεγαν τὸ σχετικὸ μὲ τὴ σύνθεση τῆς οἰκογενείας τραγούδι (χωριστὰ γιὰ ἔγγυο γυναίκα, χωριστὰ γιὰ ἀνύπανδρο κορίτσι, χωριστὰ γιὰ νεονύμφους, ἀκόμα καὶ γιὰ τὸν παπᾶ).

Ἐγραψα τοὺς στίχους, κατὰ τὸ δυνατόν, ὅπως λέγονταν τραγουδιστὰ. Τὰ τραγούδια αὐτὰ ἦσαν πολλὰ (πάνω-κάτω 20), ἀλλὰ τόσο παρεφθαρμένα, ἴσως ἀπὸ τὸ χρόνο, ποὺ δὲν εἶναι δυνατό νὰ βγάλῃ νόημα κανεὶς.

Ἴδου μερικὰ ἀπ' αὐτά, ποὺ γιὰ τὴν καλύτερὴ ἀπόδοση τὰ γράφω μὲ λατινικοὺς χαρακτήρες.

1

Cenaikalenavrinji kale

Mirana novlanovluzare

Cetoramerjia tora ghiour ghinina ghourghounaparistofili

Gourgoulimoiyherakin

cenavlojerakin

ghourghounaparistofili

Mivrihevrivevrintsi

Kiandroukakivoidonajia

Nismamveloperasso

Nismamvelo

Ghourghoucialekiafto

Printonatoflambo

Flambourassiboucilaki

Pombianiaapothano

Pombiania

Stapaliana

2

Ninandrojinitisiri
Moikalistaghourghourata
Statinghratistanajia
vivliostanajia
Stamastofilikori
Jianissoplikori
Jianikikirkostimetro
Marghalidroni
Marghalintaspirti

3

Noumaremikrotsikidikrano
Kranostalaimirano
Stefanojioustroughano
Stefanoliumou - Lioumouskroumou

4

Ninargholimoigherakin
Moissenavrogherakin
Ghourghounaparistofili
Mivrihevrihevrintsi
Kiandroukassivoidonajia
Mivrihevrihevrintsi
Nismamveloperasso
Nismamveloghourghoussiale
Kiaftoprinnatoflambo
Flambourassiboussilaki
Pombianiastapothano
Pombianiastapoliano

5

Ninarfininanandrokinissi
Ninastratissirojissi
Ninaavaggelismo
Papapassofentissi

6

Noumiremikrotsitsidihranou
Hronoustaraissitanikranou
Mikromikromargharitonomarghari

Dinispifidikratipoidilaghghiourghini
Noudianadiplossaïvidi
Kiandroumoutoukirioulaspiti
Thignidopotirli
Papassoufindi

Kiantamossikiriou

Ἴδου καὶ μερικά τραγοῦδια τοῦ χωριοῦ γιὰ τὸ γάμο τους :

1

Ἦ μετάφραση

Οὔνα λιλίτσα

Οὔνα λιλίτσα ἀρόσσια
Τὸν γκαοδίνα ἀξιάνα
Ντάη, ντάη, ντάντα ἀμιά (δίς)
Κοῦμ ονὶ φάκ(ου) σουαρούπ(ου)
Μπιλιάϊα βὰ σννὶ ἀδοῦκ(ου)
Ντάη-ντάη-ντάντα ἀμιά. (δίς)
Σσὶ πίστα ἀβλία σουαρούκ(ου)
Τζόνε σι ἀννιορζιάσκα
Φιάτε σὶ ἰσονσιάσκα.

Κόκκινο λουλούδι

Ἔνα λουλούδι κόκκινο
Σὲ κῆπο ξένο,
Γζυκειά μου μάνα! (δίς)
Πῶς θὰ μπορέσω νὰ τὸ κόψω,
Τὸν μπλεῶ μου θὲ νὰ βρω,
Γζυκειά μου μάνα! (δίς)
Θὰ τὸ ρίξω πάνω ἀπ' τὴν ἀελλή,
Παλικάρι θὰ μυρίση
καὶ κορίτσι θὰ ἀρραβωνιαστῆ.

2

ᾠ! λέλε γιάτα τσὶ νντίκάτσα μάτα.
ᾠ, νουὸ μῆν κάτσα ννῆ τσιβὰ ννὶ τζίτσε.
Μὰ μὶ πιτρεάτσε τι οὔνα ἄπα ἀράτσε
ὦ! ἄπα ἀράτσε νουὸ σστίον γιονσισβονάμε,
ὦ! σοῦμ τσιτάτε τοῦ λιβάδε βιάδε.
ᾠ! σι αμινάρα τρέη τουφέκι ἀνάλτε.
ᾠ! σβατανάρα τρέη τζόννι, τζόννι παρματέφτσι!
ᾠ! ἀτσέλ κάμα μάολε τζίσε:
«ὦ λελε ντάντο!»
ᾠ Ατσέλ ννιουλτζουκάνλλιον τζίσε:
«ὦ λελε μβιάστα!»
ᾠ Ατσέλ καμαννίκλον τζίσε:
«λέλε γιάτα!»
Φιάτα ἰσονσίτα σσνὶ ννκιρδασίτα.

Ἦ μετάφραση

ᾠ! ἔμορφη κόρη

ᾠ! ὄμορφη κόρη, γιατί ἡ μάνα σου σὲ μαλώνει;
 ὦ! δὲ μὲ μαλώνει, οὔτε κἄν τίποτε μοῦ λέει,
 Μόνο μὲ στέλνει γιὰ ἓνα νερό, κοῦο νερό!
 ᾠ! Κοῦο νερό δὲν ξέρω ποῦ πηγάζει
 ᾠ! Κάτω ἀπὸ λόφο, σὲ χλοερὸ λιβάδι!
 ᾠ! ἀκούσθηκαν δυνατὲς τρεῖς τουφεκιές.
 Σκοτωθῆκαν τρεῖς ἐμπόροι, τρία ὄμορφα παλικάρια!
 Ὁ μεγαλύτερος ἀναστενάζοντας λέει:
 «Μάνα μου!»
 Ὁ μεσαῖος ἀναστενάξε καὶ λέει:
 «Γυναίκα μου!»
 Κι ὁ τρίτος ὁ μικρότερος βογγώντας λέει:
 «Καημένο μου κορίτσι!
 Κορίτσι ἀρραβωνιασμένο, μὲ τὸ γάμο μὴ ἐδλογημένο!»

3

Ννίκα γνὶ μὶ βρούτσι
 Ννίκα μι λουάτσι.
 Τζόνε κάρα σ' φουτζα
 Μίνι ιουὸ βὰ σμαλάτσι!

Μικρούλα μ' ἀγάπησες,
 Μικρούλα μὲ πῆρες.
 Ἄνδρα μου, ἄμα φύγης
 Ἐμένα ποῦ θὰ μ' ἀφήσης;

4

Γιανταριαντῆ
 Γιανταριαντῆ ντασοῦρα ἀμιά.
 Κα μὰ γίνε ζαῆρ¹ στὴ λλιά.
 Κάρα σμι λλιά κατιουὸ σμίδα.
 —Τουὸ Μούντσηλλ ντὶ μὲσσ λῆη χίλια ἀμιά.
 —Ντάντα ἀμιά τσι ννι φιτσέτσι;
 Τζόνε ντιλάρτε ννι διντέτσι!
 —Τάσννι χίλια ἀμιά.
 Κὰ κὰ τζόνιλε ἀτάου νου ἄρε ιουβά!

Ἡ μετάφραση

ᾠΟμορφὴ μου χαϊδεμένη ξύπνα!
 Γιατ' ἔρχεται ὁ ἀνδράδελφος (κύρης) νὰ σὲ πάρῃ!
 —Ἄν μὲ πάρῃ, ποῦ θὰ μὲ πάῃ;
 —Πέρα ἀπ' τὰ ψηλά βοννά, κόρη μου.
 —Μάνα μου, μάνα, τί μοῦ κανες;

1. Ζαῆρ, ἀρχ. δαῆρ = ἀνδράδελφος.

Ἄνδρα πολὺ μακριὰ μούδωκες!
 —Σώπα, κόρη μου γλυκειά,
 Σὰν τὸ δικό σου ἄνδρα,
 ἄλλος στὸν κόσμο δὲν ὑπάρχει.

5

Τσὶ μουςσάτε φιάτιλε
 Τσὶ μουςσάτε φιάτιλε
 Φιάτιλε σσὶ νβιάστιλε
 Κάντον γιν' σαρμπιατόριλε
 Ντὶ σι νβέσκον ἀρομάτιλε!
 Τζόνλλι τρέκ(ου) κάλε, σσὶ σφράγγου,
 Κουὸ φλουριάλε πρὶ κιέπτου.
 Τσὶ συνβρίνα φιάτιλε;
 Κάνδον ἀτζούγκου ἀξιάνιλε;
 Ντι λὰ φούγγ(ου) τζόνλλι,
 —Τζόνλλι φούγγ σσι νάσε πλάγγου
 Σσὶ πάλμιλε μά σσὰ λι φράγγου!
 Πὰν κὰν σάντου ἀξιάνιλε
 Μπάτε, Ντουάμνε, μπάτιλε.

Ἡ μετάφραση

Τί ὄμορφα κορίτσια,
 Τί ὄμορφα κορίτσια!
 Οἱ νύφες καὶ τὰ κορίτσια,
 Ὅταν ἔρχονται οἱ γιορτές,
 Στολίζονται μὲ τὰ καλά τους.
 Μπροστὰ στοὺς νιὸς ποὺ διαβαίνουν
 Μὲ τὰ φλουριά στὸ στήθος
 Περιήγανα περνοῦνε.
 Γιατ' εἶν' ἀνταρσιασμένα τὰ κορίτσια;
 Τὰ κορίτσια κι οἱ νύφες;
 Φθάνει ὁ καιρὸς τοῦ ξενητεμοῦ,
 Φεύγουν τὰ παλικάρια. Φεύγουν.
 Τὰ παλικάρια ξενητεύονται
 Κι αὐτὲς κλαῖνε γοερά,
 Κλαῖνε καὶ τὰ χέρια χτεποῦνε.
 Ὅσπου ὑπάρχει ἡ ξενητεία καὶ θρηνοῦνε,
 Θεέ μου, ἀφάνισε τὴν ξενητεία,
 Ἀφάνισέ τη!

6. Καὶ ἄλλο γιὰ τὴν ξενητιά

Σκουάλα νβιάστα

Σκουάλα νβιάστα, κα βὰ σνι φέγγ,

Νκλό, ντιπάρτε βὰ σμι δούγγ.

Σκουάλα, ντάνι τρέιλε πιστόλε,

Σ'ννί λι πότοτον, μπλίνε, γκραιάλε,

Τρέιλε ούαρε σι σ'χαρισέσκα,

Σσι σ' ἀμίν οὔνα πιστόλα

Σσι ντροντονιάσκα τούτα χουάρα.

Σσι σ' ἀμίν ντι ντάουα ὦρι

Σσι σμι ἄβντα μούντσι σσι ννιόρι.

Σσι σ' ἀμίν σσι λά τρέϊ ούάρα

Σσι σμι πλάγκα τούτς δίν χουάρα.

—Οὔμπλιτσο, λάϊ τζόνε ἀλέπτον,

Τὰ σννιαμίν οὔνα πιστόλα

Σσ νοῦ ννιαρμάν(ον) φάρα τίνι ν χουάρα.

Ἡ μετάφραση

Σήκω γυναίκα, γιατί φεύγω,

Μακριὰ πολὺ-πολὺ μισεῖω,

Σήκω, δός μου τὰ τρία πιστόλια

Νὰ τὰ φορέσω βαρεῖα γεμάτα!

Τὰ τρία νὰ πρόπουνε καλὰ

Καὶ θὰ ρίξω μιὰ τουφεκιά,

Θὰ τραντάξῃ ὅλο τὸ χωριό.

Νὰ ρίξω καὶ δυνὸ φορὲς

Νὰ βοηθήζον βονὰ καὶ λαγκαδιές!

Θὰ ρίξω καὶ τὴν τρίτη

Ἔλ' ἢ χώρα νὰ μὲ κλάρη!

—Γέμισέ τα, παλικάρι μ' διαλεχτό,

Θὰ ρίξῃς μιὰ τουφεκιά

Νὰ μὴ μείνω δίχως ἐσένα στὸ χωριό.

Τὸ παρακάτω τραγοῦδι, ὅπως διεπίστωσα, τὸ τραγουδοῦν καὶ σ' ἄλλα βλαχοχώρια, ὡς τὸ Μεγάροβο, Τύρνοβο, Νιζόπολη, Πισσοδέρι καὶ Νέβεσκα (Νυμφαῖο). Δὲν γνωρίζω ἂν τὸ τραγουδοῦσαν κι ἄλλοι.

7. Νοῦ νντι αράδε φιάτα ννίκα,

Τὰ σι γίν' λά ννή (δὶς).

—Λὰ ννή ἄρε μούντε ἀνάλτου,

Σσι νου βὰς πότες σλοὺ τρέτς (δῖς)
 —Πιτουρνίζιλλια βὰ σμί φάκου
 σσι μίνη λὰ βόη βὰ σγίνου.
 —Νοὺ ντ' ἀράδε φιάτα ννίζα
 σσι νου γιν' λὰ νόη.
 Λὰ νόη ἄρε μπάλτα μάρε,
 Σσι νου βασ' πότες σου τρέτς.
 —Πέσκου μάρε βὰ σμί φάκου
 Σσι μίνη λὰ βόη βὰ σγίνου!
 —Νοὺ νντι ἀράδε φιάτα ννίζα
 Τὰ σί γιν' λὰ νόη,
 Λὰ νόη ἄρε σουάκρα ἀράουρα
 Σσι νου βασ' πότες τὰ στρέτς!
 —Σουάκρα ἀράουρα σσι μβιάστα μπουνα,
 Ντάουλε βασ' τριτσέμ,
 Σσι μίνη λὰ βόη βὰ σγίνου.

Ἡ μετάφραση

Μὴ γελιέσαι, μικρὸ κορίτσι,
 Γιὰ νᾶλθης σὲ μᾶς.
 Ἄνάμεσά μας εἶναι βοννὸ ψηλὸ
 Καὶ νὰ περάσης δὲ θὰ μποοῖς!
 —Πέριδικα θεὸ νὰ γενῶ
 καὶ τὸ ψηλὸ βοννὸ θὰ διαβῶ,
 Κι ἐγὼ σὲ σᾶς θὰ ῥθῶ.
 —Μὴ γελιέσαι, μικρὸ κορίτσι,
 Νᾶλθης σὲ μᾶς.
 Ἄνάμεσά μας εἶναι λίμνη μεγάλη.
 —Ψάρι μεγάλο θὰ γενῶ
 Κι ἐγὼ σὲ σᾶς θεὸ νὰ ῥθῶ.
 —Μὴ γελιέσαι, μικρὸ κορίτσι,
 Νᾶλθης σὲ μᾶς.
 Σὲ μᾶς εἶσαι πεθερὰ κακιὰ
 Καὶ νὰ περάσης δὲ θὰ μποοῖς.
 —Πεθερὰ κακιὰ, καλὴ νύφη,
 Οἱ δνὸ μας θὰ περάσωμε
 Κι ἐγὼ σὲ σᾶς θὰ ῥθῶ.

Δ'. ΜΕΡΙΚΑ ΑΠΟ ΤΑ ΕΠΩΝΥΜΑ ΚΑΤΟΙΚΩΝ ΤΗΣ ΜΠΕΛΛΑΣ

Ἄφέντου ἢ Παπᾶ — Βάλκου ἢ Μπάλκου — Βερούσης — Βέσιας — Γεωρ-
 γάνιου — Γιάννου — Γκίκας — Γκιούρης — Γκιόκου — Γκόζιου — Γροσ-

δάνης — Δάλβου ἢ Ντάλβας — Δήμου — Δημήτρη — Δέμης — Δούκας — Κιόσας — Κιούρου — Κίζιας — Κελέσιου — Κωστόνιου — Κώτσιας — Λιάμπρου — Μαρένας — Μαζάτου — Μάρκη — Μάρκου — Μάχος — Μαρκουλέτσου — Μπέλιας — Μισάρας — Μπουλάσιου — Νανούσης — Νάης — Νάνου — Νίτσου — Ντούσιας — Οὔνας — Οὔκου — Οὔαϊα — Οὔκας — Πάνου — Παντέκης — Πίντου — Πύρας — Ράμη — Ράφτη — Σιούτας — Σκάκας — Σέρμπου — Σκούρτα — Τάρτσας — Τοπάλης ἢ Τοφάλου¹ — Τσέτση — Τσόντη — Τσόμπας — Χοβδάρης. Κάθε ἐπώνυμο ἀντιπροσώπευε 10-15 οἰκογένειες, οἱ ὁποῖες διακρίνονταν ἀπὸ τὸ κύριο ὄνομα πάππου ἢ πρόπαππου.

Ε'. ΛΙΓΑ ΓΙΑ ΤΗ ΛΙΜΝΟΛΕΚΑΝΗ ΑΧΡΙΔΟΣ-ΣΤΡΟΥΓΑΣ

Χωρὶς νὰ ἔχω καμιά εἰδικότητα ἢ κατάρτιση, παρὰ μόνον μὲ τὶς στοιχειώδεις γνώσεις καὶ τὴν πείρα τῆς ζωῆς ἀπὸ τὰ νεανικά μου χρόνια, γράφω λίγα, πὺ ἀφοροῦν γενικὰ τὴν περιφέρεια Ἄχριδας-Στρούγας. Ἄν τὰ ὅσα γράφω εἶναι ὀρθά, ἄς τὰ κρίνουν οἱ εἰδικοί.

Ἡ λιμνολεκάνη τῆς Ἄχριδας εἶναι στὸ βορειοδυτικὸ τμήμα τῆς Μακεδονίας. Δασσαρητῖα λεγόταν ἄλλοτε. Ἐπὶ τουρκοκρατίας στὴ γεωγραφία, πὺ διδασκόμαστε στὰ σχολεῖα, δὲν ξεχωριζόταν ἀπὸ τὴ Μακεδονία. Σύμφωνα πρὸς τὰ βορειοδυτικὰ τῆς Μακεδονίας εἶναι τὸ σημερινὸ βουνὸ Γιαμπλάνιτσα (ὕψ. 2.259 μ.) καὶ πρὸς βορρᾶν καὶ βορειοδυτικὰ τὸ ὄρος Σκάρδος.

Ἡ λιμνολεκάνη τῆς Ἄχριδος περικλείεται πρὸς ἀνατολὰς ἀπὸ τὴν ὄροσειρὰ Πέτρινο, Γκαλίτσιτσα, Μαλισάτ (Μάντεσεκ), πὺ τὴ χωρίζουν ἀπὸ τὸ ὑψίπεδο τῶν λιμνῶν Πρεσπῶν (Μεγάλης-Μικρῆς) καὶ τοῦ κάμπου Ρέσνας. Πρὸς τὰ δυτικὰ ἀπὸ τὴν ὄροσειρὰ Γιαμπλάνιτσα-Μπέλιτσκο Μπάρδο, στὰ νότια τοῦ ὁποῖου βρίσκεται ἡ διάβαση Κιάφα-Θὰν πρὸς τὴν Ἄλβανία καὶ παρακάτω τὸ βουνὸ τῆς Μόκρας. Πρὸς νότο ἀπὸ τὰ ὑψώματα Ὅσιου Ναοῦμ τῆς περιφερείας Πόγραδετς Ἄλβανίας. Πρὸς βορρᾶν εἶναι τὰ ὑψώματα τῆς Μαλεσίας κι ἡ Δέβριτσα.

Τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς λεκάνης Ἄχριδας καταλαμβάνει ἡ λίμνη Λυχνίτις ἢ Λυχνιδός, ὅπως λεγόταν ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους. Ἡ λίμνη αὐτὴ εἶναι ἡ δευτέρη τῆς Βαλκανικῆς μὲ μῆκος ἀπὸ νότον πρὸς βορρᾶν 30 περίπου χιλιομέτρων καὶ πλάτος 15-20 χιλιομέτρων. Ἔχει μέσα καὶ πηγές, ἐρχόμενες ὑπογείως ἀπὸ τὴ μεγάλη λίμνη τῆς Πρέσπας, κοντὰ στὴ Μονὴ

1. Τὸ ἐπώνυμο Τοπάλης ἀναφέρεται πρὸ τῆς κατακτίσεως τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Γι' αὐτὸ ἡ οἰκογένειά μου εἶχε καὶ τὸ ἐπώνυμο Τοφάλου, παράγωγο ἀπὸ τὸ Τόφαλος (δυνατὸς εὐσωμος).

Οἱ οἰκογένειες τῶν ἐξισλαμισθέντων (ὀλιγαριθμῶν) Βλάχων διατήρησαν οἱ περισσότερες τὰ πρὸ τῆς ἐξισλαμίσεως ἐπώνυμα, ὡς Σκούρτα, Μάλτση, Μπαῖμα, Δέμη, Ράμα κ.ά.

τοῦ Ὁσίου Ναοῦμ. Βρίσκεται σὲ ὑψόμετρο ἐπάνω ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τῆς θάλασσας 687 μ. μὲ ἐπιφάνεια 277 τετρ. χιλιομ. Τὸ μέγιστο βάθος τῆς λίμνης φθάνει τὰ 286 μέτρα. Ἡ διαύγεια τοῦ νεροῦ τῆς λίμνης, ὅπως λέγεται, παραβάλλεται μὲ τὴν τῆς λίμνης Γενεύης. Ἐχει 18 εἰδῶν ψάρια, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ὀνομαστότερα εἶναι οἱ πέστροφες τριῶν λογίων. Σήμερα τὰ $\frac{5}{7}$ τῆς παραλιμνίου ὄχθης ἀνήκουν στὴ Γιουγκοσλαβία καὶ τὰ $\frac{2}{7}$ στὴν Ἀλβανία.

Στὴ βορειοανατολικὴ ὄχθη τῆς λίμνης βρίσκεται ἡ πόλη Ἀχρίδα ἢ Ὀχρίδα, ἡ ἀρχαία πόλη Λυχνιδὸς τῶν Δασσαρητῶν, ὅπως γράφεται στὴν ἱστορία, ἐνῶ χωριὸ Λὺν ὑπάρχει καὶ σήμερα στὸ δυτικὸ μέρος τῆς λίμνης, κοντὰ στὴ διάβαση Κιάφα-Θάν. Ἡ Ἀχρίδα ἔχει σήμερα περὶ τὶς 20 χιλιάδες κατοίκους καὶ προσελκύει κατὰ τοὺς θερινοὺς μῆνες πολλοὺς τουρίστες. Γιὰ τὴν πόλη αὐτὴ ἔχουν γραφῆ πολλὰ καὶ περιττὸν εἶναι νὰ ἀσχοληθῶ μὲ οἰοδῆποτε ἄλλο γεωγραφικὸ ἢ ἄλλο στοιχεῖο.

Ἀπὸ τὸ βόρειο μέρος τῆς λίμνης πηγάζει ὁ Μαῦρος Δρίνος, ποῦ ἀπ' ἐδῶ διατρέχει τὸ βορειοανατολικὸ μέρος τῆς Ἀλβανίας καὶ συναντώντας τὸ Λευκὸ Δρίνο χύνονται μαζὶ στὸ Ἀδριατικὸ Πέλαγος. Στὸ στόμιο, ὅπου βγαίνει ἀπὸ τὴ λίμνη, βρίσκεται ἡ πόλη Στρούγα (=στομία-στραγγὸς-stri-cus). Αὐτὴ διχάζεται ἀπὸ τὸν Δρίνο σ' ἀνατολικὸ καὶ δυτικὸ τμήμα (εἰκ. 7). Τὸ βάθος τοῦ ποταμοῦ, κατὰ τὴ διαδρομὴ του ἀπὸ τὴ λίμνη, διὰ μέσου τῆς πόλεως καὶ πέραν αὐτῆς, εἶναι ἕως 3 μέτρα καὶ τὸ πλάτος περὶ τὰ 4-5 μέτρα. Ἡ σημερινὴ πόλη συνδέεται μὲ τρεῖς γέφυρες. Ἐπὶ τουρκοκρατίας ὑπῆρχε μία ξύλινη γέφυρα, πάνω στὴν ὁποία βρίσκονταν κουρεῖα μὲ Τούρκους κουρεῖς καὶ μεγάλη ξύλινη πλατεῖα σκάλα. Ἀπὸ τὴ σκάλα αὐτὴ ὑδρευόταν ὅλη σχεδὸν ἡ πόλη ἀπὸ τὸ Δρίνο, γιατί δὲν ὑπῆρχαν φρέατα, ἐνῶ ἀπὸ ἐτῶν σήμερα ἔχει καλὸ νερὸ ἀπὸ ἀρτεσιανὰ φρέατα. Στὸ ἀνατολικὸ τμήμα τῆς Στρούγας κατοικοῦσαν ἐπὶ τουρκοκρατίας ἀποκλειστικὰ Τοῦρκοι καὶ λίγοι Ἀρβανίτες. Στὸ δυτικὸ τμήμα τῆς πόλεως ἦσαν χριστιανοί. Σήμερα, ποῦ οἱ πλεῖστοι Τοῦρκοι ἔχουν μεταναστεύσει στὴν Τουρκία, κατοικοῦνται καὶ τὰ δύο τμήματα ἀπὸ χριστιανούς Σλάβους, Βλάχους καὶ ἀπὸ Ἀρβανίτες (μουσουλμάνους) καὶ Γύφτους.

Ἡ Στρούγα στὴν τουρκοκρατία ἦτο μεγάλο ἐμπορικὸ κέντρο, γιατί ἐκτὸς τῶν κατοίκων τῆς περιφέρειας τῆς ἔρχονταν στὴν ἀγορὰ τῆς καὶ ἄλλοι ἀπὸ τὶς ἀρβανίτικες περιοχὲς Τσερμενίκα, Ράιτσα καὶ Μόκρα. Ἡ ἀγορὰ τῆς ἦτο σπουδαιότερα τῆς Ἀχρίδας. Ὅλοι σχεδὸν οἱ ἔμποροι μανιφατούρας ἦσαν ἀπὸ τὴν Ἄνω Μπεάλα.

Ἐως τὸ 1912 ἡ Σ τ ρ ο ὕ γ α ἐπὶ τουρκοκρατίας ἦταν ἄσημη κομὸπολη μὲ πληθυσμὸ ἕως 3-4.000 κατοίκους, ἀπὸ τοὺς ὁποίους οἱ μισοὶ ἦσαν Τοῦρκοι (τουρκόφωνοι), Ἀρβανίτες, Γύφτοι κι οἱ ἄλλοι Βούλγαροι, Ἑλληνες σλαβόφωνοι ἢ βλαχόφωνοι. Ἦταν ὁμως, ὅπως ἀναφέρω παραπάνω, σπουδαῖο ἐμπορικὸ κέντρο.

Μέχρι τοῦ 1876 στὴ Στρούγα καὶ σ' ὅλη τὴν περιοχὴ τῆς Ἀχρίδος εἶχαν ἑλληνικὰ σχολεῖα καὶ ἑλληνικὲς ἐκκλησίες. Ὅλοι οἱ κάτοικοι ἦσαν συνδεδεμένοι μὲ τὴν ὀρθόδοξη χριστιανικὴ θρησκεία καὶ ἐλάμβαναν ἑλληνικὴ μόρφωση στὰ σχολεῖα, ἀνεξάρτητα ἂν καὶ πολλοὶ ὀμιλοῦσαν τὸ λεγόμενον σλαβικὸ ἰδίωμα. Τὸ σλαβικὸ αὐτὸ ἰδίωμα σήμερα ἔχει ἀλλάξει σὲ πολλὰ, δὲν

Εἰκ. 7. Οἱ ἐκβολὲς τοῦ ποταμοῦ Λοίνου στὴν πόλη Στρούγα

εἶναι τὸ ἴδιο μὲ τὸ παλαιό, τὸ ὁποῖο ἦταν ἓνα γλωσσικὸ ἰδίωμα ἀνάμικτο ἀπὸ σλαβικὲς λέξεις, πάμπολλες παρεφθαρμένες ἑλληνικὲς, τουρκικὲς καὶ ἄρβανίτικες. (Γιὰ τὴ γλώσσα αὐτὴ ἔχει συγγράψει πρὸ πολλοῦ σχετικὸ λεξικὸ ὁ γυμνασιάρχης Τ σ ι ο ὑ λ κ α ς, ἀπὸ τὰ μέρη τῆς Καστοριάς).

Ὁ Γάλλος Victor Bérard περιοδεύσας στὴ Μακεδονία ἀναφέρει στὸ βιβλίον του «La Turquie et l' Hellénisme contemporain», β' ἔκδοσις, σελ. 125, ὅτι τὸ 1892 συνάντησε στὴν περιοχὴ Ἀχρίδος σλαβόφωνο, ὁ ὁποῖος τοῦ εἶπε κατὰ λέξιν, «οἱ πατέρες μας ἦσαν Ἕλληνες καὶ κανέννας δὲ μιλοῦσε γιὰ Βουλγάρους».

Τὸ ἑλληνικὸ σχολεῖο τῆς Μονῆς τοῦ Ὁσίου Ναοῦμ Ἀχρίδος ἕως τὸ 1890 περίπου ἦταν φυτώριο, ποῦ ἐβγαζε ἐγγραμμάτους μὲ στοιχειώδεις βέβαια γνώσεις. Ἀπ' αὐτοὺς ἄλλοι ἐπιδίδονταν στὸ διδασκαλικὸ ἐπάγγελμα, ποῦ ἐξασκοῦσαν στὰ περίχωρα, καὶ οἱ περισσότεροι στὸ ἐμπόριο. Στὰ πρῶτα φύλλα τοῦ Ψαλτηρίου καὶ τῆς Ὀκτωήχου, ποῦ χρησίμευαν γιὰ τὴν πρώτη ἀνάγνωσις, ἀναγράφονταν μὲ κεφαλαῖα καὶ μικρὰ κόκκινα γράμματα τὰ 24 γράμματα τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης.

Ὅσοι ἀπὸ τοὺς ξενοφώνους μάθαιναν ὀπωσδήποτε γραφὴ καὶ ἀνάγνωσις καὶ δὲν ἤξεραν καλὰ τὴν ἑλληνικὴ γλώσσα ἔγραφαν στὴν ἀλληλογραφία

καὶ στὶς ἄλλες γραφικὲς ἀσχολίες τῆ μητρικῆ τους γλώσσα μὲ τὰ ἑλληνικὰ στοιχεῖα.

Στὴ Στρούγα δίδαξε στὸ ἑλληνικὸ σχολεῖο τῆς τὸ 1838 ὁ σπουδαῖος τότε δάσκαλος Δημήτριος Μιλαδινίδης, ὁ πολὺς ἔπειτα ἀρνησίπατρις Μιλαδίνωφ. Ὁ πάππος του, ὅπως πληροφορήθηκα ἀπὸ ἠλικιωμένους κατοίκους τῆς Στρούγας, ἦταν Ἡπειρώτης τὴν καταγωγή. Ἐξασκουσε τὸ ἐπάγγελμα τοῦ ἀγγειοπλάστη. Φαίνεται ὅτι θὰ κατέφυγε στὰ μέρη ἐκεῖνα ἀπὸ τὰ πρῶτα χρόνια τοῦ Ἄλῃ πασᾶ μαζί μὲ ἄλλους δικούς μας Κουτσοβλάχους. Ὁ υἱὸς τοῦτου λεγόταν Χρῆστος, πατέρας τῶν δύο περίφημων ἀδελφῶν Δημήτρη καὶ Κωνσταντίνου Μιλαδινίδου-Μιλαδίνωφ κατόπιν. Κι αὐτὸς ἐγκατεστημένος στὴ Στρούγα ἐξασκουσε κληρονομικὰ τὸ ἐπάγγελμα τοῦ πατέρα του, δηλ. τοῦ ἀγγειοπλάστη. Νυμφεύθηκε γυναίκα γηγενῆ ἀπὸ σλαβόφωνη οἰκογένεια τοῦ Μάτη, ὕστερα καὶ σήμερα Μάτ ε φ.

Ὁ πατέρας λοιπὸν τῶν ἀδελφῶν αὐτῶν Μιλαδινίδη-Μιλαντίνωφ Χρήστος, ἔχοντας ἀσφαλῶς συγγενεῖς στὰ Γιάννενα καὶ θεῖο στὸ Βεράτι Ἄλβανίας, ἔστειλε μὲ δαπάνη τοῦ θεῖου τὸ μεγαλύτερο γιου τοῦ Δημήτριο, ὕστερα ἀπὸ φοίτηση στὸ σχολεῖο τοῦ Ὁσίου Ναοῦμ, νὰ σπουδάσῃ στὴ Ζωσιμαία Σχολῇ Ἰωαννίνων. Ἀπὸ τῆ Σχολῇ βγῆκε ὁ Δημήτριος μὲ ἄριστες ἐπιδόσεις στὰ ἑλληνικὰ καὶ στὰ ἀρχαῖα συγγράμματα. Τὸν ἀδελφὸ του Κωνσταντῖνο σπούδασε ἐπίσης ὁ ἴδιος Δημήτριος στὴ Ζωσιμαία Σχολῇ καὶ στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν, ὅπου σπούδασε φιλολογία. Αὐτὸς ἀναδείχθηκε ποιητῆς καὶ τὰ ποιήματά του γράφηκαν στὴν ἑλληνικῇ.

Καταγωγή λοιπὸν τῶν ἀδελφῶν αὐτῶν ἦτο ἀπὸ πατέρα Ἡπειρώτη καὶ μητέρα σλαβόφωνη τῆς οἰκογενείας Μάτη. Ἡ τελευταία αὐτῆ οἰκογένεια ὑφίσταται καὶ σήμερα στὴ Στρούγα μὲ τὴν ἐπωνυμία Μάτ ε φ. (Πιθανῶς κι αὐτὴ ἡ οἰκογένεια νὰ ἐκσλαβίσθηκε στὴ γλώσσα, γιατί μὲ ἐπωνυμία τέτοιες οἰκογένειες ἑλληνικὲς ὑπῆρχαν στὴν περιφέρεια Στρούγας-Ἀχρίδος).

Δὲν ἐξακριβώθηκε γιὰ τὸν πάππο τῶν Μιλαντίνωφ ἢ ἡ γυναίκα του ἦταν ἑλληνόφωνη ἢ βλαχόφωνη καὶ τὸ ὄνομά του. (Ἔνας ἐκ τῶν παρισταμένων συμπατριώτης μὲ τὸν πληροφοριοδότη μου ἐξέφρασε τὴν ἐκδοχῇ ὅτι ὁ πάππος τῶν Μιλαντίνωφ θὰ λεγόταν Μελᾶς Ντίνος. Κύριο ὄνομα συνηθέστατο σλαβικὸ ἐπικρατεῖ τὸ «Μί λ α ν» (Ἀγάπιος ἑλληνικό). Τὸ Μελᾶς Ντίνος θὰ μεταβλήθηκε σὲ «Μιλαντίνωφ»).

Κατὰ τὴ βιογραφία τοῦ Δημητρίου Μιλαντίνωφ, ὕστερα ἀπὸ διδασκαλία στὸ ἑλληνικὸ σχολεῖο στὴν πατρίδα του Στρούγα, δίδαξε στὸ ἑλληνικὸ σχολεῖο τῆς Ἀχρίδος. Ἐκεῖ τὸ 1845 τὸν ἐπισκέφθηκαν οἱ δύο Ρῶσοι μοναχοὶ (;), προπαγανδιστὲς τῆς πανσλαβιστικῆς ιδέας Βί κ τ ω ρ Γ ρ η γ ὀ ρ ο βί τ ς καὶ Θε ὀ δ ὠ ρ ο ς Ο ὕ σ π ἔ ν σ κ η. Αὐτοὶ πιθανῶς, ἢ μᾶλλον κατὰ τὴ γνώμη μου, ὡς συμπεραίνω ἀπὸ τὰ ὅσα περιγράφω γιὰ τὸ γεγονός τοῦ πατέρα μου τὸ 1888 (τὸ ἐκθέτω στὸ κεφ. «Λίγα ἱστορικὰ τοῦ χωριοῦ») καὶ ἀπὸ

τὸ ὅ,τι προήλθαν ἀπὸ τῆ μονῆ Ζωγράφου Ἁγ. Ὁρους), ὅπου παρέμειναν γιὰ ἐλάχιστο χρόνο γιὰ νὰ καλύψουν τὴν πραγματικὴ ἰδιότητά τους, ἦσαν Ρῶσοι ἀξιωματικοὶ εἰδικὰ ἐκπαιδευμένοι στὴν πανσλαβιστικὴ προπαγάνδα. Ὁ μὲν πρῶτος Β. Γρηγόροβιτς ἦτο ἀνώτερος στὸ βαθμὸ καὶ ὁ δευτέρος ἀπλῶς ἀκόλουθός του, γιὰτὶ στὸ σλαβικὸ βιβλίον γιὰ τὸν Δ. Μιλαντίνοφ μόνον γιὰ τὸν Γρηγόροβιτς ὑπάρχει ἐκτενὴς περιγραφή γιὰ τὴ δράση, ἐνῶ ὁ Οὐσπένσκι δὲν ἀναφέρεται ἢ μόνον ὅτι ἦτο συνοδός του.

Αὐτὸς λοιπὸν ὁ Βίκτωρ Γρηγόροβιτς, ἀφοῦ γνωρίσθηκε στὴ Στρούγα καὶ μὲ τὴ μητέρα τοῦ Δ. Μιλαντίνοφ, ἡ ὁποία, ὅπως ἀνέφερα, ἦτο σλαβόφωνη, διέφθειρε μὲ ἀφθονα χρηματικὰ μέσα κι αὐτὸν καὶ τὴν οἰκογένεια τῆς μητέρας του Μάτη ἀπὸ ἐθνικῆς ἀπόψεως. Οἱ πλούσιες παροχὲς τῆς ρωσικῆς προπαγάνδας ἔκαναν τὸν θαυμαστὴ αὐτὸ τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος, ἀκραιφνῆ Ἑλληνα στὸ φρόνημα, νὰ γίνῃ ἀρνησιπατρις.

Κι οἱ δυὸ ἀδελφοὶ Μιλαντίνοφ κι οἱ ἄλλες συγγενικὲς τοὺς οἰκογένειες καὶ ἰδιαίτερα τοῦ Μάτη (κατόπιν Μάτεφ) μὲ τὰ ἀφθονα μέσα ποὺ ἀπέκτησαν συνέτειναν σὺν τῷ χρόνῳ νὰ ἀλλάξῃ τὸ ἐλληνικὸ φρόνημα ἢ πλειοψηφία τῶν κατοίκων τῆς πόλεως Στρούγας καὶ τῆς Ἀχρίδος μὲ τὰ σλαβόφωνα περίχωρά τους. Ἡ οἰκογένεια μάλιστα Μάτεφ ὑπῆρξε ἀπὸ τὶς πρωτεργάτιδες καὶ στὸν μετέπειτα Μακεδονικὸ Ἀγώνα. Μέλη τῆς οἰκογένειάς της ἦσαν ἀπὸ τὰ πρῶτα δρῶντα στὸ βουλγαρικὸ κομιτάτο. Καὶ μέχρι τοῦ 1944 ἔθεωρεῖτο ἀπὸ τὶς πρῶτες οἰκογένειες τῆς Στρούγας.

Στὸν ἐκβουλγαρισμὸ τῆς περιοχῆς Στρούγας-Ἀχρίδος βρῆκαν στὴν ἀρχὴ ἀρκετὴ ἀντίσταση κι ἄρνηση ἐκ μέρους τῶν κατοίκων της οἱ προπαγανδιστὲς τῆς σλαβικῆς ἰδέας μέχρι σχεδὸν τοῦ 1870-1880.

Πιστὲς κι ἀφοσιωμένες στὰ πάτρια μέσα στὴ Στρούγα ἔμειναν, ὕστερα ἀπὸ σθεναρὰ ἀντίσταση στοὺς βουλγαρισάντες, περὶ τὶς 30 οἰκογένειες. Χωριὰ τῆς περιοχῆς δυτικὰ τῆς λίμνης μὲ κέντρο τὴ Ραδοχόσδα, κι ἀρχηγὸ τὸν Ἕλληνα ὄπλαρχηγὸ Δημήτρη Νέστορα, Ραδοχόσδα ὅπως ἀποκαλεῖτο, ὡς καὶ τὰ ἀπόρθητα δίδυμα βλαχοχώρια Ἐνω καὶ Κ. Μπεάλα διατήρησαν ἀκμαῖο τὸ ἐθνικὸ φρόνημα ἕως τὸ 1912.

Δυτικὰ τοῦ Δρίνου ποταμοῦ τὰ περισσότερα, ἢ μᾶλλον τὰ πλεῖστα χωριά, ὡς καὶ τὰ βόρεια τοῦ κάμπου τῆς Στρούγας ἦσαν ἀρβανίτικα· λίγα ἦσαν σλαβόφωνα.

Ὁ κάμπος τῆς Στρούγας, κατὰ τὸ περισσότερο ἐλώδης ἦταν ἀκατοίκητος σχεδόν.

Μὴ ἐκβουλγαρισθέντα σλαβόφωνα χωριὰ βόρεια τῆς Στρούγας, παραληφθέντα ἀπὸ τὴν εἰσχωρήσασα ἐν τῷ μεταξύ σερβικὴ προπαγάνδα, ἐδήλωσαν σερβικὴ ἐθνικότητα. Τέτοιες οἰκογένειες ἦσαν σὰν μειοψηφία στὸ μεγάλο χωριὸ Βέφτσανη καὶ σ' ὀλόκληρα τὰ χωριὰ Ποδγορίτσα, Λαμπούνιστα καὶ μερικὰ ἄλλα. Οἱ κάτοικοι τῶν τελευταίων αὐτῶν χωριῶν, κατὰ

τὴν ἀντίσταση στὴ βουλγαρικὴ προπαγάνδα καὶ τὸ βουλγαρικὸ κομιτάτο, εἶχαν συστήσει ἔνοπλα σερβικὰ σώματα, τὰ ὁποῖα εἶχαν στενὴ συνεργασία μὲ τὰ ἑλληνικὰ ἀνταρτικὰ τοῦ Ἀλέκου Παπαϊωακεῖμ ἀπὸ τῆ Στρούγα καὶ τοῦ Δημήτρη Ραδοχόσδα. Διατήρησαν αὐτὰ τὴν ὀρθόδοξη χριστιανικὴ θρησκεία καὶ ὑπάγονταν ἐκκλησιαστικὰ στὸν Μητροπολίτη Πρεσπῶν καὶ Ἀχριδῶν πού, ὡς γνωστό, ἡ ἔδρα του ἦταν τὸ Κρούσοβο. Ὁ Μητροπολίτης Πρεσπῶν-Ἀχριδῶν κάθε χρόνο ἐπισκεπτόταν κι αὐτὰ τὰ σερβικὰ χωριὰ μαζί μὲ τὰ ἄλλα ἑλληνικὰ τῆς περιοχῆς του.

Μέσα στὴν Ἀχρίδα οἱ Ἕλληνες σὰ μειοψηφία διατήρησαν καὶ τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα, ὀλόκληρη ὅμως σημαντικὴ συνοικία τῆς Βλάχων (βλάχικη συνοικία ἀνατολικά καὶ βόρεια τῆς πόλεως), ἀπὸ ἔλλειψη ἐθνικῆς ἑλληνικῆς ἀντιστάσεως, ἔπесе στὰ δίχτυα τῆς ἀργυρώνητης ρουμανικῆς προπαγάνδας, διατήρησαν ὅμως τὴν ὀρθόδοξη θρησκεία.

Στὰ ἀνατολικά παράλια τῆς λίμνης Ἀχρίδας μέχρι τοῦ Ὁσίου Ναοῦμ 3 ἢ 4 χωριά διατήρησαν τὴν ἑλληνικότητά τους (Πέστανη, Τραπεζίτσα, Κόνσκο, Λουμπάνιτσα). Ἀπ' αὐτὰ τὸ χωριὸ Πέστανη εἶχε διατηρήσει γιὰ πολλὰ χρόνια πρὸ τοῦ 1900 τὴ βλάχικη γλῶσσα (Πέστανι, βλαχικά=τόπος ψαράδων, πέσστι=ψάρια).

Εἰδικὰ μέσα στὴ Στρούγα διατήρησαν ἀκμαῖο τὸ ἑλληνικὸ αἶσθημα περὶ τίς 30 οἰκογένειες μὲ πρῶτες σ' ὅλα τίς οἰκογένειες Παπαϊωακεῖμ-Τσικάρη καὶ Γκοτζαμάνη. (Ἡ οἰκογένεια Παπαϊωακεῖμ ἦταν τῆς αὐτῆς μὲ τὴν Τσικάρη). Ἀπὸ τὴν οἰκογένεια Τσικάρη ἀναδείχθηκε πρωτεργάτης στὴν ἐθνικὴ ἀντίσταση ὁ Ἰωακείμ. Αὐτός, γιὰ λίγο καιρὸ, ὡς διδάσκαλος στὸ ἑλληνικὸ σχολεῖο Στρούγας πρὸ τοῦ 1860 ὑπῆρξε ὑπέρμαχος τῶν ἑλληνικῶν ἰδεωδῶν καὶ κατόπιν καὶ ὡς ἱερεὺς. Τὸν διαδέχθηκε στὸ δασκαλικὸ ἐπάγγελμα ὁ υἱὸς του Ἀγάπιος πού εἶχε γεννηθῆ τὸ ἔτος 1868. Ὁ πατέρας του Παπαϊωακεῖμ εἶχε γεννηθῆ τὸ 1826. Ἀπέκτησε αὐτὸς δώδεκα τέκνα, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ ἑννέα ἄρρενες.

Τοὺς υἱοὺς Παπαϊωακεῖμ ἐγνώρισα στὴν παιδική μου ἡλικία, ὡς καὶ τὸ γερο-Παπαϊωακεῖμ σὲ γεροντικὴ ἡλικία τὸ ἔτος 1906 στὰ 80 περίπου χρόνια του. Ἦταν ψηλός, εὐθυτενὴς παρὰ τὴν ἡλικία του, μὲ γενειάδα μακριὰ καὶ ἐμφάνιση πού ἐνθύμιζε ἱερότητα πατριαρχικῆ.

Ἀπὸ τοὺς υἱοὺς Παπαϊωακεῖμ ὁ δευτέρος, ἂν θυμᾶμαι καλά, ὁ Ἀγάπιος, φοιτήσας στὸ Γυμνάσιο Κορυτσᾶς διδάξε στὸ ἑλληνικὸ σχολεῖο Στρούγας, σὺν διάδοχος τοῦ πατέρα του, ἕως τὸ 1912, ὅποτε, ὡς γνωστό, ἔπαψε ἡ λειτουργία τῶν ἑλληνικῶν σχολείων καὶ ἐκκλησιῶν ἀπὸ τοὺς Σέρβους.

Ὁ Ἀγάπιος Παπαϊωακεῖμ ἀνέπτυξε ἀξιολόγη ἐθνικὴ δράση μαζί μὲ τοὺς ἀδελφούς του καὶ τοὺς ἄλλους συμπατριῶτες του. Πρωτοστάτησε σὲ κάθε ἑλληνικὴ ὑπόθεση μὲ θάρρος ἀξιοσημεῖωτο ἐναντίον τοῦ βουλγαρικοῦ κομιτάτου. (Ὡς ἐρασιτέχνης φωτογράφος εἶχε διακωμωδῆσει τὸν Βούλγαρο

Μητροπολίτη Ἀχρίδος. Σὲ φωτογραφία μὲ τρῖκ, ποὺ εἶχε κυκλοφορήσει σὲ πολλὰ ἀντίτυπα στὴ Στρούγα καὶ τὰ περίχωρα κατὰ μίαν ἐπίσκεψη τοῦ Μητροπολίτου αὐτοῦ τὸ ἔτος 1906, παρέστησε αὐτὸν μὲ κεφάλι ἀρκούδας... Τὴν φωτογραφία αὕτῃ ἐφύλαγε στὸ ἀρχεῖο του).

Ὁ Ἀγάπιος Παπαῖωακεῖμ μετὰ τὸ 1912 καὶ ἕως τὸ 1923 δίδαξε στὰ ἑλληνικά σχολεῖα τῆς Κορυτσᾶς. Μετὰ τὴν ἀπέλαση δὲ ὄλων τῶν ἐλλήνων διδασκάλων καὶ καθηγητῶν ἀπὸ τὴν Κορυτσᾶ ἀπὸ τοὺς Ἀλβανοὺς δίδαξε ἕως τὸ 1928 στὸ Ξυνὸ Νερὸ Φλωρίνης καὶ ἀπὸ τὸ ἔτος αὐτὸ ὡς διευθυντὴς τοῦ Β' Δημοτικοῦ Σχολεῖου τῆς πόλεως Φλωρίνης, ὅπου σὲ ἡλικία 64 ἐτῶν ἀπεβίωσε ἐν ὑπηρεσίᾳ. Ὑπῆρξε καὶ ἀκραιφνῆς πατριώτης, ἀλλὰ καὶ σπουδαῖος ἐκπαιδευτικὸς λειτουργός, κάτοχος πολλῶν παιδαγωγικῶν γνώσεων, ἐγκυκλοπαιδικὸς μὲ θυμοσοφικὲς διαθέσεις, πρᾶος καὶ γλυκὺς στοὺς τρόπους. Εἶχε τὴν ἐκτίμησι καὶ ὑπόληψη ὄχι μόνον τῶν συναδέλφων του ἐκπαιδευτικῶν, ἀλλὰ κι ὅλης τῆς κοινωνίας Φλωρίνης. Ἡ ἀφοσίωσή του στὸ καθῆκον ὑπῆρξε παραδειγματικὴ. Μὲ ἄλλη ἀνυπόφορα στὰ πόδια λίγες ἡμέρες πρὸ τοῦ θανάτου ἔλειψε ἀπὸ τὸ σχολεῖο. (Εἶχα τὴν εὐτυχία νὰ συνεργασθῶ στὸ ἴδιο σχολεῖο στὴ Φλώρινα).

Ἡ οἰκογένεια Παπαῖωακεῖμ ἀνέδειξε καὶ τὸν Ἕλληνα ὄπλαρχηγὸ στὴν περιφέρεια Στρούγας-Ἀχρίδος, τὸν Ἀλέκο. Αὐτός, μὲ τὴν συνεργασία τοῦ ἐπίσης Ἕλληνα ὄπλαρχηγοῦ Δημήτρη Ραδοχόσδα, ἀπὸ τὸ χωριὸ Ραδοχόσδα παρὰ τὸ Λιν (Πυλωνα Λιχνίδου ἀρχαῖο), ἀνέπτυξε πατριωτικὴ δράσι ἐναντίον τῶν Βουλγάρων μὲ ἀπαράμιλλη ἀνδρεία κατὰ τὸν Μακεδονικὸ Ἀγῶνα 1904-1908. Τὸ ἀνταρτικὸ σῶμα τῶν δύο αὐτῶν ὄπλαρχηγῶν εἶχεν ἐξευτελίσει μὲ τὴ δράση του τὸν διαβόητο ἀρχικομιτατζῆ ὅλης τῆς περιφέρειας Ἀχρίδος Πέτρη Τσαοῦλεφ. Τὸ ἀνταρτικὸ αὐτὸ ἑλληνικὸ σῶμα εἶχε στενὴν συνεργασία μὲ τὸ σερβικὸ τέτοιο ἐναντίον τῶν Βουλγάρων.

Τὸ 1913 ὁ Ἀλέκος Παπαῖωακεῖμ μὲ τοὺς ὄπαδοὺς καὶ μὲ ὀμάδα ἐνόπλων Σαρακατσαναίων (ἑλληνοφόνων ποιμένων) στὸ Πέτρινο βουνό, στίς διαβάσεις ἀπὸ Ἀχρίδα πρὸς τὴ Ρέσνα, κατετρόπωσε καὶ ἔτρεψε σὲ ἐπαίσχυντη φυγὴ τὸν διαβόητο ὡς ἄνω ἀρχικομιτατζῆ Π. Τσαοῦλεφ, ποὺ μὲ τὶς συμμορίες του καὶ τὰ λεφοῦσια τῶν Ἀρβανιτᾶδων βάδιζαν νὰ καταλάβουν τὸ Μοναστήρι. Οἱ Σέρβοι εὐρεθέντες τότε πρὸ ἀτάκτων Ἀλβανῶν (οἱ ὅποιοι μὲ τὸ νεοσύστατο κράτος τῶν διεκδικοῦσαν ἐδάφη μέχρι καὶ τοῦ Μοναστηρίου) εἶχαν ἀποχωρήσει μὲ ὀλιγάριθμο στρατὸ ἀπὸ τὴν Ἀχρίδα τὸ Σεπτέμβρη τοῦ 1913. Ὁ Ἀλέκος Παπαῖωακεῖμ κατέφυγε στὴν Ἑλλάδα τὸ 1914. Τιμῆθηκε ἐπίσημα ὡς Ἕλληνας ὄπλαρχηγός, ἔτυχε καὶ γεωργικοῦ κλήρου στὴν πόλη Ἐδεσσα, ὅπου κι ἀπέθανε πρὸ ὀλίγων ἐτῶν.

Σημειωτέον ὅτι ἡ δράση τόσο τῶν ἐλληνικῶν σωμάτων κατὰ τοῦ βουλγαρισμοῦ ὅσον καὶ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων τῆς περιφέρειας Στρούγας-Ἀχρίδος δέον νὰ ἐξαρθῇ πατριωτικῶς, γιατί τὸ ἐπίσημο ἑλληνικὸ κομιτάτο κα-

μιὰ βοήθεια δὲν παρέσχε σ' αὐτούς. Ἡ ὄλη προσοχή του εἶχε στραφῆ γιὰ δράση ἐναντίον τῶν Βουλγάρων στὶς περιφέρειες Καστορίας καὶ Μοναστηρίου στὴ Δυτ. Μακεδονία. Ἡ περιφέρεια Ἀχρίδος ἀντέστη μὲ ἐγγῶρια ἀποκλειστικὰ στοιχεῖα καὶ μὲ ὑλικὴ βεβαίως βοήθεια τοῦ Ἑλληνικοῦ Προξενείου Μοναστηρίου ὄχι τὴν πρέπουσα.

Ἡ οἰκογένεια Παπαῖωακειμ-Τσικάρη τῆς Στρούγας προσέφερε ἀκόμη θυσία γιὰ τὴν Ἑλλάδα τὸν ἓνα τῶν ἀδελφῶν, τὸν Ἰάκωβο. Αὐτὸς ἔπεσε ἡρωϊκὰ στὴν μάχη τοῦ Κιλκίς τὸν Ἰούνιο τοῦ 1913 στὸν Ἑλληνοβουλγαρικὸ πόλεμο. Μὲ τὸν ἀδελφὸ του Συμεὼν ὁ Ἰάκωβος, φοιτητὲς κι οἱ δύο στὴν Ἀθήνα, ὁ μὲν Ἰάκωβος στὴ Νομικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου κι ὁ Συμεὼν στὸ Μετσόβιο Πολυτεχνεῖο, μὲ τὴν κήρυξη τοῦ Ἑλληνοτουρκικοῦ πολέμου τοῦ 1912 κατετάγησαν ἀμέσως ἐθελοντὲς στὸν ἑλληνικὸ στρατό.

Ὁ Συμεὼν Παπαῖωακειμ, ἀφοῦ τελείωσε τὸ Μετσόβιο Πολυτεχνεῖο, διορίσθηκε πολιτικὸς μηχανικὸς σὲ δημόσια ὑπηρεσία. Ἀπέθανε ὡς συνταξιούχος πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἐνταῦθα. Ἀπὸ τὴν οἰκογένεια Τσικάρη τῆς Στρούγας ἀναδειχθηκε στὸν ἐκπαιδευτικὸ κλάδο ὁ Ἀναστάσιος Τσικάρης. Ὡς δημοδιδάσκαλος μετεκπαιδευθεὶς στὸ Πανεπιστήμιο ἐργάσθηκε ἀξίεπαινα ὑπηρετήσας σὲ σχολεῖα τῆς πόλεως Ἐδέσσης πολλὰ χρόνια ἀπὸ τὸ ἔτος 1918.

Ἐπίσης συγγενῆς τῆς οἰκογενείας Παπαῖωακειμ εἶναι καὶ ὁ τέως Ἐπιθεωρητὴς Δημοτικῶν Σχολείων ἀπὸ τὴν Ἀχρίδα Ἀγγελος Γιούρτσης.

Γενικά ἡ οἰκογένεια Παπαῖωακειμ-Τσικάρη στὴ Στρούγα προσέφερε ἀνεκτίμητες ἐθνικὲς ὑπηρεσίες. Ὑπῆρξε τὸ στήριγμα καὶ τὸ παράδειγμα πατριωτισμοῦ γιὰ ὄλους τοὺς Ἕλληνες τῆς περιφέρειας Στρούγας. Πρωτοστάτησε μὲ ἀπαράμιλλο θάρρος στὸν ἀγώνα γιὰ τὴν ἐπιβίωση καὶ διάσωση τῶν ὀλίγων ἑλληνικῶν ἐστίων στὴν περιφέρεια Στρούγας-Ἀχρίδος. Ἔργο ἀξιόλογο ὄλων τῶν Ἑλλήνων τῆς περιφέρειας Στρούγας καὶ Ἀχρίδος ὑπῆρξεν ἡ διαφύλαξη καὶ ἡ διατήρηση τῆς ἑλληνικότητος ἕως τὸ 1912 τῆς ξακουσμένης Μονῆς τοῦ Ὁσίου Ναοῦμ Ἀχρίδος καὶ τῆς Μονῆς Παναγίας Καλλιόστης νοτιοδυτικὰ τῆς λίμνης Ἀχρίδος¹.

1. Στὸ βιβλίο «Κῶδις τῆς Ἐπιτροπῆς τῆς ἐκκλησίας Ἁγίου Γεωργίου Στρούγας» τοῦ βουλγάρου Ἀκαδημαϊκοῦ τοῦ Ἰνστιτούτου Ἱστορίας τῆς Ἀκαδημίας Σόφιας Ἰβάν Σνεγκάροβ, πού περιήλθε στὰ χέρια μου καὶ δωρήθηκε στὴν Ἐταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν τελευταῖα, ἀναγράφονται στὴ σελίδα 34 τὰ ἑξῆς γιὰ τοὺς δασκάλους πού χρημάτισαν στὴ Στρούγα:

«Ὁ τὸ παρὸν ἐπιτίμιον σημειῶν (δὲν σημειῶνει τὸ ὄνοματεπώνυμό του), ἐχρημάτισα πρῶτος τῆς φιλίας μας Πατρίδος ἑλληνικὸς διδάσκαλος. Κατὰ μαρτυρίαν τῶν πρεσβυτέρων μετ' αὐτὸν οἱ

1) Μήλες Κοιτάν ἐκ Στρούγας παράλυτος κατὰ τοὺς πόδας.

2) Ὁ ἐκ Μόκρας Δημήτριος πρὸ τοῦ πρώτου.

Ὁ Δρίνος ποταμὸς διαρρέει πρὸς βορρᾶν τὴν μικρὴ κοιλὰδα τῆς Στρούγας σὲ μῆκος 12 περίπου χιλιομέτρων. Ἡ κοιλὰδα αὐτὴ ἐκτείνεται πρὸς βορρᾶν ἕως τὰ στενά πρὸς Δίβραν καὶ ἀπὸ ἀνατολὰς καὶ δυτικὰ περικλείεται ἀπὸ ὑψώματα σὲ μῆκος 7-10 χιλιομέτρων. Ἀνατολικά εἶναι τὰ ὑψώματα Μελεσιάς καὶ δυτικὰ ἡ «Κρέαστα» καὶ πλαγιὲς τῆς Γιαμπλανίτσας καὶ τοῦ Βλάχικου βουνοῦ (Μπέλιστσκο Μπάρδο). Μικροὶ παραπόταμοι τοῦ Δρίνου εἶναι ἀνατολικά ἡ Σατέσκα καὶ δυτικὰ Σσοῦμ.

Πάνω στὸ Δρίνο ὑπῆρχε, ἕως τὸν 10ον αἰώνα μ.Χ. ἡ μοναδικὴ γέφυρα γιὰ τὴν ἐπικοινωνία τῶν ἐκατέρωθεν μερῶν, παρὰ τὸ σημερινὸ χωριὸ Ντομπογιάν (ἀρβανίτικο), ὅπου βρισκόταν κι ὁ στρατιωτικὸς σταθμὸς διαβάσεως τῆς γέφυρας. Ὅλος ὁ κάμπος τῆς Στρούγας ἦταν βάλτος ἀδιαπέραστος. Τὴ διάβαση μέσφ Στρούγας, ὅπως ἀναφέρουν οἱ Βυζαντινοὶ χρονογράφοι (Ἄνα Κομνηνὴ), ἀνοιξε ὁ βασιλιάς Σαμουήλ, ὁ ἐπαναστάτης αὐτὸς κατὰ τῶν Βυζαντινῶν Ἀρβανιτόβλαχος, ὅπως ἰσχυρίζεται ὁ ἀκάματος ἱστορικὸς ἐρευνητὴς φίλιτατος Σ. Ν. Λιάκος.

Δυτικὰ τῆς λίμνης βρίσκεται σήμερα τὸ χωριὸ Λύν. Ἐδῶ τοποθετοῦν μερικοὶ τὴν πόλη Ἑγγελάνες. Τὸ πιθανώτερο ὅμως εἶναι ὅτι ἡ ἀρχαία αὐτὴ πόλη Ἑγγελάνες θὰ βρισκόταν βορειοδυτικὰ τῆς λίμνης, ἴσως στὴ θέση τοῦ σημερινοῦ ἀρβανίτικο χωριοῦ Γκάλιστα ἢ Γκιάλιστα, περὶ τὰ 3 χιλιόμετρα νοτιοδυτικὰ τῆς Στρούγας. Στὸ βορειοδυτικὸ αὐτὸ μέρος τῆς λίμνης (ὅπως γνωρίζω καλῶς) ὁ βυθὸς τῆς εἶναι βορβορώδης κι ἐκεῖ ἀναπτύσσονται τὰ χέλια κι ὅπου ἐπὶ τουρκοκρατίας ἀλιεύονταν. Τὸ παραπάνω λοιπὸν χωριὸ λέγεται Γκιάλιστα, Ngjal στὴ λατινικὴ ὅμως, ὅπως καὶ στὴν ἀρβανίτικη εἶναι τὸ χέλι. Ἑγγελάνες δηλαδὴ θὰ λέγαμε καὶ τὸ χωριὸ αὐτὸ. (Ὅρα καὶ βιβλίον Σ. Ν. Λιάκου «Ἡ καταγωγὴ τῶν Ἀρμανιῶν», σελ. ια’).

Οἱ Ἑγγελάνες, κατὰ τὸν ἀείμνηστο καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἄντων. Δ. Κεραμιόπουλλο (ἀπὸ τὴ Βλάστη-Πτολεμαΐδος, στὸ βιβλίον του, Μακεδονία καὶ Μακεδόνες, 1930, σελ. 13), ἦταν πατρίδα καὶ γενέτειρα τοῦ Κάδμου, ὁ ὁποῖος τὸ 1500-1400 π.Χ. κατέβηκε στὴ Βοιωτία κι ἵδρυσε τὴν

3) Ὑστερον ὁ ἐξ Ὀκτισι χωριοῦ Χρήστος.

4) Τέλος πάντων τῷ χιλιοστῷ ὀκτακοσιοστῷ τριακοστῷ ἐνάτῳ ἔτει (1839) Δεκεμβρίου περὶ τὰ τέλη ὁ ἐκ Στρούγας Δημήτριος Χρήστου Μηλαδινίδης εὔρε ἑλληνικὸν κηφῆνα ἄχρηστον ἐτόσιον (αὐτούσιον) ἄχθος ἀρούρης τὸν ἐκ Βελεγράδων (Μπερατίου) Κόνωνα Κῆττσε τοῦ ὁποίου οἱ εἰς τὴν Ἑλλάδα σπουδάζοντες μαθητὰ ὑπερπεροῦσαν τὸν ἀριθμὸν πέντε σπουδάζοντες τοὺς Ἀσωπίους (;) (Αἰσωπειοῦς προφανῶς) μύθου»...

Διατήρησα πιστὰ τὸ κείμενο ὅπως ἀναγράφεται στὸν παραπάνω «Κώδικα», κατὰ στίχο τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Στρούγας, στὸ ὁποῖο ἀναγράφονται λογαριασμοί, ὄψερες κ.λ. ἀπὸ 1792 ἕως τὸ 1865, ἀκόμα καὶ γεγονότα πολιτικὰ στὴν ἐλληνικὴ γλῶσσα. Οἱ ὑπογραφές τῶν ἐπιτρόπων ἐξακολουθοῦσαν νὰ ἀναγράφωνται ἐλληνικὰ ἀπὸ τοὺς περισσοτέρους, ἐνθὸς κείμενο συντάσσεται ἀπὸ τὸ 1865, σὲ ἄπταιστη βουλγαρικὴ γλῶσσα, ἕως καὶ τὸ 1912.

πόλη τῶν Θηβῶν. Ὅταν δὲ γέρασε γύρισε στὴ γενέτειρά του Ἐγγελᾶνες, νὰ πεθάνη καὶ νὰ ταφῆ ἐκεῖ (δρα καὶ ἀνωτέρω βιβλίον Σ. Ν. Λιάκου).

Ὁ καθηγητὴς Ἄντ. Κεραμόπουλλος στὴ σελ. 13 τοῦ ὡς ἄνω βιβλίου του (Μακεδονία καὶ Μακεδόνες) γράφει:

«... Ἄλλος λαὸς φαίνεται εἶναι οἱ Ἐγγελεῖς ἢ Ἐγγελᾶνες... οἵτινες ἐξετείνοντο καὶ περὶ τὴν Ἀχρίδα, ὅπου ἐπεκράτησαν οἱ Δασσαρηται... Πόλις ἔχουσα τὸ ὄνομα Λυχνιδὸς... ἦτο κτίσμα τοῦ Κάδμου... Πόλις Ἐγγελᾶνες ὑπῆρχε παρὰ τὸ χωρίον Λύν...».

Συμπεραίνεται ἔτσι ἡ λιμνολεκάνη Ἀχρίδος-Στρούγας ὑπῆρξε λίκνο ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἀκόμη κατὰ τὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ εἶχεν ἀκμαῖο ἑλληνικὸ πληθυσμὸ, πρὸ τῆς καθόδου τῶν Σλάβων στὴ Μακεδονία.

Ἀναφέρεται ὅτι στὸ βορεινὸ μέρος τῆς κοιλάδας τῆς Στρούγας ὑπῆρχε καὶ οἰκισμὸς μὲ τὸ ὄνομα Πάτραι, ἀποικία ἢ μητρόπολη ἴσως εἶναι οἱ σημερινὲς Πάτραι τῆς Πελοποννήσου.

Ὁ καθηγητὴς Ἄντ. Κεραμόπουλλος γράφει στὸ ἴδιο βιβλίον του (Μακεδονία καὶ Μακεδόνες) καὶ γιὰ τὰ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα τῆς περιοχῆς Ἀχρίδας.

Παρὰ τὸ χωρίον Τρεμπένιστα, βορείως καὶ σὲ ἀπόσταση 3 ½ χιλιομέτρων ἀπὸ τὴ λίμνη τῆς Ἀχρίδος βρέθηκαν ἑπτὰ τάφοι σπουδαιότατου ἀρχαιολογικοῦ περιεχομένου. Οἱ ἑπτὰ αὐτοὶ τάφοι βρέθηκαν κατὰ τὴν κατασκευὴ σιδηροδρομικῆς γραμμῆς ἀπὸ Ἀχρίδα πρὸς Κίτσεβο καὶ Σκόπια ἀπὸ τὰ βουλγαρικὰ στρατεύματα, τὰ ὁποῖα πολεμοῦσαν ἐναντίον τῶν τότε συμμάχων Ἀγγλῶν, Γάλλων καὶ Ἰταλῶν νοτίως τῆς λίμνης κατὰ τὸ 1916-1918. (Γιὰ τὴν κατασκευὴ τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς Ἀχρίδας-Σκοπίων εἶχαν ἀπαχθῆ ἀπὸ τοὺς κατακτητὲς Βουλγάρους τῆς Ἀνατολ. Μακεδονίας βιαίως νέοι ἔφηβοι ἀπ' ἐκεῖ, ἰδίως τῆς περιφερείας Δράμας. Τὸ ἄνθος αὐτῶν Ἑλλήνων θυσιάσθηκε τότε ἀπὸ τοὺς προαιωνίους ἐχθροὺς τῆς Ἑλλάδος. Πειναλέοι, γυμνητεύοντες βρῆκαν σκληρὰ τὸ θάνατο ἐκεῖ πολλὰ ἀπ' αὐτὰ τὰ ἑλληνόπουλα...).

Ὁ πλοῦτος αὐτῶν τῶν σπουδαίων εὐρημάτων μεταφέρθηκε στὸ Μουσεῖο τῆς Σόφιας, ὅπου φυλάγεται καὶ σήμερα.

Πρὸ τῆς εὐρέσεως τῶν 7 αὐτῶν τάφων, μέρος των ἐσυλήθη ἀπὸ τοὺς κατοίκους τῶν γειτονικῶν χωριῶν, ἰδίως τὰ χρυσᾶ ἀντικείμενα. Μερικὰ ἀπ' αὐτὰ εἶδα τὸ 1920 στὰ χέρια τῶν χωρικῶν ἀπὸ τὰ ὡς ἄνω χωριά.

Στὸ βιβλίον τοῦ καθηγητοῦ Ἄντ. Κεραμοπούλλου ἀναφέρεται ἐπίσης ὅτι ἀνάμφισβητῆτως πρόκειται περὶ ἡγεμονικῶν τάφων νεκρῶν πεσόντων ἐν πολέμῳ τὸ 520 π.Χ., ὅτε ἐβασίλευεν ἐν Μακεδονίᾳ ὁ Ἀμύντας ὁ Α', πατὴρ τοῦ Ἀλεξάνδρου τοῦ Α'... ὁ πλοῦτος τῶν ἑπτὰ τάφων ἐξῆλθεν ἐκ τῶν ἀνακτόρων τῶν Αἰγῶν... Ἴσως τινεὲς ἦσαν μέλη τοῦ βασιλεύοντος ἐν Αἰγαῖς οἴκου... ἴσως ὑποτελεῖς ἡγεμόνες... Πάντως τὸ ἀπαραβίαστον τῶν

πλουσιών τάφων είναι τεκμήριον, ότι τουλάχιστον από της ορύξεως αὐτῶν καθ' ὅλους τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους, μέχρις ὅτου ἐλησμονήθησαν, ἡ χώρα ἦτο ἐν τῇ ἐξουσίᾳ τῶν Μακεδόνων... τὸ κατώτατον δηλ. σύνορον τοῦ μεγάλου Μακεδονικοῦ Κράτους».

Μετὰ τὸν πρῶτο Παγκόσμιο πόλεμο, ἡ ἀρχαιολογικὴ ὑπηρεσία τοῦ τότε Βασιλείου τῶν Σέρβων, Κροατῶν καὶ Σλοβένων ἐνήργησε ἄλλες ἀνασκαφές, κοντὰ πάλι στὸ χωριὸ Τρεμπένιστα (1925-1930). Σ' αὐτὲς ἀποκαλύφθηκαν ἄλλοι πέντε τάφοι μὲ σπουδαῖα ἐπίσης εὐρήματα, τὰ ὁποῖα φυλάγονται στὸ Μουσεῖο Βελιγραδίου¹.

Τόσο οἱ Βούλγαροι ὅσο κι οἱ Σέρβοι ἀρχαιολόγοι ἰσχυρίσθηκαν, ὅτι τὰ ἀποκαλυφθέντα στοὺς δώδεκα αὐτοὺς τάφους ἀρχαιολογικὰ κειμήλια ἀνῆκαν σὲ φυλάρχους Ἰλλυριοὺς, οἱ ὁποῖοι εἶχαν ληστέψει αὐτὰ ἀπὸ τὸ Μαντεῖο τῶν Δελφῶν. Ἄλλὰ ὁ ἀείμνηστος καθηγητὴς Ἄντ. Κεραμόπουλλος, σὲ διάλεξη ποὺ ἔδωσε στὴ Φλώρινα τὸ 1937, στὴν ὁποία παρέστην κι ἐγώ, ἀπέδειξε μὲ ἐπιστημονικὰ καὶ ἱστορικὰ ἐπιχειρήματα ὅτι τὰ εὐρήματα τῶν δώδεκα τάφων τῆς Τρεμπένιστας καμιὰ σχέση ἐδὲν ἔχουν μὲ τὰ τοῦ Μαντείου τῶν Δελφῶν καὶ ὅτι εἶναι γνήσια προῖοντα τῶν ἀνακτόρων τῶν Αἰγῶν (Ἐδέσσης).

Ἄκόμη λέγει ὁ Ἄν. Κεραμόπουλλος στὸ παραπάνω ἀναφερόμενο βιβλίον του (σελ. 17), ὅτι οἱ Ρωμαῖοι παρέλαβον τὰ πατροπαράδοτα σύνορα τοῦ βασιλέως Περσέως καὶ ὅτι, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Πολύβιος, ὁ Πυλῶν Λυχνιδοῦ (τὸ σημερινὸ Κιάφα-Θάμ) χωρίζει τὴν Ἰλλυρία ἀπὸ τὴ Μακεδονία.

Ἡ λιμνολεκάνη λοιπὸν τῆς Ἀχρίδας ἀποτελοῦσε τὸ ἀκμαῖο βορειοδυτικὸ τμήμα τῆς Μακεδονίας, ὅπου ἔζησε κι ἤκμασε ἀπὸ ἀρχαιότατους χρόνους ἑλληνικὸς πληθυσμός.

Ἐξ ἰδίας ἀντιλήψεως γνωρίζω ὅτι πλησίον τοῦ χωριοῦ Κοροσίστε, στὴν τοποθεσία λεγομένη «Ζαπίν», λίγο βορειοδυτικὰ τῆς Τρεμπένιστας, τὸ 1906 Ἀρβανίτης γεωργὸς στὸ χωράφι του βρῆκε ἄγαλμα μαρμάρινου παριστάνον κόρη, πολὺ ὠραῖο καὶ σὲ καλὴ κατάσταση. Στὸ βῆθος του εἶχε

1. Ὅπως μαθαῖνω θετικά, παρὰ τὴν Τρεμπένιστα ἤρχισαν πρὸ ὀλίγου καιροῦ (1971-72) νέες ἀνασκαφές ἀπὸ τὴν ἀρχαιολογικὴ ὑπηρεσία Γιουγκοσλαβίας. Ἐχουν ἀποκαλυφθῆ ἔρεπια οἰκισμοῦ τοῦ ὁποίου τὸ δάπεδο στά κτήριά του εἶναι μωσαϊκὸ σὲ ἀρίστη κατάσταση, κατὰ διαβεβαίωση συγγενοῦς μου ὁ ὁποῖος τὸ ἐπεσκέψθη πρὸ ὀλίγων μηνῶν (1972). Εὐρήματα (ἄγάλματα κ.λ.) δὲν ἐπιδεικνύονται στοὺς ἐπισκέπτες· φυλάσσονται σὲ ἰδιαιτέρο κτήριο.

Δικαιοῦται, ὑποθέτω, στὸ συμπέρασμα στὸ ὁποῖο καταλήγει ὁ ἀείμνηστος καθηγητὴς Ἄντωνιος Κεραμόπουλλος, ὅταν, ὅπως ἀναφέρω καὶ παραπάνω, γράφει στὸ βιβλίον του «Μακεδονία καὶ Μακεδόνες» (1930, σελ. 16-17): «Πάντως τὸ ἀπαρβίαστον τῶν πλουσιῶν τάφων εἶναι τεκμήριον... ἡ χώρα ἦτο ἐν τῇ ἐξουσίᾳ τῶν Μακεδόνων... τὸ κατώτατον δηλ. σύνορον τοῦ μεγάλου Μακεδονικοῦ Κράτους».

ἐπιγραφὴ ἐλληνικὴ. Τὸ ἄγαλμα αὐτό, γιὰ νὰ μὴ καταστραφῆ, παρέλαβε ὁ πατέρας μου, ὁ ὁποῖος ἦτο ἔμπορος στὸ χωριὸ Κοροσίστε. Τὴν ἐπιγραφὴ διέσωζεν ὁ πατέρας μου στὰ ἀπομνημονεύματά του. Τὸ ἄγαλμα αὐτό, μαζί μὲ ἄλλες μαρμάρινες πλάκες, μόλις ἔμαθε τὴν ἀνακάλυψή τους, παρέλαβε αὐτοπροσώπως ὁ καίμακάμης (πολιτικὸς διοικητῆς) Ἀχρίδας. Οἱ ἐπιγραφές, τόσο στὸ βῆθρο τοῦ ἀγάλματος ὅσο στὶς πλάκες, ἦσαν μὲ κεφαλαῖα γράμματα, ἀλλὰ δυστυχῶς δὲν διεσώθησαν.

Κοντὰ ἐπίσης ἀπὸ τὸ χωριὸ Κοροσίστε - Δολογικόσδα, ὑπῆρχε νεκροταφεῖο παλιᾶς ἐποχῆς, γιὰτί οἱ Ἀρβανίτες γεωργοὶ τῶν γύρω χωριῶν ἀνεκάλυπταν ὀργώνοντας νομίσματα ἀρχαῖα καὶ βυζαντινῆς ἐποχῆς, τὰ λεγόμενα κωνσταντινάτα.

Στὸ βορεινὸ μέρος τῆς Κάτω Μπεάλας (Κάμπου), σὲ ἀπόσταση 3 χιλιόμετρων ἀπ' αὐτῆ, βρίσκεται σήμερα τὸ χωριὸ Ὀκτῆς (ἀρβανίτικο). Ὀλόγυρα ἀπὸ τὸ χωριὸ ὑπῆρχαν παλιὰ ἐρείπια ἐκκλησιῶν. Ἡ παράδοση ἀνέφερε ὅτι ἐκεῖ ἦσαν ὀκτῶ ἐκκλησιές. Γι' αὐτὸ καὶ τὸ χωριὸ λεγόταν «Ὀκτῶ Ἐκκλησίαι» (Ὀκτωκλῆς τὸ ἔλεγαν οἱ Ἀρβανίτες, σήμερα μετέπεσε σὲ Ὀκτῆσι).

Κοντὰ στὸ χωριὸ αὐτὸ τὸ ἔτος 1917 γεωργός, ὀργώνοντας τὸ χωράφι του, ἔπεσε μὲ τὰ βόδια καὶ τὸ ἄλέτρι του σὲ ὑπόγεια ἐκκλησία βυζαντινοῦ ρυθμοῦ, σημαντικῶν διαστάσεων. Τὸ δάπεδο τῆς ἐκκλησίας καὶ οἱ εἰκόνες ἦσαν μωσαϊκὰ σὲ πολὺ καλὴ κατάσταση. Ἡ ἐκκλησία αὐτὴ ἐφέρετο ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἁγίου Νικολάου. Πάνω σ' αὐτὴ τὸ 1920 ὁ τότε βασιλιάς τῶν Σέρβων, Κροατῶν καὶ Σλοβένων Ἀλέξανδρος ἀνήγειρε ἐκκλησία ἄλλη μὲ δική του δαπάνη. Τὴν ἐπισκέφθηκα κατὰ τὰ ἔτη 1927 καὶ 1936.

Τὰ περισσότερα χωριά ἀπὸ Κιάφα-Θάν (Λὺν) ἕως τὴν Τρεμπένιστα, ὀπότεν ἀρχικὰ περνοῦσε ἡ Ἐγνατία ὁδός, εἶναι ἀρβανίτικα (μουσουλμανικά).

Πρὸς τὰ βορειοδυτικὰ τῆς λιμνολεκάνης Ἀχρίδας εἶναι ἡ ὄρεινὴ περιφέρεια Κοτζατζῆκ. Ἀνάμεσα τῶν πρὸς βορρᾶν διακλαδώσεων τοῦ ὄρους Γιαμπλανίτσα καὶ τοῦ χαμηλοτέρου βουνοῦ Καρὰ-Ὀρμάν ἢ Στόγκοβα Πλάνινα βρίσκεται ἡ μικρὴ αὐτὴ περιφέρεια. Τὰ δύο παραπάνω παράλληλα βουνὰ διασχίζονται ἀπὸ τὸν ποταμὸ Μαῦρο Δρίνο πρὸς βορρᾶν καὶ ἔτσι σχηματίζονται στενά, πού καταλήγουν ὀλίγο πρὸ τῆς πόλεως Κ. Δίβρας. Ἀπὸ τὰ στενά αὐτὰ περνᾷ καὶ ὁ δημόσιος δρόμος, πού ἕως τὸ ἔτος 1908 ἦτο ἀπλῶς βατός, κατὰ τὰ ἔτη ὅμως 1908-1911 ἀνοίχτηκε ἀπὸ ἐργατικὰ τάγματα αἰχμαλώτων στρατιωτῶν ἀφοσιωμένων στὸ σουλτάνο Ἀβδούλ Χαμήτ. Οἱ κάτοικοι τοῦ Κοτζατζῆκ, κτηνοτρόφοι, ἀρειμάνιοι τὸ ἀνάστημα, εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον ἀλβανόφωνοι.

Ἐπίσης πρὸς τὰ ἀνατολικά τοῦ Κοτζατζῆκ, ἀνάμεσα ἀπὸ τὰ βουνὰ Καρὰ-Ὀρμάν καὶ Πρόστρανσκο καὶ βορειοανατολικά τῆς λιμνολεκάνης

Ἰαχρίδος εἶναι ὄρεινὴ μᾶλλον περιοχὴ μὲ διάβαση (ὄδική-σιδηροδρομική) στὸ μέσο ἀπὸ Ἰαχρίδα πρὸς Κίτσεβο καὶ Σκόπια, ἢ Δέβριτσα, Ντέμπαρτσα τὴ λέγαμε. Αὐτὴ κατοικεῖται ἀπὸ σλαβόφωνο πληθυσμό, ὁ ὁποῖος ἔχει χαρακτηριστικὰ προσώπου διαφορετικὰ ἀπὸ τὴ σλαβικὴ φυλὴ καὶ ὑψηλὸ ἀνάστημα. Τοὺς κατοικοὺς τῶν δύο αὐτῶν περιοχῶν ἀποκαλοῦσαμε Σιόπηδες.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΤΟΠΙΛΗΣ

RÉSUMÉ

A n a s t a s e T o p a l i s, Les villages Haut et Bas Beala de la région Strouga-Achrid.

L'article, se réfère à Haut Beala, village grecovalaque de la Macédoine nord-ouest, appartenant aujourd'hui en Yougoslavie et ayant tombé en décadence.

L'auteur, qui est né à ce village et qui fut s'expatrié jeune, a visité son pays natale en 1964, décrit son enfance à son village vers le début de notre siècle. Alors, il relate de l'environnement, de la fondation, du climat, de la végétation, de la faune et de la population du village Haut Beala. Ensuite, nous nous renseignons sur les occupations, l'habillement, la situation économique, la langue, la vie religieuse, l'instruction, les mœurs et coutumes, l'administration, les manifestations, l'alimentation et la sûreté des habitants.

D'ailleurs, l'auteur contient à son article quelques chansons en langue valaque et des renseignements considérables sur le village Bas Beala. Au terme de son article l'auteur donne quelques informations, tant géographiques qu'historiques, sur la région Strouga-Achrid.